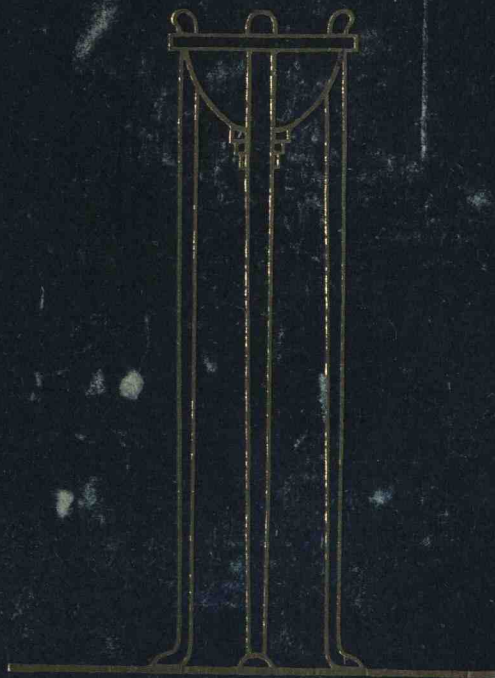

MEMORIALE

DE
VASILE PÂRVAN

MEMORIALE

29586

~~14.069~~

MEMORIAL E

DE

VASILE PĂRVAN

1891

76084

455

CVLTVRA NAȚIONALĂ

BUCUREȘTI

1 9 2 3

SIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI
COTA 29586

1961

D

rec 38 4/06

BIBLIOTECA
CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI

B.C.U. Bucuresti

C274120

29586
Dublet

1891

274/20

Θ · K

ΕΞ

ΕΥΧΗΣ

LAVS VITAE

*GÂNDURI DESPRE LUME ȘI VIAȚA
LA GRECO-ROMANII DIN PONTUL STÂNG*

MCMXVI—MCMXVIII

VIAȚA omenească e, în generalitatea ei, lipsită de gânduri. Omul comun e prea trudit de munca lui zilnică pentru câștigarea existenței, ca să mai aibă dorința de a se întrebă, care e rostul lui în lume. Iar așa zisul om superior, artist, om de știință, nu-i tare deosebit, în reflexiile sale asupra vieții, de muncitorul ogoarelor ori păstorul turmelor; omul superior e și el, în aproape unanimitatea cazurilor, tot un *τεχνίτης* — meseriaș — afundat cu totul în specialitatea lui și tot așa de opac pentru gândul metafizic ca și un simplu plugar.

«Lumea» nu e, pentru omul obicinuit, Cosmosul, ci, înaintea de toate, cercul cunoștințelor, al concetățenilor, al tovarășilor de ocupație — spațiul viu până unde poate răsună mica personalitate banală. «Concepția despre lume» a omului obicinuit nu e nici etică, nici estetică, nici religioasă, ci naiv utilitaristă; poporul e prin instinct hedonist; «lumea» lui și «plăcerea» lui sunt factorii capitali ai vieții lui sufletești.

Singura valorare posibilă a propriei ființe e, pentru omul obicinuit, aceea care îi e dată de «lumea» lui. Laudă, mustrare, distingere, condamnare, din afară: iată conținutul concret și viu al vieții intime a individului; reacția societății la actele lui e singura măsură a propriului suflet. Omul ține să fie văzut: e de altfel un instinct derivat din însăși dorința noastră de nemurire: a fi observat e o nemurire în miniatură; cu cât cineva simte că e mai mult observat, cu atâta se observă și el mai mult pe sine, accentuează manifestările pentru cari i se pare că lumea îl vede într'o lumină favorabilă, suprimă — cât poate — aspectele sale defavorabile: individul se «stilizază»; înfățișarea sa capătă trăsături unitare, simplificate, sistematizate; omul devine «monumental» și anume, după firea lui: foarte ornamentat și «prețios», dacă sufletul lui e neastâmpărat; cu totul «doric», dacă e potolit.

Ceeace împinge pe om mereu înainte în viața aceasta, adesea așa de mizerabilă, e plăcerea pe care o vede ori o bănuiește undeva în drumul lui. Odată zărită plăcerea, vai de

acela care l'ar împiedecă de a ajunge la ea: e de neînchipuit câtă răscoală poate face în mica lui «lume» așa un fragment microscopic de protoplasmă... Singură vederea morții e în stare să-l turbure și să-l silească a gândi asupra vieții; dacă nu cumvâ chiar atunci se mulțumește cu o judecată împrumutată dela tradiție ori dela semenii săi mai vioi la suflet.

Dar zeii? Da, de sigur, sunt și ei. Dar cât și cum? Ei doară nu-s decât fantomele antropomorfe ale fricei noastre de necunoscut, ale nevoiei noastre de siguranță în lumea deaici, și — dacă e una și dincolo ¹⁾ — și în lumea deacolo. Cel mai superstițios om din popor, cât nu e sub presiunea imediată a unei primejdii, nu crede în nimic; când vine nevoia și trebuie să scape din ea, atunci repede-repede se pocăește și cheamă în ajutor toți zeii și demonii. Odată scăpat, redevine sceptic. E memoria scurtă a primitivului, la care ideile și sentimentele sunt simple impulsii. Căci *cultul* zeilor, așa de acaparator, mai ales în lumea antică, nu e gând: el e simplă vrăjitorie, pompă și reprezentatie publică, praznic copios și, în cel mai bun caz, petrecere artistică.

În viața individului izolat nenorocirea și moartea sunt lucruri destul de rare: ca atare și reflexia asupra lumii și vieții e ceva excepțional.

Grecii din Pontul Stâng umblau mult pe mare. Mai mult, în vremea dinainte de Hristos, când ținutul continental era stăpânit de barbari și Grecii erau siliți să trăească aproape numai din ce le dădea marea și apele cari se varsă în ea. Negustori din Corint, Rodos, Samos, Atena, ori mai ales din Milet, aduceau pe corăbii vinul, untdelemnul și fabricatele lor, în orașele Pontului Stâng ²⁾ și luau deaici pește prins de Eleni ³⁾ și grâu cultivat de barbarii thraci ⁴⁾.

Negustori și corăbieri din Pontul Stâng plecau la rândul lor în Sud cu mărfurile lor și cunoșteau acolo la izvor strălucirea vieții publice elene și excelența artei din patrie. Avem, până acum, cel puțin, din Histria ⁵⁾ și Apollonia ⁶⁾ — cele mai

vechi colonii din Pontul Stâng — dovezi autentice că viața grecească de aici eră între secolele VII și IV a. Chr., la fel inspirată cu aceea din Grecia mamă și, fără îndoială, gândurile Grecilor de aici în privința celor vecinice și a rostului vieții omenești, erau perfect asemănătoare cu cele ale Grecilor din Sud ⁷). Stela lui «Anaxandros» din Apollonia, pe la începutul secolului al V-lea, adică pe vremea luptei dela Maraton și a tragediilor eshileene, pe vremea templelor dorice celor mai aspre și pure, ne stă mărturie de perfecta unitate sufletească între Sudul sobru în eroismul său și Nordul simplu în seninătatea sa modestă și săracă: inimitabil în simplitatea austeră a liniilor, în grația sobră a gesturilor, în viața latentă sub relieful abia pronunțat, stă fiul lui Anaxandros, răzemat într'un toiag lung — în atitudinea bătrânilor din friza Partenonului — cu capul plecat tare spre pământ, jucându-se ca în ceasurile lui de seninătate deplină din viață, cu câinele lui, pe care-l momește cu hrana, după care animalul se ridică zadarnic în două picioare, ca s'o apuce. Intre vecinicia acestei scene de simplitate senină a sufletului omenesc blând și între vecinicia scenelor de pe friza Partenonului nu e deosebire. Aceeaș deplină liniște, venind din aceeaș armonie între lupta vieții și scopul vieții: consacrată toată Statului; aceeaș împăcare întru odihna de veci după o viață de jertfă și de glorie întru binele public; inscripția de pe stela lui «Anaxandros» ⁸) cuprinde aceleași gânduri ca în Grecia luptelor pentru libertate: idealul vieții e de a excela în meseria ta și de a nu ridică asupra-ți vorbele rele ale nici unui concetățean; moartea e o fatalitate, e un sorț care ți se trage de Moire mai curând ori mai târziu; de prisos să te răscoli împotriva ei; de ajuns că ți-ai încheiat viața fără a-ți imputa nimic asupra ei. De aceea și reprezentarea celui mort, pe monumentul funerar, n'are de ce să fie amărâtă ⁹); dimpotrivă, cu cât e mai senină, cu atât răspunde mai deplin sentimentului de mulțumire de sine, cu care cel răposat e pus să vorbească despre viața sa armonios sfârșită: viața lui e doară un dar al zeilor cari

ocrotesc Statul; și întrucât Statul continuă a înflori, moartea nu e pentru cetățean decât o senină odihnă bine meritată.

Pe toată coasta Pontului Stâng, dela Byzanț până la gurile Dunării, iar în interiorul continentului până către Dunărea pannonică și macedonicul Axios, locuiau Thracii. Și anume, dela Propontidă până la Haemus, triburi odrysice, dela Haemus la Dunăre Geții «cei nemuritori». Thracii erau agricultori și păstori. Din timpuri immemoriale ei trăiau despărțiți în clanuri mici sub șefi cari se luptau mereu între dânșii, se prădau unii pe alții, sau prădau pe Grecii de pe coastă. Fiecare clan își avea zeul lui. Sufletul thrac eră eroic și copilăresc. Ei nu se temeau de moarte, fiindcă nu credeau în ea: sufletul omenesc nu poate muri. Luptătorul căzut pe câmpul de bătaie merge în cer, la stăpânul trăsnetelor: Zbeltiurdos, Gebeleizis, Zalmoxis.

Thracii nu puteau alungă pe Greci de pe țărmul pontic, fiindcă nu știau meșteșugul de a cuceri cetăți întărite. Grecii nu se puteau lipsi de teritoriul rural thracic. Câte odată mai veneau și dușmani comuni, cari îi făceau să se unească; și unii și alții țineau la libertatea lor ca la viața lor. Thracii și Grecii din Pontul Stâng s'au făcut prieteni. Thracii au venit la orașe și au cunoscut pe Greci, cu viața lor strălucitoare de sărbători și jocuri, închinată zeilor sudici iubitori de frumuseță trupească; Grecii s'au dus la țară și au prins dragoste de ogoarele roditoare, venindu-le dorința să cultive și ei pământul.

Grecii iubeau viața din lumea aceasta și nu credeau că după moarte e altceva decât un somn vecinic. Thracii desprețuiau viața pământească, așa de săracă și aspră, și credeau într'o alta mai bună, după moarte. Cunoscând pe Greci, Thracii începură a prețui și ei bunurile vieții acesteia, care poate fi făcută mult mai veselă de cum o aveau ei; zeii Grecilor, așa de senini, așa de frumoși, îi ispiteră; Thracii nu-și părăsiră zeii lor, dar le dădură numele grecești și începură să-i sărbătorească

în chip grecesc, începură să le închine chipuri cioplite înfățișându-i ca pe zeii greci, cu cari-i asemănaseră¹⁰⁾. Precum Gallii numiră pe zeul lor indigen cu numele roman Mercurius, după numele zeului celui mai de seamă al Romanilor cari veneau la ei — toți, negustori¹¹⁾ — tot astfel Thracii din diferite clanuri numiră pe zeii lor locali, Aularkenos, Kadrenos, Rhaniskeleunos, Sikerenos, etc.¹²⁾, cu numele zeului celui mai cald adorat de Grecii din Pontul Stâng, Apollon; tot astfel Dionysos, care dintru început fusese un zeu thrac, dar se elenizase, se întorcea acum la Thraci ca zeu elen și dădea numele lui diferiților zei locali thraci; nu mai puțin Heros, «eroul fondator» al diferitelor colonii, «eroul strămoș», «eroul răposat», reprezentat pe monumentele funerare pe cal cu mantia fluturând în vânt, mergând la vânătoare — de mistreți¹³⁾, de lei, etc., — eră de origine curat greacă; Thracii adoptară și acest nume general de zeu, de origine umană, Heros, și numiră cu el pe zeii lor locali: Heros Suetulenos — alătura de «zeul» Suetulenos¹⁴⁾, ș. a. m. d.¹⁵⁾. Tot astfel Grecii adoptară pe diferiții zei locali ai clanurilor vecine, ca Derzelates, care devine, d. p., la Odessus, «marele zeu Derzelates», fiind celebrat printr'o mare sărbătoare greacă cu agone, Darzaleia¹⁶⁾.

Totuș aceste înrâuriri reciproce nu schimbau aproape deloc fondul sufletesc al celor două popoare: influențele acestea erau o modă, iar nu o inițiere¹⁷⁾. Sufletul omenesc nu primește statornic nimic eterogen și antinomic: fiecare gând nou trebuie altoit pe unul înrudit, mai vechiu. Precum «nemurirea sufletului» elenistico-romană trebui să se altoiască pe toate vechile legende homerice și pe poveștile populare despre infern și câmpiile elizee; precum creștinismul a trebuit să se păgânizeze în ritul și simbolica lui, pentru a putea fi primit de lumea antică indo-europeană, diferită ca suflet, așa de hotărât, de Semiții dela cari venia noua credință, — tot astfel Thracii și Grecii din Pontul Stâng primiră unii dela alții în credințele despre lume și viață numai ce le eră dinainte înrudit și simpatic: nici Grecii nu deveniră credincioși în ne-

murirea sufletului ca Geții «cei nemuritori», nici Thracii nu se organizează în politici elenice, cu viață socială de oraș și înțelegere concret-estetică a lumii.

În ce privește în special lumea greacă, toată filosofia pitagoreică și platonice, tot misticismul orfic și oriental, subtilitatea încă până azi neîntrecută a gândului metafizic elen despre lume și viață, în forma lui înalt teologică și filosofică, nu găsim în masele populare aproape nici un răsunset. Mai degrabă produceau răscoală în sufletele greoaie — ca și trupurile înțepinate de munca manuală — misteriile și orgiile lui Dionysos, ale Cybelei, ale lui Attis, procesiunile, inițierile mistice și vrăjitoriile Isidei și ale Cabirilor. Omul chinat din popor nu-și dorește o viață viitoare activ-fericită, ci o odihnă neturburată după ostenele de aici. El nu se roagă atâta la zei ca să-l ia sus la dansii întru vecinica lumină, cât conjură pe demoni să-l lase liniștit în întunericul de sub pământ. Omul din popor aproape nici nu are dorințe pentru sufletul lui. Continua lui atingere cu pământul, acoperirea neconținută cu praful lui încă din viață, e un fel de pregătire la inerția vecinică de după prefacerea întregului trup în praf; trupul obosit cere, numai el, mâncare, odihnă, liniște; sufletul nu mai are cuvânt să ceară, și el, gândul. Și cu toate că munca omului simplu, prin regularitatea ei, prin invariabilitatea ei, prin ritmul ei potolit, capătă o monotonie asemănătoare cu ritmul lucrurilor vecinice, viața lui îi rămâne tot așa de lipsită de preț ca și natura în care trăiește; precum nu se poate bucura de nimic din neasemănata frumusețe care îl înconjoară, ci privește toate din jurul lui numai utilitar, tot astfel și viața lui, rezumată și organizată prin munca milenară până la o monumentalitate incomparabilă, nu îi e subiect de bucurie, ci prețuiește dintr'însa numai ce îi e de folos.

Omul din popor rămâne inconștient de frumusețea vieții lui, de adâncimile sufletului lui, întocmai cum rămâne neștiutoare de sine natura neînsușită din jurul lui.

*

2744/20.

Asupra Grecilor și Thracilor din Pont, obosiți și îmbătrâniți de lupte între dânșii, de prădăciunile scythice, de sărăcia din ce în ce mai apăsătoare, de scăderea populației prin emigrări și luări în robie, se revarsă din secolul I-*iu* p. Chr. un întreg complex de neamuri indogermanice: Italici, Celți, Illyri, Germani, Phrygo-Thraci, unificați în acelaș fel de a înțelege lumea și viața, cel roman, și exprimându-și toți gândul lor în limba romană. Poporul acesta nou, care nu e mai înrudit, ca sânge, cu Latinii, întemeietorii puterii romane, decât erau înrudiți Grecii ori Germanii, își ia asupra sa, pentru partea lui glorioasă, tot trecutul roman, toată tradiția romană, și, în numele Romei a tot biruitoare, supune și domină sufletește pe epigonii Thracilor și Grecilor din Pont. Aceștia iau, fără voia lor, formele de viață romane și, încet-încet, în patru veacuri, Thracii devin Romani, iar Grecii devin Romeni: la Thracii țărani, greoi, tradiționaliști, biruește forma romană, sufletul rămânându-le tot așa de simplu indogermanic ca mai înainte; la Grecii orașeni, șireți, ambițioși, lingușitori, se primește gândul politic, social și religios roman, fără forma externă care ar fi jignit mândria strănepoților lui Pericles: aparent, Roma nouă se grecizează; în realitate, Elenismul lui Alexandru cel Mare reprezintă acum în totul idealurile Romei imperiale latine.

«Romanii» veniți în Pontul Stâng din secolul I-*iu* înainte sunt soldați, agricultori ori negustori: oameni simpli, cari nu se deosebesc în gândurile lor despre lume și viață aproape întru nimic de Grecii ori de aborigenii Thraci, contemporani. Acelaș vag asupra vieții viitoare, acelaș materialism în viața de aici. Ca și la Greci, cult viu al celor răposați, bucurie de viața de aici, jocuri și sărbători; ca și la Thraci, seriozitate și tradiționalism țărănesc, preferirea vieții de țară celei de oraș, culturi agreste. Romanii din Pontul Stâng sunt mai puțin vorbăreți ca Grecii. Dacă aceștia, pe pietrele lor de mormânt, «filosofează» destul de adesea, ca să le putem pătrunde gândul, Romanii sunt mai tăcuți, cum sunt și Thracii. Pentru gân-

dul despre lume și viață al Romanilor trebuie să ne ducem în țările de unde au venit ei aici: Italia, Gallia, Africa, Illyricum: ce gândeau acasă, gândesc și la noi: cu inscripțiile funerare deacolo vom căuta să-i urmărim, înțelegându-i, și aici.

Pentru a avea o concepție optimistă asupra lumii și vieții, e de nevoie un suflet puternic. Numai un mare entusiast poate crede în existența unei legi universale etice, mai presus de urîțeniile morale evidente și, aparent, precumpănitoare, ale vieții. Numai un idealist ireductibil, ori un mistic, poate fi sigur că sufletul omenesc e nemuritor. Altfel, omul obișnuit, sau nu îndrăznește a gândi asupra vieții și morții, sau admite rezignat răul și neființa, ca o fatalitate aspră împotriva căreia nu se poate lupta. Filosofii eleni, cu toată viața lor în mijlocul poporului, cărui îi comunica gândurile lor în formă poetică, n'au avut asupra mării mulțimi o înrâurire mai mare ca filosofii de școală ai timpurilor mai nouă. Mulțimea e, în general, refractară gândului. Însăș limba oamenilor simpli e săracă în posibilități de exprimare: câteva sute de cuvinte, în mare parte de ordin concret și utilitar. Gândul lor e încă și mai sărac: două-trei preocupări, oarecum instinctive: moartea, nimicnicia vieții, nerecunoștința omenească, binele și răul, egoist ori social. Altminteri comunicarea ca fapt material a impresiilor brute: «e cald», «e frig», «mi-e bine», «mi-e rău», «vecinul zice...», e singura manifestare a activității intelectuale a oamenilor comuni; raționamentul, care începe abia unde încetează faptul material, e de-a dreptul neaccesibil mulțimii; ea reacționează prin impulsii și se hotărăște prin sugestii; acțiunea spiritelor creatoare asupra ei se exercită la fel cu aceea a fenomenelor impunătoare ale naturii neînsuflețite: omul simplu nu înțelege pe eroul gândului, ci se miră și se sperie de el, ca de uragan și trăsnet; mirarea și spaima provoacă în el admirație și cult ca față de puterile tainice divine, pe cari le invoacă și cărora le aduce sacrificii.

O astfel de dispoziție sufletească — primitoare, subconștient, de măreț și vecinic — nu ține, firește, decât scurt timp și omul cade iar în banalitatea zilnică. Totuș dispoziția sufletească filosofică, trăită fie și o clipă, îi revine când o nenorocire, o suferință mare, cum e moartea, îl ajunge. Omul din popor filosofează atunci: aparent e o filosofie de o banalitate crasă: toate locurile comune ale tuturor sistemelor filosofice ies la iveală; în realitate e singura filosofie trăită, suferită, vie, iar nu numai gândită rece ca un lucru de dincolo de viață.

Predispoziția sufletului popular către hedonismul naiv are ca urmare admiterea, de o parte a eticei epicuree, de alta a metafizicei stoice, în chip aproape unanim — atât la Grecii, cât și la Romanii din vremea elenistică și imperială. Contrastul dintre cele două concepții de viață nu e de fel pentru popor o piedică, de a face eclecticismul arătat. În adevăr omul tinde spre cât mai puțină oboseală, jertfă ori durere. El își alege binele unde îl găsește, fără prea mult chin de conștiință asupra principiilor. Etica epicuree e un ideal pentru egoismul strâmt al micului burghez; tot așa metafizica stoică, în care toate sistemele filosofice își dau întâlnire fără a se incomoda reciproc: Xenofane, Heraclit și Empedocle în cea mai bună prietenie între dânsii și nu mai puțin cu Homer și Hesiod; nemurirea sufletului, a lui Platon, cu monismul atomistic, al lui Democrit: la alegere, — în special la filosofii stoici romani. Dimpotrivă aspra etică a lui Zenon și arida metafizică a lui Epicur cer suflete puternice pentru a le mărturisi și trăi efectiv.

O inscripție din Tomi zice: «Celor morți nu mai li-e dor de nimic, ei nu mai au iubire, ci cel mort zace ca o piatră înțepenită în mijlocul câmpului... Căci din apă și pământ și aer eram mai înainte alcătuit, dar murind zac dând toate taturora... Iar mai mult ce e ?.. Din ce s'a născut, în aceeaș s'a și desfăcut trupul nostru slăbit de vârstă»¹⁸⁾. — Nimic nu rămâne dară din noi după moarte, nici chiar sufletul, care nu

e decât un abur; cum zice o inscripție din Roma ¹⁹): pe toate după moarte le consumă pământul și focul, «toate pier odată cu viața» ²⁰), «țărâna mamă ne-a născut, țărâna mamă ne ia înapoi» ²¹).

Dimpotrivă o altă inscripție din Tomi ²²) ne arată credința în nemurirea sufletului, care se întoarce la divinitatea supremă și unică de unde l'am primit: «A fost cu cale să dea spiritul zeului suprem», «a împlinit destinul cel aspru», «aduceți-vă aminte că veți fi iară împreună cu noi în Elysii», e un gând pe care Romanii de pretutindeni îl mărturisesc în forme aproape identice: «a venit ziua din urmă, ca spiritul să părăsească trupul zadarnic» ²³); sau, încă mai aproape de Platon: «trupul mi-e de țărână, sufletul, ceresc: acesta căutându-și iară locuința lui, acum trăim acolo și ne bucurăm de cele cerești în eterna lumină» ²⁴); «ci sufletul meu divin, venit din cer, nu va merge la umbre: cosmosul și stelele mă au la ele; trupul îl are pământul, iar piatra numele zadarnic» ²⁵). Totuș nici în această credință — care poate fi exprimată și sub forma: «Zoticus a lăsat aici numele gol și zadarnic, trupul i s'a desfăcut în cenușă, iar viața în eter» ²⁶) — nu e seninătate ori bucurie: adevărata viață nu e decât aici pe pământ.

Aici, unde chiar zeii eleni se rătăcesc mai bucuroși ca în cerul lor îndepărtat și rece; aici, unde sufletul păgân, setos de glorie, strălucire, serbători și jocuri, de frumuseță trupească, de tovărășie veselă, vede în existența pământească nu o pedeapsă, ci un dar plăcut al zeilor; aici, unde dacă mortul nu se mai poate întoarce, totuș se dorește înapoi, măcar la sărbătorile închinatelor celor ce dorm somnul vecinic, celebrate la morminte, ca să ajungă celor ce odihnesc acolo, cel puțin ca în vis, murmurul îndepărtat al dulcii muzici a vieții înfloritoare; aici, e totul; nici chiar nemurirea noastră nu e dincolo, ci aici: în bunul nume și în pomenirea ce rămâne la oameni după noi ²⁷).

«Moartea e o pedeapsă», e o nedreptate, o nenorocire. Acesta e sentimentul chiar al celor mai obișiți dintre muritori. Rar

dacă se aud glasuri ca acestea: «nu simt pedeapsa morții; pedeapsă a fost viața; prin moarte mi s'a dat liniștea»²⁸); «de nimic nu mă plâng și nimic nu-mi lipsește, sigur mă odihnesc în moarte»²⁹); ori, în Dacia noastră, vorbind de mormânt: «locuința aceasta mi-a plăcut s'o închin îndelungatei munci, — liniștea aceasta care să-mi adăpostească odată și odată mădularele obosite»³⁰).

Popoarele indogermanice au făcut, toate, o deosebire hotărâtă între zei, cari conduc viața oamenilor, și între Destin, puterea ascunsă și oarbă, care supune voinței ei neîndurate chiar pe zei. Nici Odin, nici Zeus, nu pot schimba sentințele Destinului, chiar dacă Walhalla ori Olympul însuș ar fi să se prăbușească. Tragedia greacă a încercat să înobileze concepția populară despre inconștiența Destinului, dându-i valoarea unei supreme legi etice, împotriva căreia nici zeii n'au voia de a păcătuî. Ca toate ideile sublimе însă, și aceasta nu putu fi primită de popor. Ideea eră tot așa de rece și neîndurată ca Destinul: ce explicare etică puteau să găsească soțul ori părintele, spre a nu se răscula împotriva soartei, care le răpiă soția ori feciorii în floarea vârstei? De ce așa de adesea cei răi și impii sunt cruțați, pe când cei buni și pioși sunt încercați? Cea mai virtuoașă viață nu apără pe om de loviturile Destinului: «soarta muritorilor nu e după pietatea lor»³¹), zice amar un elen din Tomi, în secolul al II-lea p. Chr., pe însăș piatra de mormânt, ca să rămână mărturie a revoltei sale împotriva soartei crude. «Nimic nu e așa de trist ca a pierde tot ce e viață și a nu te naște pentru viață»³²). «Surorile furibunde»³³), Moirele, Parcele, cu aspra lor lege, înneacă lumina vieții noastre «în vecinica noapte» de sub «negrul pământ»³⁴); «Moira nemiloasă»³⁵), «Moirele care pun toate la cale»³⁶), ele ne pregătesc mormântul³⁷), ele ne răpesc copiii iubiți³⁸); «o grozavă hotărîre a Moirei nemiloase, care a trezit în oameni dureroasele întristări»³⁹), ne urmărește din leagăn până la mormânt. Cum zice o inscripție naivă din Roma, «ca o oaie blândă (pe care o sfâșie lupul) e viața: așa a lăsat soarta»⁴⁰), sau,

cum variază o alta din Aquae Sextiae, în Gallia, pela sfârșitul secolului al II-lea p. Chr.: «De ce jelești pierderea mea? Rostul Destinului nu se schimbă. Lucrurile omenești sunt ca fructele de lămâiu: sau cad, coapte, sau sunt culese necoapte»⁴¹).

Filosofia populară din toate timpurile făcând un larg loc Fatalului în toate împrejurările vieții, dă omului din popor o liniște și o seninătate aproape tot așa de invariabilă ca a depinului filosof cărturar, perfect pătruns de principiile doctrinei sale. Marile încercări ale vieții, durerea și moartea, turbură adesea mai mult pe filosof decât pe cel simplu: acesta fiind mai intangibil în fatalismul său universal și inert decât filosoful în doctrina lui subtilă și de multe ori colorată sentimental. «Trăiți fericiți, vă învăț eu, că moartea pe toți ne așteaptă», zice o inscripție din Mevania ⁴²), iar o inscripție din Roma consolează astfel pe o mamă: «încetează, mamă, de a înnoi mereu jelirea cu lacrimile tale, că nu ești singura pe care a lovit-o așa o durere»⁴³). În fatalitatea care îl înconjură de toate părțile, poporul găsește o înțeleaptă moderare a pasiunilor sale, apropiindu-se de stoicism: bucuria ca și întristarea vibrează numai în surdină; în orice caz nu e cuminte și nu se cade ca omul să se veselească ori să se întristeze prea tare, căci nu poate fi sigur niciodată dacă în clipa următoare soarta nu-l va surprinde cu o mișcare tocmai contrarie sentimentelor lui de acum. Acest «nu se cade să fii prea mișcat» al filosofiei populare nu e impus și femeilor: ele sunt slabe, au voie să plângă sgomotos pe zeii, eroii și oamenii scumpi lor: Adonis, Orfeu, rudele moarte; au voie să celebreze cu dansuri și cântece nebune pe Dionysos. Femeilor le revine rolul de a exprima fastul durerii, smulgându-și părul ca bocitoare la moartea celor pe cari familia îi onorează cu o îngropare ceremonială. Și de sigur nu puține din exclamațiile ne-stoice, de revoltă împotriva Destinului orb și nemilos, puse pe pietrele funerare antice, fac parte mai mult din această ostentație socială și de tradiție a durerii, decât din sentimentul statornic al celor

rămăși după mort. Aceștia, și atunci, ca și azi, rămâneau în fața morții ca niște copii, cari plâng un pic de țî se rupe inima, iar în clipa următoare și-au găsit iar jucăria care să-i amuzeze: instinctul biruitor al vieții, într'un fel de egoism feroce — subconștient: «altul, nu eu, a căzut sub coasă» — își reiă drep- turile sale — pare că încă mai violent după atingerea cu moartea — astfel că ne trebuie chiar oarecare osteneală pen- tru a ne compune fața tristă de rigoare. De altfel — în lupta aspră pentru impunerea propriei individualități — pe fiecare om îl leagă de altul mai mult rele decât bune: iar aceste rele apar tocmai la timp, ca o justificare a propriei conștiinți pen- tru indiferența față de moartea aproapelui, spre a ne împiedecă să devenim prea triști.

Ce valoare are viața pentru indivizii sau grupările de oa- meni — etnice ori sociale — din diferitele epoce, putem vedea mai clar tocmai din poziția pe care o iau față de moarte. Ce adâncime poate fi în înțelegerea vieții la acela care trece pe lângă moarte ca pe lângă un simplu accident banal? Ce bu- curie adevărată de viață poate fi la acela care nu privește moartea ca un blestem al genului omenesc, căruia i s'a dat voia să știe ce e vecinicia și totuș trebuie să moară. — Pentru cel care trăește viața ca o corvoadă, sau pentru creștinul care o privește ca o ispită și ca o pedeapsă, moartea poate fi chiar binevenită; pentru cel ce se amețește în nimicurile plăcute ori supărătoare ale fiecărei zile, moartea poate fi o întrerupere, admitem chiar dureroasă, a ocupațiilor sale meschine, devenite simpatice printr'o lungă obicinuință. Dar pentru cel care a luat viața în cel mai adânc înțeles al ei, care a vrut s'o tran- sforme prin gândurile lui într'o rază de vecinicie, moartea e său o durere fără de margini, său o cumplită absurditate: său tragedia lui Alexandru care murià la 33 de ani la Babylon pentrucă îndrăznise a trăi viața așa de intens cum numai zeii au voia s'o trăiască, — său imposibilitatea logică, din care Pla- ton scoate nemurirea sufletului. Sufletul omenesc care s'a atins odată de cele eterne își cere nemurirea, sau, dacă nu o

poate crede, se frânge într'un uriaș imn funebru ca pentru apunerea zeilor. — Toată durerea din lume nu poate ajunge pentru a plânge un suflet care în veci nu se va mai înfiora de armonia luminei din lume.

Inercând să ne dăm seama de atitudinea pe care poporul greco-roman din Pontul Stâng o luă în fața morții, trebuie să ne gândim în general cum privește moartea omul obișnuit din toate timpurile. Un lucru e sigur: ca orice idee tristă, moartea proprie, a fiecăruia; e dată violent la o parte din preocupările zilnice ale oamenilor: de ce să-și amărăscă viața zădarnic gândind asupra morții, care, oricât de târziu ar veni, tot vine și tot tristă e. La moartea altora însă gândim foarte liniștiți și putem filosofa asupra ei. Această filosofare, destul de rece și indiferentă, a celor vii, făcută în numele celor morți, pe cari cei vii îi pun să vorbească, oarecum ca de dincolo de mormânt, ne-a rămas. Ce cetim în ea, e tabloul credincios al concepției despre viață a celor ce-au scris în numele morților.

Moartea e în popor o mare nenorocire: dar nu pentru cel care pleacă, ci pentru cei cari rămân. Cel plecat, sau «se odihnește», sau «e în insulele fericitorilor», sau «nu mai știe nimic», desfăcându-se în elementele din cari a fost alcătuit. Cei rămași însă sunt lipsiți de iubirea lui, de ajutorul lui, de munca lui: ei se răscoală împotriva morții pentru răul ce li l-a făcut lor. Viața — proprie, ca și a celor ce ne sunt de folos — e un drept al nostru; ea are granițele ei fatale, pe cari le primim cu supunere; dar a muri înainte de termen?... Și gândul acesta, de a fi mai putut trăi, nu lipsește din nici o mărturie funerară: «a trăit atâția ani, atâtea luni, atâtea zile». Cât nu sunt atinși măcar șeptezeci de ani ⁴⁴), ne simțim furați de aceea ce știm că e omenește, nu numai posibil, ci aproape firesc. De ce să ne ducem dincolo, în necunoscut, așa de repede? Pierd zeii din nemurirea lor, dacă noi trăim o clipă mai mult? Sau nu suntem aici decât pentru a da altora viața, și apoi a pieri? Noi nu avem și viața noastră? De ce luptăm așa de aprig

— chiar bătrâni — pentru salvarea vieții noastre, deși viața nu mai e decât un șir de suferințe? De ce ni s'a dat ușurința aceasta copilărească de a găsi întotdeauna o iluzie, care să ne facă a suferi răbdători mai departe în viață? Nu pentru că viața le e dragă și zeilor, pentru că viața e frumuseță, e armonie, e înflorire?

Anticii erau realiști și sinceri: ei nu credeau în recunoștința de după moarte a celor ce avuseră vreun folos după ei. Filosofia practică a vieții lor eră: fiecare se gândește numai la dânsul; fă-ți singur ce dorești să ai, fie aici, fie după moarte. Liniștea anticilor în fața morții pornește, deopotrivă, din sentimentul de a-și fi asigurat în viața de după ei un nume bun la urmași, ori măcar nu un nume rău, și din acela de a-și fi clădit ei, încă din viață, «locuința vecinică», mormântul, pe care «moștenitorii» să nu-l atingă cu rapacitatea lor ⁴⁵). Numele bun în viață nu se poate însă asigura numai prin excelarea în propria meserie, ci și prin simpatia pe care individul o inspiră unui cerc cât mai larg de contemporani. Această simpatie pleacă dela posibilitatea de adaptare a propriului suflet la sufletele celor dimprejurul nostru, dela înțelegerea binevoitoare și dela graba de a ajuta, ce o manifestăm față de aproapele. De obicei oamenii sunt foarte greoi în gând ori faptă pentru binele semenilor lor, iar egoismul lor, continua preocupare de ei înșiși, îi face incapabili de a înțelege pe cei din jurul lor, fie că aceștia le-ar fi de folos, fie că i-ar da de osteneală. Cu atât mai mult dară strălucesc prin bunătatea și filantropia lor cei puțini cari trăesc și pentru aproapele. Viața antică siliă mai mult ca aceea de azi la sociabilitate și prietenie în cerc larg. Ea îndemnă pe individul izolat mult mai energic ca astăzi la părăsirea singurătății lui: contemporanii ofereau atât de multe și mari onoruri celor cari făceau un bine societății, cluburilor lor, încât puțini egoiști puteau rezista ispitei de a-și vedea din viață, îndată după darul făcut, statua ridicată în agoră, numele strigat pentru laudă și încoronare la sărbători, gloria asigurată în viața aceasta și după ea. Sunt

nenumerate documentele din Pontul Stâng asupra vieții în comun, în asociații religioase, pe numele diferiților zei, luați de fiecare grup social, ori etnic, ca patroni cerești speciali, în viața de aici și în cea viitoare, Sarapis, Isis, Heros, Dionysos Baccheus, Silvanus, etc. Nu numai la orașe, ci și la țară ⁴⁶⁾, găsim tovarășii de acestea, cari își au ca prim scop petrecerea în comun la diferitele sărbători și înmormântarea onorabilă, cu îngrijirea continuă, anuală, de către societate, a mormântului după trecerea la cele vecinice. Viața în comun dădea firește și atunci ca și azi, prin veselia ei ușoară, prin perfecta nivelare a sufletelor până la reducerea lor la cea mai simplă expresie, un sentiment de beatitudine specială tuturor celor cari participau la ea. Prietenii cari se alcătuiau între diferiții tovarășii, după simpatiile mai intime născute între ei, nu erau mult deosebite în cuprinsul lor sufletesc de tovarășiiile cele mari și pestrițe. «Prietenul» e numit într'o inscripție de prin părțile Histriei ⁴⁷⁾ *ἑταρος* — «tovarăș»; «tovarășului dorit», în amintirea «dulcei prietenii pe care a despărțit-o moartea», îi ridică prietenul rămas în viață stela funebră ⁴⁸⁾. Versurile pe cari le închină acesta, nu cuprind nimic mai intim, afară de cele citate. Tôt amintirea petrecerilor și necazurilor trăite împreună, tôt recunoștința unor servicii reciproce, tôt potrivirea ușoară a diferitelor plăceri, capricii, ori preferințe gargantuesci, îi unia și pe prietenii intimi ca și pe tovarășii din thiasuri. Eră și greu să fie altfel. Nu devin doară relațiile dintre prieteni din ce în ce mai superficiale, chiar între suflete alese și subtile, pe măsură ce prietenii devin mai maturi în vârstă și experiență? Tânărul încă necopt, oricât de bogat sufletește ar fi, are nevoie de o oglindă: el vrea să se vadă înțelept și frumos; singur nu poate. Cu vremea el observă însă că și celălalt urmărește acelaș lucru și că din comunicarea ca o confesiune, a celor mai fine vibrații, nu iese o pătrundere reciprocă entuziastă a celor două suflete. Ceeace e în noi cu totul immaterial, neexpresibil în forme bine definite, obiective, ceeace e propriu zis vecinicul individual, neasimilabil al-

tor suflute, are nevoie mereu de o primire așa de iubitoare, delicată, fin-impresionabilă, încât asprimea relațiilor efective din viață alungă chiar între prietenii cei mai înrudiți electiv acest parfum specific al ființei unice, deplin deosebite de cele dimprejur, în adâncul tainic al sentimentelor, pe cari, neînțelese de nimeni, le luăm cu noi, immaculate de atingerea cu aproapele, înapoi în lumea, din care sufletul nostru, neapropiabil de cele pământești, le-a adus cu dânsul.

Asigurat prin viața în turmă, omul ia în fața morții o poziție mult mai ușurată decât dacă ar fi lăsat izolat înaintea ei. El nu se mai teme așa de cumplit de moarte, simțindu-se oarecum ocrotit de tovarășii săi; dimpotrivă, îndrăznește chiar a o disprețui, firește preamărind viața: «căci după moarte nu va mai fi nici răs, nici joc, și nici o plăcere»⁴⁹⁾. Pentru partea ei de veselie și desfătare viața e neprețuită față de moarte, oricât aceasta ar fi liniște deplină față de osteneala continuă de aici. Sufletul nu și-l simte doară omul simplu nici aici, ci numai trupul; moartea însă sfărâmă trupul; toate plăcerile lui — așa de ispititoare și adormitoare întru sațietatea simțurilor — dispar odată cu viața. Caută dară și degustă viața și nu-ți face niciun gând negru pentru ce va fi dincolo. Unii antici, mai slobozi la vorbă, chiar nici nu se sfiesc a glumi pe pietrele lor de mormânt asupra vieții și morții: «de câteva ori am murit», zice un actor tragic din Pannonia superioară, «dar niciodată ca acum»⁵⁰⁾, iar un veteran roman mort în Pisidia, pune să i se scrie pe mormânt: «cât am trăit, am băut bucuros; beți și voi cari trăiți»⁵¹⁾. Fatalismul de o parte, epicureismul de alta, dau omului simplu, nu arareori, un aspect cu totul brutal, în ce privește nesimțirea lui în fața morții și triivialitatea materialist-utilitară în fața vieții: «ce-am mâncat și ce-am băut, atâta e al meu», zice un roman din Italia pe piatra lui funerară⁵²⁾, iar un altul: «nu te mâniă; te sfătuiesc să bei băutură caldă; toți murim»⁵³⁾. Un illyro-roman din Delmionium zice: «cât am trăit am fost vesel, plăcut prietenilor;

acuma zac amorțit; aici se odihnesc oasele mele»⁵⁴), iar un roman din Roma zice, aproape și în forma poetică horatiană, în orice caz perfect credincios epicureismului poetului: «prietenii cari cetiți, turnați-vă vin, vă învăț eu, și beți departe de mormânt, încununându-vă cu flori, și nu refuzați fetelor frumoase întâlnirile Venerei; că pe toate celelalte după moarte le înghite pământul și focul»⁵⁵). În adevăr cercetarea asupra vieții și morții poate părea vulgului realist și practic deadreptul naivă: «ce suntem ori vorbim, ce-i în sfârșit viața noastră? Cu o clipă înainte a trăit omul cu noi și, iată-l, nu mai este; stă numai piatra și numele; urme, nici una. Ce adică e viața? Zadarnic să te ostenești a cerceta»⁵⁶). Nu ne e dat să știm nimic din ce va fi cu noi după moarte. Viața însă putem să ne-o facem cât mai plăcută. Să nu pierdem dară vremea cu gânduri melancolice, ci să petrecem.

Poporul nu prea are însă vreme de petrecere. El trebuie să muncească zi de zi până ce cade obosit și nu-și mai dorește altă decât odihna. Dar poporul are marea binefacere a sărbătorilor.

Ce înseamnă o sărbătoare nu va putea niciodată înțelege cel ce e totdeauna oțios: păstorul ori vânătorul n'are sărbători, — nu simte nevoia lor. Numai omul legat de munca orânduită, agricolă, manuală, industrială ori negustorească, poate prețui instituția prin excelență idealistă a serbătorilor. O sărbătoare nu e atât încetarea lucrului și odihna trupului, cât e jertfa făcută zeilor: o zi de lucru desființată în onoarea lor, pentru ca ei să binecuvânteze munca oamenilor. Căci zadarnic se ostenește omul, dacă zeul e protivnic: el lovește cu nerodire tot ce a muncit, tot ce a vrut să creeze, muritorul. Deaceia omul se purifică de petele muncii sale, se îmbracă în haine proaspete, se face cât mai frumos, pentru a fi vrednic de comunitatea cu zeul, în special concretizată prin jertfa pe altar, din care o parte e a zeului, cealaltă e a muritorilor: la banchetul comun al zeului cu oamenii aceștia trebuie să se apropie de zeu cât mai curățit și mai frumoși. După închinarea la zei ur-

mează petrecerea proprie a oamenilor: cântece și jocuri, ospețe copioase, mulțumire a simțurilor. La suflet n'au nevoie oamenii să se gândească: întâiu, pentrucă aceasta e grija zeilor, iar, al doilea, pentrucă de geaba ar face-o, tot nu pot ști și nu pot ghici nimic. Totuș dispoziția sufletească pe care o crează aerul de sărbătoare e mult mai ridicată decât aceea din zilele de lucru. Dacă nu se poate bucură de gândul abstract, poporul se bucură măcar de artă: arta lui simplă: muzică, teatru, procesiuni solemne, întreceri la jocurile atletice. E măcar aceasta o înnobilare a ființei lui, altfel așa de obtuse la orice ce e fără utilitate imediată.

Ca tot ce e superior omenesc, și sărbătorile au fost — crede poporul — înființate de zei. Ele sunt, ca și munca orânduită, ca arta de a face pământul roditor, ca minunea de a creă focul care topește metalele, un dar al zeilor. Tocmai deaceea însă, fiecare trib elenic ori barbar își are — pe lângă eventualele sărbători generale: ca acele panelenice — sărbătorile lui deosebite; zeii fiind diferiți la diferitele triburi, și sărbătorile sunt altele. Grecii din Pontul Stâng se întorc în vremea pacinică romană din ce în ce mai mult spre viața rurală; teritoriile lor roditoare dinlăuntru Thraciei și Scythiei Mici, lucrate mai înainte numai de Thraci sunt lucrate acum și de Greci: sunt pline satele din Scythia Minor cu «senatori» din Histria ori Tomi, cari trăiesc la țară făcând agricultură⁵⁸). Romanii din Pontul Stâng sunt la rândul lor, dela început, în marea lor majoritate proprietari rurali. E firesc dară, ca în viața Greco-Romanilor din Apusul Mării Negre unele din sărbătorile cele mai de frunte să fie de caracter rural⁵⁸): Darzaliile greco-thrace dela Odessus, Diombriile dela Callatis, Rosaliile romane, primite pretutindeni, în orașe ca și la țară, cu entuziasm. — Sărbătorile rurale însă au un caracter mult mai idealist ca acele orașenești. Intocmai cum sărbătorile contemporanilor noștri dela orașe sunt — față de sărbătorile țăranilor — numai niște recreații igienice, de caracter, nu religios ori estetic, ci pur sanitar, tot astfel sărbătorile orașenilor greco-romani, de na-

tură religios-socială, erau mult mai reci, mai sportive, mai goale de sens poetic-religios decât sărbătorile Greco-Romanilor țărani. O serbătoare ori un joc cere și o anume primitivitate copilărească a sufletului, care să facă din fiecare credincios un personajiu foarte grav, incapabil de glumă asupra propriei acțiuni rituale ori a propriului joc, un copil care să creadă că tot rostul vieții lui în acel moment e de a împlini strict conform tradiției ceremonia ori jocurile la cari ia parte. De această minunată armonie stilistică între joc și seriozitate nu sunt capabili orășenii în deobște înclinați spre scepticism și ironie.

Dintre toate sărbătorile agreste cele mai general-răspândite erau sărbătorile din mijlocul verei, celebrate în cinstea și spre pomenirea răposaiilor, la mormintele lor: *Rosaliile*, aduse din Italia de coloniștii romani ⁵⁹), s'au răspândit repede în tot ținutul thracic dintre Marea Egee și gurile Dunării. Sărbătoarea eră deosebit de simpatică Thracilor, cari credeau — toți — în nemurirea sufletului pentru că ea presupunea, măcar în forma modestă a somnului blând, o existență a ființei noastre și după moarte. Răposatul devenia în lumea de dincolo un geniu protector al celor rămași dincoace, un *erou* ⁶⁰), căruia i se aduceau jertfe cum se aduc semi-zeilor și demonilor subpământeni. La *Rosalia* aveau loc în toate târgurile și satele greco-thraco-romane din Pontul Stâng marile sărbători cu praznice, pentru vii și morți ⁶¹) deopotrivă; «banchetul funebru», așa cum se vede reprezentat pe mai toate pietrele de mormânt din părțile noastre: morții cu viii la un loc, — devenia la «sărbătoarea trandafirilor» o realitate. În tâlnirea veselă la morminte cu cei răposaiți, participarea la banchet a celor morți, prin vinul și celelalte bunătați ce li se turnau ori așezau pe morminte, împrietenia pe om cu ideea morții, îi dădea puțința să înțeleagă moartea ca o blândă odihnă, îi creă o seninătate sufletească cu totul nobilă, infinit superioară scepticismului brutal al orășenilor, mai culți — și ca atare raționaliști — dar mai materialști și epicurei decât țărani.

Conceptia greco-romano-thracă despre moarte, așa cum se exprimă în sărbătoarea Rosaliilor, răspunzând deplin modestului ideal popular despre viața de după moarte, a rămas biruitoare chiar asupra Creștinismului. Până în ziua de azi țărani daco-romani sărbătoresc Rosaliile în acelaș chip ca acum două mii de ani. Ideea creștină despre nemurirea sufletului n'a putut trăi în popor decât ca temă de povești superstițioase, asemănătoare poveștilor păgâne despre iad și despre demonii răufăcători, — întocmai cum nemurirea sufletului predicată de filosofia și teologia tradițională greco-romană, care făcea din fiecare răposat un zeu «subpământean», tovarăș al lui Hades și al Persephonei, nu avuse în popor decât un rol poetic, ori, iarăș superstițios-anecdotic.

Odată cu moartea și orășanul și țaranul din Pont, socot orice bucurie, orice desfătare, încheiată. Viața e totul. Moartea nici măcar durere nu e ⁶²). In «casa cea vecinică» ⁶³) — asta e mormântul — răposatul doarme întru vecinicia timpului ⁶⁴) «aceasta e casa eternă; aici sunt așezat, aici voi fi întotdeauna» ⁶⁵) sufletele, «Manii», «odihnesc» în «noaptea liniștită» ⁶⁶), toți împreună, după neamuri, așa cum au fost așezați cu pioasă iubire: fiii și urmașii lângă părinți și strămoși ⁶⁷). E strâmtă casa cea vecinică, dar dacă pământul nu apasă prea greu, somnul răposatilor va fi senin: «și acum vă rog, dacă respectați Manii, doriți-mi toți, numelui meu, numai: țărâna ușoară» ⁶⁸). Deaceea își doresc toți, cei vechi, înmormântarea într'un sarcofag: pereții lui de piatră, de pământ ars, de plumb, de marmoră, ori de granit, ocrotesc scumpul trup închis înăuntru, spre a nu fi sdrobot de pământul greu ce-l va acoperi: e, inconștient, dela primul om care a născocit locuința aceasta a trupului, suprema pietate pentru chipul nostru pământesc, de care a fost legat tot ce eră mai propriu al nostru în viață, și care nu se poate închipui nici dincolo de viață ca distrus cu totul, ci rămânând mai departe și sufletului, umbrei noastre cu chip omenesc, întru eternitate.

«Viața e totul». Dar ce cuprinde viața? Înainte de toate mult sgomot și multă agitație, care numai dă iluzia vieții, fără a fi viața: întocmai cum tăcerea și singurătatea dă iluzia morții, fără a fi deloc moartea. Pentru om viața e, înainte de toate, simțirea în dreapta și în stânga a aproapelui: că omul e prin excelență un animal sociabil, se demonstrează nu prin opera păcii — care are numai foloase chiar pentru individul izolat — ci prin opera războiului; animalele nu poartă războaie: conflictele lor sunt individuale, pricina conflictului fiind individuală; oamenii poartă războaie și indivizii mor cu entuziasm pentru motive total străine de binele lor personal: au murit o vreme, în războaie groaznice, pentru a face să biruiască cutare credință religioasă; astăzi mor pentru ideea națională; mâine, când naționalitatea va ajunge ca și religia o chestie de conștiință a individului, vor găsi altă idee, pentru care să poată muri în comun: omenirii îi trebuie întotdeauna o idee pentru care să sângereze: fără sânge nu e nobleță; pacea ca atare nu e decât odihna între războaie. Omul obișnuit preferă să moară în comun decât să trăiască în singurătate: el nu poate visă cu ochii deschiși și nici nu-și poate construi o lume proprie, care să-i dea impulsul vieții — activitatea și gândul — așa cum i-o dau ciocnirile cu semenii lui în mijlocul societății. Oricât de înăbușitoare ar fi viața în societate, ea e totuș bucuros primită de individ, numai să nu simtă golul iremediabil al singurătății, să nu fie silit a hotărî prin el însuși ce să facă cu propria lui ființă. Din când în când viața aceasta în turmă are clipe în adevăr sublime: e atunci când vezi întreaga masă de trupuri vibrând violent, ca o mare furtunoasă, pentru un gând, care a reușit s'o cucerească, s'o sugestioneze, să inspire un foc suprauman chipurilor așa de lipsite de expresie din zilele obișnuite. Altfel, viața în turmă e, ca și la crabi, ca și la oi, o înghesuială a indivizilor unii în alții, — la oameni încă mai mult, o apăsare a unora asupra altora, până la turtirea celui slab, o forfoteală gălăgioasă și absurdă. Posibilitatea de a se liberă din acest haos, dă chiar

omului simplu o oarecare bucurie: țăranul deprins cu spațiile largi, unde rămâne aproape în singurătatea ideală a filosofului, asimilându-și, inconștient, ritmul vieții sale cu ritmul naturii, se simte ușurat când se desface de mulțime: dar instinctul de societate îl împinge și pe el curând înapoi în îmbulzeală.

Privită sculptural viața fiecărui om este mult mai simplă și clară decât dacă e privită literar. Vorba e un material prea inconsistent, prea apăsător și aproximativ, ca să poată redă pregnant, exact și tăios adevărul estetic ori metafizic. Noi azi am pierdut obicinuința de a privi și cerceta *nudul* spiritual. Grecii din vremea clasică puteau redă și nudul trupesc și pe cel sufletesc, pentru că erau pregătiți sistematic întru gândirea plastică. Ca și trupurile, sufletele omenești sunt foarte asemănătoare: numai mici amănunte le deosebesc unele de altele: înțelegerea sculpturală nu exagerează aceste amănunte, fiindcă ar creă monștri; înțelegerea literară exagerează amănuntele din cauza neputinței ei de a redă ce e prea fin, și crează de fapt demoni, nu oameni. Agamemnon, Clytaemnestra, Antigone, Orest, sunt oameni. Fetele lui Lear, Lady Macbeth, Hamlet, Iago, sunt demoni. — Viețile diferiților indivizi sunt deosebite între ele potențial, nu anecdotic, numai prin calitatea sufletului. Precum la unele trupuri ies oasele ori atârnă cărnurile, lipsind fluidul acela intim al materiei umane, care ține în cordat, ca o vargă de oțel, fiecare mușchiu, tot așa sufletele sunt moi, lălâi, sau tari și pătrunzătoare, — cu toată scara calitativă infinit de gradată, dintre cele două extreme. — Viața în societate e caracteristică prin uniformitatea ei, provenind din predominarea cantitativă a sufletelor de mie. Lipsa de suflete tari, dominatoare, în mijlocul unei societăți, duce la totala trivializare a vieții în comun. Dimpotrivă sufletele energice, creatoare, dau chiar mulțimii o vibrație sufletească mai sonoră. Iată un exemplu asupra vieții și morții. Contemporanii lui Eshil au fost, toți — am putea zice — niște eroi: fiecare atenian a plătit atunci cât mii de orientali. Pe pietrele funerare ale acestor eroi nu sunt însă decât două nume: cutare al

lui cutare, — cel mult și patria. Contemporanii — burghezi — ai lui Apollonios din Tyana scriu pe pietrele lor de mormânt laude cari n'ar fi prea mari nici chiar pentru Temistocle ori Pericle. Deosebirea vine de acolo, că idealul social nu erà dat în secolul al V-lea a. Chr. de cei mulți — cari și atunci erau doritori de puțină muncă și multă desfătare și glorie — ci de cei puțini, cari gândeau în stilul simplității dorice. Când rasa celor tari s'a stins, cei moi au apropiat viața din ce în ce mai mult de nivelul sufletului lor.

Greco-Romanii din Pontul Stâng trăiau, ca toți anticii, înfinit mai mult decât noi, în societate. Epoca lor, după câte știm, nu pare a fi fost turburată de prezența vreunor suflete prea tari, cari să-i scuture din beatitudinea banalității lor. Greco-Romanii din Pont își aveau viața foarte ocupată de multele manifestări ale activității publice, iar isprăvile celor mai modești — ca suflet — dintre dânșii, puteau avea un răsunet enorm — material și moral — dacă erau îndreptate spre satisfacerea dorințelor societății lor: petrecerile, jocurile, fastul monumental. Oamenii aceștia se simțiau foarte importanți prin aplauzele ce căpătau dela contemporani și viața proprie le erà foarte prețioasă. A o pierde însemnă a pierde totul.

Viața Greco-Romanilor din Pont erà foarte plină. Cu toate că nu mai existau State libere, ca în vremea clasică, având tot mecanismul complicat al unui organism politic complet: cu funcțiuni numeroase deliberative și executive — în ale afacerilor interne și externe, în special în legătură cu războaiele nesfârșite în cari trăiau, — totuș Grecii din Pont dădeau o așa amplitudine autonomiei municipale pe care le-o dăruiseră nouii lor ocrotitori, Romanii, încât noi azi văzând numeroasele decrete pe care «consiliul și adunarea poporului» le dădeà la fiecare prilej, fie pentru cutare îmbunătățire edilitară ori înfrumusețare monumentală, fie, mai ales, pentru onorarea propriilor concetățeni ori a străinilor — Greci, Thraci și Romani — de cari orașele aveau nevoie pentru binele ce li-l puteau face, avem iluzia că ne aflăm încă în niște State libere grecești, unde

cetățeanul, de multa ocupație ce o are ca factor politic, aproape nu mai are vreme să se ocupe de ale lui. De altă parte viața în asociații religioase, ori în cluburi social-economice, formă alte mici «State în Stat» cu magistrații, preoții, «senatul» și «adunarea» lor, speciale: nu numai cetățenii deplini, greco-romani, și libertii, dar chiar sclavii aveau prilejul să ia parte la viața publică: vedem de pildă sclavi ca membri activi ai asociațiilor religioase purtând atributul distinctiv ca atare, de *φιλό-τεμιος* ⁶⁹). Deasemenea femeile iau o parte foarte activă, în special în asociațiile religioase ⁷⁰), ca «mame» ⁷¹) ale colegiilor, ca preotese ⁷²), ca simple membre, iar onorurile publice ale soților ori părinților lor sunt un motiv ca și ele să fie distinse în chip public cu diferite onoruri ⁷³). Greco-Romanii din Pont, ca dealtfel pretutindeni aiurea în acea vreme, erau încă de copii scoși în viața publică și educați special spre a fi toată vremea atârănători de această viață, găsindu-și numai în ea tot rostul existenței lor. Copiii, cari erau instruiți foarte îngrijit de maestri și învățători speciali, aleși de popor și plătiți cu leafă fixă anuală — în școli publice ⁷⁴) — nu erau lăsați întru fireasca modestie a vârstei lor, ci, singuri, sau împreună cu efebii, ei formau colegii speciale, iar la marile sărbători, cu jocuri, luau parte la întreceri asemănătoare cu acelea între oamenii mari ⁷⁵); astfel încă de copii anticii din vremea aceasta se deprindeau cu onorurile publice: tot ce e ambiție și vanitate, zădărnicie a lumii, le devenia hrana neapărată a sufletului lor: valoarea vieții acestor oameni crește în măsura înfruptării lor din plăcerile faimei. — Ajunși la 18 ani copiii deveneau efebi; ei formau atunci un Stat în Stat: asociația efebilor, sub președinția efebarchului ori a unui gymnasiarch special; singuri, ori împreună cu bărbații tineri — *οἱ νέοι* — dând decrete pentru lauda publică la sărbători a cutărui personaj, care a făcut vreun bine clubului lor; ceremonii speciale în onoarea lor; loc de frunte în teatru și la sărbători, etc. — La fel, în sfârșit, colegiile după vârstă, marile asociații generale-cetățenești, cu scop cultural, «tinerii» și «bătrânii», *οἱ νέοι* și *οἱ γέροντες*, cari, în special cei

din urmă, organizați în gerusii, un fel de senat de caracter quasi-oficial, exercitau în orașele grecești o autoritate cultural-religioasă capitală ⁷⁶). Coroane de măslin, de dafin, de plop, de iederă, coroane de aur, busturi ori statui, portrete pictate, — foarte bogată eră varietatea onorării, pe care reciproc diferiții cetățeni din feluritele asociații pe vârstă, sau asociații religioase, ori din senatul și adunarea cea mare a poporului, și-o acordau, spre mulțumirea tuturor, dar mai ales a acelora cari odată onorați socoteau că nemurirea bieteii lor ființe pământeste e asigurată ⁷⁷).

Cetățeanul din Pontul Stâng — ca pretutindeni atunci în lumea greco-romană — aveà despre sine gândul că fără contribuția lui personală de bani, muncă sau discursuri, patria ar fi mult mai slabă și întreg imperiul ar decade. Firește, e de făcut deosebirea între locuitorii teritoriilor rurale ale Pontului Stâng și locuitorii orașelor. Toată agitația privește pe aceștia din urmă; dar nu trebuie uitat că cei dela țară socoteau ca un ideal viața celor dela oraș și la prima posibilitate căutau a li se asemăna lor. Un cetățean din Pont are — afară de ocupația sa particulară, pentru câștigarea existenței, ocupație simțită întotdeauna ca o corvoadă, nu ca o plăcere — nenumărate datorii publice de îndeplinit: are a luà parte la adunarea poporului în piață, la adunarea thiasului (religios) din care face parte, la adunarea colegiului (social) de *νέοι* ori *γέροντες* (în care trebuie să fie înscris orice greco-roman conștient de propria sa importanță), la adunarea «senatului» orașului — dacă e și în această corporație, — are a merge în gimnasiu la exerciții, are a luà parte la nenumăratele sărbători, procesiuni, întreceri, reprezentații în teatru și circ; are a fi eventual preot, magistrat ori ambasador al cetății; are a executà cutare lucrare de interes general, făcând parte din comisia de aprovizionare cu grâu a orașului, ori din comisiunea pentru repararea portului, a întăriturilor cetății, din comisiunile nenumărate pentru executarea diferitelor monumente onorifice, pentru înălțarea numeroaselor temple, din comisiunile pentru ale-

gerea de instructori, gramatici, retori și maștri de diferite arte musico-gymnice la școlile publice, etc., etc. ⁷⁸⁾). Suprema satisfacție a unui cetățean din acest timp e să fie proclamat de concetățenii săi ca «binefăcător», *εὐεργέτης*, al patriei sale. Decretele onorifice pentru diferiții binefăcători ai Elenilor din Pontul Stâng, redactate în tonul cel mai călduros, cel mai plin de laude pentru jertfa materială ori pentru contribuția de talent sau îndrăzneală a celui onorat, cu citarea în amănunte atât a isprăvilor cât și apoi a hotărîrii «senatului și poporului» din respectivul oraș pontic, sunt adevărate îndemnuri publice la imitarea — spre binele patriei — de cât mai mulți, a celui onorat: cum zice d. p. decretul lui Acornion din Dionysopolis: «pentru ca dară și poporul să arate că cinstește pe bărbații de ispravă și cari-i sunt binefăcători, a hotărît, consiliul și poporul, ca să laude pentru toate aceste fapte pe Acornion al lui Dionysios și să-l încoroneze pe dânsul la sărbătoarea Dionysiilor cu o coroană de aur și să-i ridice o statuă de bronz și să-l încoroneze și pe viitor în fiecare an la Dionysii cu o coroană de aur și să i se dea pentru ridicarea statuei locul cel mai în vază din piața publică ⁷⁹⁾»; iar pentru onorarea eroilor morți pentru patrie, iată d. p. încheierea decretului votat de senatul și poporul dintr'un oraș vecin și strâns legat de Pontul Stâng, Olbia, pentru Niceratos al lui Papias ⁸⁰⁾: «a hotărît dară consiliul și poporul, pentru ca înmormântarea lui Niceratos să fie mai presus de toate strălucită, să se aducă trupul lui — de pe locul unde a fost ucis de barbari — în oraș la rudele sale drepte, iar prăvăliile din oraș toate să se închidă și cetățenii să se îmbrace în haine cernite și să-l urmeze toți în rând la procesiunea lui funebră și să fie încoronat de popor la îngroparea lui cu o coroană de aur și să i se ridice și o statuă ecvestră în locul pe care-l vor alege consângeniile săi și să i se puie această inscripție: «Poporul, lui Niceratos al lui Papias, binefăcător din moși-strămoși și îndeplinitor norocos a nenumărate bunătăți către cetate, pentru virtutea lui și pentru binefacerea lui către popor»; și să-l încor-

roneze pe dânsul și în fiecare an la adunarea pentru alegerea magistraților și la jocurile de hippodrom închinată lui Achilleus după oracolul zeului pythic, pristavul vestind după cum sună inscripția statuei; și să se scrie și tot decretul acesta pe o stelă de marmoră și să se așeze în locul pe care-l vor alege consângenii lui Niceratos, *pentru ca și ceilalți cetățeni să devină mai zeloși întru binefacerile către patrie, văzând pe binefăcători împodobiți cu onorurile cari li se cuvin*»⁸¹⁾.

Și cu cât fiecare cetățean, bogat ori influent, știa că și el, la rândul lui, va avea a fi lăudat pentru faptele sale, cu cât fiecare cetățean sărac își simția viața proprie făcută mai frumoasă ori mai plăcută prin darurile ori binefacerile celor bogați și puternici, cu atât entuziasmul cu care binefăcătorii erau lăudați și răsplătiți în chip public era exprimat în accente mai călduroase, mai pline de recunoaștere a meritelor personale — fără teama de a se atribui prea mult puterilor unui singur om și a se defăimă comunitatea cetățenilor — cu atât dară satisfacția intimă a binefăcătorului, bucuria de a fi dat din al său, era mai deplină. Decretele onorifice pentru Aris-tagoras al lui Apaturios, din Histria⁸²⁾, pentru Apollus al lui Niceratos și Poseidonios al lui Geron, din Tomi⁸³⁾, pentru Apollonios din Callatis⁸⁴⁾, pentru Acornion al lui Dionysios, din Dionysopolis⁸⁵⁾, pentru Aischrion al lui Poseidippos, din Apollonia⁸⁶⁾, etc., etc., ne stau dovadă de sinceritatea aproape naivă cu care Grecii din Pontul Stâng se scădeau pe ei înșiși în lauda fără sfârșit a binefăcătorilor lor.

Cu cât Pontul Stâng se asimilă mai mult imperiului roman, cu atât grija de orașele de aici trecu mai mult în sarcina guvernatorilor romani, iar cetățenii avură mai puțin de făcut pentru gloria lor și mulțumirea contemporanilor: câte-o fântână, câte-o bucată din zidul cetății, stricat în vreo năvălire barbară, câte un mic monument ori templu; mai ales însă «binefăcătorii» din vremea Imperiului dau bani diferitelor asociații particulare — religioase ori sociale — pentru ca să celebreze din venitul anual al respectivului fond, cu mai mult

fast, praznice copioase și veselie, fie sărbătoarea unui zeu, fie sărbătoarea morților la morminte, — Rosaliile, la locul de odihnă de veci a donatorului. Pentru că meritele «binefăcătorului» devin mai modeste, laudele însă nu scad; coroanele de aur și statuile continuă a fi decretate acestor dăruitori de grâu pentru sărăcime, de vin la banchete, de untdelemn pentru gymnasii și palestre, de daruri în aur, podoabe ori lucruri de artă în marmoră și bronz pentru templele zeilor și ale împăraților ⁸⁷).

Dar nu numai viața sufletească externă a Greco-Romanilor din Pont era determinată toată de legătura cu societatea, ci însăși problema capitală a unei conștiințe omenești, credința intimă a fiecăruia — pentru ocrotirea lui de rele în lumea aceasta, ori, eventual, salvarea sufletului în cea viitoare — întru misterul, vrăjitoria ori cultul tainic al cutărui sau cutărui zeu, nu era căutată în comunicarea singuratecă cu preotul, ci tot în tovărășia colectivității întru aceeași credință; «sfintele taine» păgâne: «botezul» întru Isis ⁸⁸), «împărtășania» întru «zeii din Samothrake», Dionysos, Demeter, Cybele, Mithras ⁸⁹), — erau luate în comun.

Valoarea acestor inițieri era astfel pur formală. Dealtminteri chiar diferitele misterii antice nu au atât în vedere salvarea sufletului după moarte, cât norocul din lumea de aici: întocmai precum întrebările puse oracolelor priviau tot împrejurările practice individuale ori colective, la cari zeul avea a da sfaturile cele mai favorabile ⁹⁰).

Nici una însă dintre bucuriile vieții în societate nu putea egală pe aceea, pe care cel de pe urmă cetățean din Pont o putea avea la serbătorile cele mari ale zeilor, Apolloniile, Dionysiile, Diombriile, Darzaleele, Caesareele, Panegyrele, etc. ⁹¹), la cari: se făceau întreceri între copii, ephebi și bărbați, în diferitele jocuri, ca la marile întreceri dela Olympia ori dela Delphi, în lupte gymnice de tot felul și în concursuri artistice, — se dădeau de către diferiții «binefăcători», agonotheți ori gymnasiarhi, uriașe banchete întregului popor, — se organizau de către slujitorii lui Dionysos, asociați în companii

călătoare, reprezentații în teatrele de aici ⁹²⁾, — se dădeau în «stadii» mari «lupte de tauri» ⁹³⁾, etc.

La aceste desfătări, cari făceau pentru oamenii simpli viața în adevăr vrednică de trăit și la cari alergau, firește, și cât mai mulți dintre locuitorii teritoriilor rurale ale Pontului Stâng, poporul simțea așa de adânc bucuria vieții în societate, încât ideea morții, adică a renunțării la toată această strălucire și încântare, îl umplea de groază și îl făcea să exclame împreună cu filosoful epicureu: «sorbește din plin plăcerea deacum și ferește-te de a cercetă ce va fi mâine».

«Viața e totul»: cel răposat nu poate fi mai drept prețuit și mai sincer plâns decât dacă trecătorul știe cine-a fost el și ce-a fost, în viața de aici. Fiecare piatră de mormânt greco-romană e un imn al vieții: unii spun numai ce-au pierdut plecând la umbre, alții însă spun și însăși lauda vieții, preamărind-o ca biruitoare a morții prin cultul amintirii faptelor omenesti; toți, deopotrivă, se atârnă de viață, cred în ea cu desperare: este cu neputință ca odată cu moartea întreaga noastră ființă să dispară în pulbere și uitare: «moartea ne poate lua viața, corpul piere, dar rămâne renumele nostru puternic după noi — numele nostru e în gura tuturor, trăește, e pomenit, cetit, lăudat, iubit...» ⁹⁴⁾. Trecătorul e îndemnat să cetească epitaful: aflând cine a fost cel răposat, el îl va lega din nou de viață, îl va învia oarecum încă odată, va birui nimicia: «aici sunt așezate oasele poetului Pacuvius; voiam să nu fii neștiutor de aceasta; fii sănătos», zice inscripția funebră a vechiului poet latin ⁹⁵⁾, și un olar din Roma repetă întocmai chemarea și dorința lui Pacuvius, pe numele său, perfect necunoscut... ⁹⁶⁾. Inceputul vanității omenesti stă în această iluzie despre perenitatea amintirii, renumelui, gloriei.

De două feluri e lauda vieții, după cum se privește omul pe sine în mijlocul lumii: ca părtaș al vieții publice, ori ca individ singuratec. În primul caz avem imnul *gloriei*, în al doilea avem imnul *fericirii*.

În semn de recunoștință pentru activitatea sa, binefăcătoare societății, individul e distins de semenii săi cu laude, recompense, perpetuări. Cea mai mare binefacere însă, pe care o poate dăruî un om semenilor săi, e aceea de a le face bucurie: cu totul egal, ce fel: gădilară a simțurilor, ori gădilară a vanității lor; principalul e să se simtă mulțimea veselă ori importantă, fără a cheltui vreun pic de energie, cu judecata, închipuirea, ori fie măcar și munca trupească ceva mai încordată. Un saltimbanc, un scamator, un filosof ori retor ambulant, un negustor de farmece; un bogătaş care dă ospete gratuite, un împărat bufon, un gladiator, un conducător de care de cursă, un cântăreț, o hetairă, sunt mai siguri de glorie de cât un Socrate, un Aeschyl sau un Pericle. Mulțimea distinge pe acel care îi e simpatic. Iar simpatic e cel ce dă fără a cere nimic înapoi: nici jertfă, nici suferință, nici oboseală a sufletului.

Iar cel ce nu poate obține gloria: gloria vremii sale, care în alte timpuri poate nu va mai fi o glorie, ci un lucru de rușine, se mulțumește măcar cu numele bun în lumea de aici; care îi va întreține amintirea după trecerea din viața pământească. «Numele bun», respectabilitatea bărbatului sau femeiei în societate: perfecta adaptare la tradițiile, prejudecățile, capriciile societății: perfecta robire a ființei tale la întrebarea «ce va zice lumea?». Cuvința, moda, datina, consuetudinea spirituală, cari nivelează așa de desăvârșit pe cei săraci cu duhul, nu sunt totuș mai puțin hotărîtoare decât pentru cei mulți, pentru gloriile cele mari: pentru artiștii, filosofii, oamenii politici, cari «exprimă mai adecvat» mentalitatea masselor sociale, cari «mișcă», «instruesc», «conduc» — «opinia publică». Creatorii marilor curente pornesc dela sufletul mulțimilor, se hrănesc din el, se ridică prin el și se întorc la el: nici eroi, nici martiri, ei sunt totuși mai cunoscuți ca eroii și martirii, prin gloria lor; glorie nediscutată, neprecupețită, sanctificată, de mulțimea care se adoră pe ea însăș în idolul ei: Victor-Hugo-ism uriaș în monumentalitatea banalității lui.

«A luptat bine în arenă», «a hrănit și ospătat pe nevoiași și străini», «a fost soție credincioasă» — lauda vieții bărbătești și femeiești⁹⁷⁾ nu poate fi completată decât doară prin înșirarea demnităților avute, a recompenselor primite și a însemnării gloriei cucerite în viață ca fiind «cel dintâiu» — în orice: la înnotat, la aruncatul lăncii⁹⁸⁾, pe scenă⁹⁹⁾, în stadiu¹⁰⁰⁾, în războiu ori în pace = *ὕπερβαλόμενος τοὺς πρὸς ἑαυτοῦ*¹⁰¹⁾, — *notus in urbe sacra, notus quoque finibus illis...*¹⁰²⁾, — *ille ego* (Pannoniis) *quondam notissimus oris*¹⁰³⁾, — *ille ego qui quondam: praetor*¹⁰⁴⁾, *causarum orator honestus*¹⁰⁵⁾, *comoedus*¹⁰⁶⁾, *κωνηγός*¹⁰⁷⁾, *γυμνασιάρχης καινῶν ἀγώνων*¹⁰⁸⁾, negustor de piei de capră¹⁰⁹⁾, medic¹¹⁰⁾, etc., etc. — «A fi cunoscut», suprema dorință a vanității omenești, cu orice preț, chiar herostratic. «A urcă treptele sociale», a deveni din sclav, liber, din liber, cavaler, senator, împărat, — suprema satisfacție pentru care se pot face crime, se pot zdrobi suflete cu milioanele: să poți, pe piatra ta de mormânt, face gelos de «gloria» vieții tale măcar pe umilul vagabond al drumului mare, prin aceea că tu declari a fi avut o casă, o familie și o descendență, e o satisfacție pe care moartea, care îți ia tot, totuș nu ți-o poate lua. Iar dacă ceace poți spune despre excelența ta merge până la demnitățile înalte, statuile, coroanele de aur, zilele de sărbători în onoarea ta, atunci gândul despre somnul nesimțitor al morții, care așteaptă inevitabil pe fiecare dintre muritori, nu mai e decât o ațâțare pentru a cânta cât mai sgomotos și provocător lauda gloriei, lauda bunului nume, lauda vieții multiplicată în infinit prin rezonanța socială a propriului ton, crescut până la fundamentalizarea lui ca mod de exprimare a vieții întregii societăți.

Gloria este o realitate spirituală de caracter exclusiv social. Viața individuală poate fi totuș o povară, de care să ne dorim liberați prin moarte, adesea tocmai din cauza gloriei, în orice caz, cu toată gloria, oricât de multă satisfacție ar produce iubirei de sine a individului și oricâtă invidie celor dimprejurul lui. Căci gloria constituie numai aspectul obiectiv al

intensificării vieții individuale. Dimpotrivă, aspectul subiectiv al acestei intensificări ajunge la cea mai înaltă expresie în aceea ce s'a numit Fericire. Precum gloria este un concept care nu poate fi stabilit decât prin conștiința socială, tot așa fericirea e un concept stabilit înainte de toate, adesea chiar exclusiv, de conștiința individuală, solitară. — Ce e însă fericirea? E gând ori e sentiment? E trăire multilaterală și expresibilă, ori e trăire momentană, unilaterală și nedefinibilă? E stare de suflet subconștientă, ori e tocmai dimpotrivă conștiință potențată?

Sentimentul infinitului se manifestă egocentric în om în trei direcții: spațial, în Dumnezeire, — temporal, în Nemurire, — potențial, în Fericire. Omul simplu antropomorfizează în nai-vitatea lui cele trei concepte create transcendent de genialitatea umană milenară, materializându-le, utilitarizându-le și mărginindu-le: Dumnezeire, în formă și cu suflet omenesc, — Nemurire, a personalității omenești așa cum e: singular și accidental existentă, — Fericire, în ritmul funcțiunilor vitale, ori chiar în simpla viață senzuală.

Fericirea e o stare de conștiință, care în cea mai curată manifestare a ei, presupune ca prealabile următoarele realități spirituale: sentiment covârșitor, slăbire sau chiar încetare a rațiunii critice și a voinței creatoare, contemplativism, unilateralitate și momentaneitate a cauzei fericirii, generalitate a efectelor autosugestiei de fericire cu transformarea totală a ritmului obicinuit al vieții, conștiință — iluzorie — despre creșterea — în acel moment — a energiei noastre vitale până la sentimentul de asimilare cu nemărginitul divin, a percepție completă afinitar-electivă a sublimului.

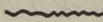
Această stare de conștiință se realizează însă foarte rar și numai pentru un timp foarte mărginit, adesea numai ca o fulgerare, în mijlocul haosului de agitație, banalitate și întunec obicinuit al vieții. Deaceia oamenii simpli și-au creat un fel de surogat al fericirii, pe care-l întâlnim la fiecare pas proclamat în viață ca proprietate spirituală a mii și milioane de

muritori. Pozitiv acest surogat e echivalent cu starea de beatitudine vegetativă următoare satisfacerii complete a simțurilor, instinctelor ori scopurilor conștiente ale voinței egocentrice. Negativ el e echivalent cu conștiința despre încetarea sau absența durerii, suferinței, golului vieții. — În sfârșit mai e și un al treilea fel de fericire, cea retrospectivă, cu complementul ei, fericirea prospectivă. Fericirea retrospectivă, r. prospectivă, e, ca esență și efect, total deosebită de fericirea sublimă și de fericirea vital-sensualistă. Ca origine ea e de caracter nu sentimental, ci intelectualist-imaginativ, derivând din instinctul vieții, care ne înfrumusețează atât trecutul cât și viitorul, spre a ne face existența prețioasă și deci a ne îndemna la perpetuarea speciei. Ca efect ea e, nu contemplativă, ci activă, și stă la baza creației artistice, adică a impulsului de perpetuare a vieții antropomorfe. — În legătură cu fericirea retrospectiv-prospectivă stă fericirea melancolică: disolvarea durerii, pasiv în lacrimi, activ în opera de artă; e o descărcare de energie negativă, care ar fi trebuit să ducă la distrugerea vieții și care, prin puțința plânsului pasiv sau activ, e transformată în energie pozitivă, de suportare senină a vieții, sau de creștere și multiplicare dureros-violentă a ei: în ambele cazuri e o purificare, iar sentimentul vital al împlinirii acestei purificări constituie fericirea melancolică.

Puterea obicinuinței crează la omul din popor o stare de mulțămire cu împrejurările tradițional fixate, din care, fiind scos, se simte nefericit. Fericirea vieții neturburate în obicinuințele ei e subconștientă. Ea trece în câmpul conștiinței numai în momentul când se naște conflictul cu elementele răsturnătoare ale echilibrului stabil, care fusese creat într'un întreg trecut de luptă, sacrificiu și adaptare: între inerția care dă bien-être și activitatea care dă suferință. Fericirea omului comun este dar — în deobște — retrospectivă; câtă vreme ea e numai subconștientă, e ca și cum n'ar exista; chiar comparația vieții proprii, liniștite, cu viața nefericită a aproapelui, nu deșteaptă sentimentul propriei fericiri, ci numai teama su-

perstițioasă de a nu fi însuș lovit de nefericire; deabiã când omul e atins direct de adversitate, «trecutul fericit» îi devine conștient.

Așã precum natura este antinomicã Dumnezeirii, așã precum omul este antinomic Nemuririi, tot așã viața noastră intimã este antinomicã Fericirii. Cele trei concepte idealiste, nãscute tocmai din protestul revoluționar al spiritului omenesc chinuit de realitatea bio-cosmicã, rãmân un veșnic domeniu al revelației metafizico-religioase, dãruite în rare strãfulgerãri geniului uman transfigurat prin suferință. De fapt, cel de pe urmã muritor este un genial descoperitor de mijloace și motive spre a se face nefericit, și cel mai strãlucit creator de gânduri omenești luminoase este perfect neputincios în a gãsi mijloace și cãi cari sã-l ducã la fericire. — Deaceea înțelepciunea popularã nu a nãscocit în miile de ani de când aleargã dupã fericire, fãrã a o puteã gãsi, decãt un singur chip de a se apropiã de ea: uitarea. Uitarea nenorocirilor, uitarea temerilor și a groazei de moarte, uitarea vieții reale în întregimea ei și afundarea în visul fantastic al entuziasmului dionysic, aphrodisic, apollinic.

NOTE LA MEMORIUL «GÂNDURI
DESPRE LUME ȘI VIAȚĂ LA
GRECO-ROMANII DIN PONTUL
STÂNG», CETIT LA ACADEMIA ROMÂNĂ
IN ȘEDINȚA DELA 21 MAIU 1919.

- ¹⁾ Cf. Bücheler, *Carmina epigraphica*, 816 (Roma): *Dii, si qua est caelo pietas quae talia curet*; 179 (Roma): *si quid sapiunt inferi*; 542 (Tarraco): *Manes si saperent*; 428 (Stabiae): *si sapiunt aliquid post funera Manes*.
- ²⁾ Raportul meu asupra campaniei a II-a de săpături la Histria (1915) în *Anuarul Com. mon. ist.* pe 1915, p. 197 și, aparte, p. 26.
- ³⁾ *Histria IV*, p. 563 și urm.
- ⁴⁾ *Gerusia din Callatis*, p. 55 și 74 sqq.
- ⁵⁾ Raportul meu citat și *Histria IV*, p. 534 și urm.
- ⁶⁾ Kalinka, *Ant. Denkm. in Bulgarien*, no. 333.
- ⁷⁾ Cf. în această privință și studiul lui A. Brückner, *Lebensweisheit auf griechischen Grabsteinen*, în *Jahrbuch d. Deutschen arch. Inst.* 1902 XVII, care vorbește și de stela lui Anaxandros din Apollonia, mai jos interpretată de noi, pe altă bază spirituală decât cea propusă de Brückner.
- ⁸⁾ Admit pretutindeni lectura lui Kalinka. — Stela e reprodușă și la Perrot-Chipiez, *Histoire de l'art*, VIII, p. 347 și la Brückner, *l. c.*
- ⁹⁾ Cf. în această privință și M. Collignon, *Les statues funéraires dans l'art grec*, Paris, 1911, p. 62.
- ¹⁰⁾ Cf. art. lui Seure și Kazarow în *Revue arch., Zeitschr. für Religionsw.*, etc.
- ¹¹⁾ Vezi comentariile lui Caesar, *de bell. Gall.*, locurile citate în a mea *Nationalität der Kaufleute*.
- ¹²⁾ Cf. d. p. Kalinka, *o. c.*, ind. col. 409.
- ¹³⁾ Cf. AEM., II p. 129 sqq., 131; V p. 169, nr. 37 (vânătoarea calydonică).
- ¹⁴⁾ Kalinka, *o. c.*, col. 409.
- ¹⁵⁾ Cf. p. zeul thrac Apollon, și studiul lui B. Pick, *Jahrb. d. k. D. arch. Inst.*, XIII, «Thrak. Götter».
- ¹⁶⁾ Kalinka, *o. c.*, nr. 114, cu Pick, art. cit. din *Jahrbuch*, XIII.
- ¹⁷⁾ Cf. inscripția caracteristică din Serdica (AEM. XIV 150, 25): *Κυρίω Σαβαζίω Ἀθηναίων Ἀδρήλιος Δίξας Λουκίου ἱεροῦς ἀνέστησεν ἐξ εὐχῆς τὸν ναόν.*

- 18) AEM. VI p. 30, nr. 60, cu comentariul lui Gomperz (vremea romană).
- 19) CE. 856, 15.
- 20) CE. 420, 5.
- 21) CE. 809 (Vardagate Liguriae).
- 22) CIL. III 7584.
- 23) CE. 512, 10 (Cirta — Algeria).
- 24) CE. 591 (in agro Capenati prope Soracte).
- 25) CE. 611.
- 26) CE. 590 (Benevent).
- 27) AEM. XIX 227, 93 (Tomi): πάντα χρόνος φθείρειν ἔμαθεν (μὲν) τοῦτο δὲ τηρεῖ, ζώντων δόξαν καὶ φθιμένων ἀρετήν.
- 28) CE. 507 (Ravenna).
- 29) CE. 513, 14 (Ravenna).
- 30) CE. 460 (ad Tibiscum Daciae; sec. II; un veteran ex decurione).
- 31) AEM. XIX 228, 94, r. 16: οὐ κατ' εὐσεβίαν εἰδὼν αἱ θνητῶν τύχαι.
- 32) CE. 493, 6 (Roma).
- 33) CE. 494, 2 (Roma).
- 34) CE. 428 (Stabiae).
- 35) AEM. VI 38, 80; 32, 62; 29, 59; 28, 58; Μοῖρα ἀπαθῆς (toate, din Tomi).
- 36) AEM. VI 51, 97 (Tomi).
- 37) *Ibid.*
- 38) AEM. VI 29, 59; 32, 62 (Tomi).
- 39) AEM. VI 28, 58 (Tomi).
- 40) CE. 490.
- 41) CE. 465 B, 19 sqq.
- 42) Italia: CE. 803, 2.
- 43) CE. 823.
- 44) CE. 387 (Roma): o femeie: *vixi duodetriginta per annos... quadraginta duo mecum fero flebilis annos.*
- 45) Cf. aproape pe toate monumentele funerare formula: H(oc) M(onumentum) H(eredem) N(on) S(quetur).
- 46) Vezi d. p. pe *consacrani Silvani Satoris* dela Ulmetum (*Cetatea Ulmetum*, II 2).
- 47) Adusă la Tulcea, nu se spune de unde, mai probabil însă dela Histria, decât d. p. dela Tomi, care e prea departe.
- 48) AEM. VI 46, 95.
- 49) CE. 186 (Italia).
- 50) CIL. III 3980 (Siscia): *aliquotie(n)s mortuus sum, set sic nunquam* (se recomandă ca *magister mimariorum*).
- 51) CIL. III 293 Col. Antiochia Caesaria.
- 52) CE. 187.

⁵³) CE. 118 (Interamna Liris).

⁵⁴) CE. 77.

⁵⁵) CE. 856, 12 sqq. (Roma).

⁵⁶) CE. 801 (Roma).

⁵⁷) Senatori din Histria: la *Ulmetum* (*Cetatea Ulmetum I*, inscr. no. 2), la Chiuciucchioi (CIL. III 12489: *consistit regione Histri muneraque fecit Histrio in oppido archontium et aedilicium et sacerdotium at Liberum*), la Casapchioi (CIL. III 14449). Senatori din Tomi, în vici-i din teritoriul rural: un cavaler roman, *buleuta Tomitanorum* (CIL III 7543), de 65 de ani, *statuam vivus sibi posuit*; un veteran, *buleuta Tomitanorum se vivo sibi et coniugi suae memoriam fecit in praedio suo* (CIL. III 770), — etc.

⁵⁸) Asupra sărbătorilor din Pontul Stâng nu e locul de a insista aici. Voiu aduce tot materialul în *Histria I*; cf. deocamdată cele comunicate în *Gerusia din Callatis, Histria IV și Cetatea Ulmetum II 2*.

⁵⁹) Cf. *Histria IV*, p. 607 și nota 4.

⁶⁰) Răposatul în floarea vârstei e un *νέος ἥρωος*, un erou tânăr (*νέος τὴν ἡλικίαν ἥρωος*) (cf. Kalinka, *o. c.*, nr. 286 și 287): trupul lui nu e obosit de vârstă, iar sufletul e fără suferință (*ibid.*, nr. 335).

⁶¹) *Di inferi manes* = morții; *superi* = viii.

⁶²) Cum zice o inscripție din Aquileia: «sau mai bine nu plângeți: nu e nimic rău, unde nu e nimic: *nihil mali est, ubi nihil est*» (CE. 214).

⁶³) *Domus aeterna*, în inscripțiile latine; *οἶκος αἰώνιος* ori *ἡρώων*, în cele grecești (cf. exemple la Kalinka, *o. c.*, col. 332).

⁶⁴) Cf. CE. 481 (Gallia).

⁶⁵) CE. 434 (Pisaurum — Umbria).

⁶⁶) CE. 467, 8 (Roma).

⁶⁷) CE. 473, 9 sq. (Mediolanium).

⁶⁸) CE. 476, 8 sq. (Roma). De altfel sunt fără număr inscripțiile funerare latine, cari poartă încheierea *sit tibi terra levis*: «fie-ți țărâna ușoară».

⁶⁹) Cf. *Histria IV*, p. 603. V. și în CIL. III 1532 = un *servus*. . . . *coniugi (!)* b. m. p.

⁷⁰) O inscripție din Tomi ne face cunoscut un thiasos dionysiac numit după o femeie, Paso (AEM. XI 48, 60: cu adnotările lui Reisch) *Πασοῦς... θίασος*.

⁷¹) AEM. XI 44, 57: *μήτηρ δειδροφόρων*; cf. CIL. III 7532; tot din Tomi.

⁷²) AEM. VI 22, 45 (= Cagnat IGR. I 602): *ιερασαμένη μητρὶ θεῶν* (Tomi).

⁷³) E cazul Sossiei Africana, soția agoranomului Quietus și fiica lui G. Iulius Africanus, în Tomi: AEM. VI 22, 45 cu XVII 92, 21 = Cagnat IGR. I 602 și 640.

⁷⁴) Pentru materiile predate în aceste școli, avem dovada monumentală

despre învățarea pe de rost a cântecelor lui Homer — mai ales, de sigur, a Iliadei — în cărămida dela Romula AEM. XVII 81, 1.

⁷⁵⁾ Cf. cele ce-am spus în această privință în *Gerusia din Callatis*, passim.

⁷⁶⁾ Vezi pentru toate *Histria IV*, p. 598 sqq. și *Gerusia din Callatis*.

⁷⁷⁾ Cf. în *Gerusia din Callatis* decretul în onoarea lui Apollonios.

⁷⁸⁾ Mai toate aceste ramuri de activitate ne sunt documentate prin inscripții chiar din Pontul Stâng, în AEM. passim (voiu insistă asupra lor în special în *Histria I*), — alte ramuri ne sunt cunoscute prin inscripții contemporane din alte părți ale lumii greco-romane, la Dittenberger, *Sylloge*³, passim, cf. și Michel, *Recueil*.

⁷⁹⁾ Dittenberger, *Sylloge*³, 762, 43: vremea regelui Burebista.

⁸⁰⁾ Idem, *ibid.*, 730, 23: sec. I a. Chr.

⁸¹⁾ Cf. pentru această educativă dorință, și inscripția din Tomi, cam din aceeaș epocă (a regelui Burebista) la Dittenberger, *Syll.*³, 731, 44.

⁸²⁾ Dittenberger, *Sylloge*³, 708.

⁸³⁾ AEM. XIV 22, 50 (și la Dittenberger, *o. c.*, 731).

⁸⁴⁾ *Gerusia din Callatis*, p. 60 și urm.

⁸⁵⁾ Kalinka, *Ant. Denkm. in Bulg.*, col. 86, no. 95; cf. Dittenberger, *o. c.*, 762.

⁸⁶⁾ AEM. X 164, 6.

⁸⁷⁾ Vezi pentru documentarea tuturor acestor mici amănunte, *Zidul cetății Tomi*, *Histria IV*, *Gerusia din Callatis* și, mai ales, cât de curând, *Histria I*.

⁸⁸⁾ Pentru sărbătoarea Charmosynelor Isidei și pentru misteriile ei la Tomi, cf. AEM. VI 23, 46 și Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi*, p. 8 sqq., nr. 3.

⁸⁹⁾ AEM. VI 8, 14, cu adnotările lui Gomperz; special pentru misteriile lui Dionysos, cf. AEM. XI 48, 60, cu adnotările lui Reisch.

⁹⁰⁾ Cunoaștem din Pontul Stâng pe Odessitani și pe Dionysopolitani mergând ca theori și mysti la templul și oracolul lui Apollon Clarios din Notion: vezi inscripțiile, pomenind și inițierea la misterii, la Macridy, *Antiquités de Notion II*, în *Jahreshefte d. oesterr. arch. Inst.* XV, p. 50 sq., no. 15 și 16

⁹¹⁾ Cf. *Gerusia din Callatis*, p. 72 și urm.

⁹²⁾ Vezi inscripția dela Tomi, AEM. XI 43, 56 și cf. A. v. Domaszewski în AEM. IX 130, 98, și E. Szantó, *ibid.*, p. 133, și mai ales 134.

⁹³⁾ De pildă la Tomi, v. inscr. AEM. VIII 9, 23, cu comentariul lui Gomperz.

⁹⁴⁾ CE. 618 Treveris.

⁹⁵⁾ La Gellius I 24, 4, cit. de Buecheler CE. 848.

⁹⁶⁾ Buecheler, *l. c.*

⁹⁷⁾ CE. 548 Roma: *casta fide semper toru maritale dilexit / sobria, non moecha, simplex animoque benigno, / dedita coniugi soli suo, ignara alienum*; CE. 552 Surtium, încă și (pe lângă calitățile de mai sus) s'a ocupat de copii, a fost foarte harnică și înțeleaptă; CE. 843 Augusta Taurinorum: *casta pudica decens sapiens generosa probata*.

- 98) CE. 427 Pannonia.
 - 99) CIL. III 375 Parium-Mysiae.
 - 100) AEM. VIII 9, 23 Tomi.
 - 101) AEM. XVII 92, 21 Tomi.
 - 102) CE. 249 Praeneste.
 - 103) CE. 427 Pannonia.
 - 104) CE. 426 Roma.
 - 105) CE. 425 *ibid.*
 - 106) CIL. III 375 Parium-Mysiae.
 - 107) AEM. VIII 9, 23 Tomi.
 - 108) Kalinka, 97, 98 Dionysopolis.
 - 109) CE. 437 Forum novum in Sabinis.
 - 110) AEM. VI 38, 80 Tomi.
-

DIES VIOLARIS

IN MEMORIAM CONSTANTINI ERBICEANV

IN țara unde chiparoșii stau de pază la capetele celor întru vecinică pace adormiți, unde măslinii cu frunzele lor argintii îmbracă munții ce se oglindesc în marea nemărginită, unde bolta cerului se înalță până în infinit, iar lumina soarelui pătrunde toate, dându-le lumină din lumină, — acolo omul are sufletul mai simplu și mai clar, seninul cerului și al mării îl înseninează și pe el și gândul iubitor de lumină se avântă în visare spre înălțimile albastre cu Platon, ori pe mărirele de smarald și safir cu Homer. Acolo viața omului se desfășoară în mijlocul firii însăși. Nu patru pereți ai unei case dau adăpost omului și mărginire gândului, ci pământul însuși culcă la sânul său pe cel obosit și cerul îl acopere cu mantia lui de stele, — iar ca pământul și cerul și marea, așa sunt și visurile lui de liniștite ori furtunoase. Și în mijlocul firii mărește omul capătă adevărata lui măsură: plâpând ca o floare pe care o rupe vijelia, el trebuie să se plece cu supunere în fața puterilor nemărginite și neîndurate cari îl pășuesc în mijlocul lor, dar limpede ca lumina soarelui el singur poate să oglindească în fețele nenumărate ale sufletului său tot ce e frumos în lumea noastră dintre țărână și astre. Și cel ce l-a creat pe om i-a lăsat să știe și să se bucure de acest dar al lui de a vedea frumosul și l-a lăsat să creadă că sufletul lui e vecinic, — întocmai ca cerul și marea și pământul cu cari se simte așa de tare legat prin iubire. În fața tainei nepătrunse a trecerii lui din această lume, gândul i se oprește înspăimântat: va fi mai rău ori mai bine dincolo; va fi și acolo soare, ori va fi întunec?

Oricum ar fi, el nu poate însă muri decât cu trupul. Iar dincolo, unde sunt numai suflete, nu mai poate fi moarte. Tot ce a fost în noi mărginire piere; rămâne în viața de dincolo numai nemărginirea gândului nostru, care chiar aici în viață se ridică adesea uriaș până la stele, căutând o lege și o formă și întrebând de începutul lucrurilor fără margini și fără început.

Prin moarte tot ce a fost trecător pământesc se șterge.

Cel trecut dincolo devine un geniu bun, un *heros*; prin moarte se răscumpără toate greșelile din viața de aici. Altfel, ce maiestate ar mai avea sufletul, dacă ar trebui dincolo să ispășească fără sfârșit slăbiciunile unui trup de o clipă?

Trecerea din această viață, chiar a celor mai buni dintre noi, e o întâmplare cu totul obicinuită și neînsemnată în mijlocul lumii nemărginite. Noi nu ne dăm bine seama de acest lucru, decât atunci când firea însăși ne dă vreun simbol al acestei nimicnicii:

departe în noapte, un vaet; tot mai slab; o ființă omenască, bună sau rea, de jos ori de sus, singură, fără apărare, s'a stins: cum pierе o biată pasăre mică în infinitul cerului, răpită de un vultur; neclintită a rămas maiestatea nopții;

departe, în mare, pe o corabie călătoare, un cântec solemn, rugăciuni, fum de tămâie; un muritor și-a împlinit solia pe pământ, cere odihnă; în locul mormântului de pământ, necunoscutul are nesfârșitul mării; undele albastre se deschid și cuprind în adâncurile lor trupul obosit; neclintită a rămas maiestatea mării.

Și totuși ceva din noi nu dispăre, nu poate muri; nimicnicia omenească e fără îndoială legea supremă a vieții noastre singuratice, dar în viața neamului omenesc întreg sunt și lucruri nemuritoare. Ce sunt ele și cum sunt, de pot avea atâta putere și măreție? Căci știm bine că tot ce e numai de folos în cercul a doi trei, într'o societate, în mijlocul unui popor, într'un timp, trece. Pentru ce s'au bucurat și au suferit, pentru ce au luptat și s'au sbuciumat nenumărate suflete, adesea nu mai pot înțelege cele ce le urmează. Tot ce-i legat de intenții pur omenești dispăre. Dar gândurile omului, cari cu simplitate copilărescă, fără mândrie și fără vanitate sunt consacrate de el zeilor, adevărului, frumosului, tot ce e dar închinat de el eternității, vedem că rămâne: pentru toate locurile și timpurile. Și gândurile acestea trăesc de sine, fără legătură cu cel ce le-a creat; adesea nici nu se mai știe cum l-a chemat pe părintele lor. Geniului omenesc

în întregimea lui ne plecăm recunoscători pentru minunile de adevăr și frumuseță lăsate nouă de miile de ani din urmă. Iar necunoscuților binefăcători ai sufletelor noastre le dăm cea mai neprețuită din toate înfățișările sufletului nostru: pietatea. Pace vecinică celui ce a coborât din cer și această rază de lumină, dăruindu-ne-o pentru totdeauna. De ar trăi l-am iubi: ne-am uita cu ochi mari la el și ne-am bucura de ființa lui ca de cer și de mare.

Sunt totuși puțini cei către cari se înalță sufletul nostru ca spre niște mântuitori. Pentru necunoscuții cei mulți cari au trecut dincolo, nu avem decât răceală de suflet ca față de milioanele de indiferenți încă în viață. Pentru aceia dintre cei adormiți, cari în viață au făcut pe alții să sufere, gândul nostru cel bun ne cere iertare. Pentru cei ce au suferit ei înșiși mult — și așa e toată infinita mulțime a muritorilor — inima noastră se umple de o compătimire melancolică. Iar pentru cei ce au făcut bine în viața lor simțim ca un avânt spre închinare. Judecată severă nu ne e îngăduit să facem. Căci noi înșine vom fi judecați de alții — slabi și neiertători — după noi: la dreptul, care ar și mai fi frumuseța sufletului nostru, dacă am cere pedeapsă pentru fiecare greșeală? Dela fiecare din noi nici nu rămân fapte. Acelea trec. Ci rămâne un răsunet, un ecou de armonie în alte suflete; și acelea, dacă imnul ce l-am cântat noi în viață a fost frumos și puternic, îl trec și altor suflete în alte generații, — altfel, se topește curând după noi și ecoul cântecului nostru.

Renunțare la glorie și mărire, resignare deplină întru măsura puterilor noastre adevărate, mângâiere cu visul supra-omenesc al eternității, dar nu pentru a ne crede pe noi ca oameni eterni, ci numai pentru a ne îndreptă mereu gândurile noastre și a ne hotărî faptele noastre după gândul vecinicii: iată taina vieții senine.

Firea ne dă ca ajutor spre potolirea sufletului prea agitat de măririle omenești comparația între nimicnicia noastră și maiestatea ei eternă.

Dimpotrivă însă pentru viața de muncă și datorie trebuie tot din lumea noastră omenească să ne luăm avântul. În fața firii ne simțim ca niște copii sfioși și nu mai îndrăznim să creem noi nimic: prea ne sdrobește comparația. Dar alături de lumea creată de Dumnezeu e cea creată de om. Și în această lume putem îndrăzni și noi să urmărim vecinicia prin creațiile geniului nostru. Totuș cele mai puternice avânturi ale noastre nu dau nimic statornic dacă însuș sufletul nostru nu e deslipit de cele pământești, nu e acordat în tonul eternității. Căci faptele concrete dimprejurul nostru nu au în ele însele nici o însemnătate: ele au numai pe aceea pe care le-o dăm noi. Iar valoarea acordată de noi fiecărui lucru atârână de concepția noastră generală despre lume și viață. Cu această concepție noi luminăm și cele dimprejurul nostru și propria noastră inspirație, propriul nostru avânt. Ceeace va fi rodul geniului nostru va fi mai mult o manifestare a gândului nostru despre lume decât un rezultat obiectiv al puterii noastre de a creă. Creațiile geniului omenesc există, tocmai, ca niște manifestări concrete, individuale, ale unor suflete bine definite, atât în caracterul lor primordial cât și în influențele externe exercitate asupra lor. Prin afinitate electivă simțim că dacă am fi avut de creat noi acel lucru, l-am fi creat întocmai ca autorul lui drept. Fără afinitate electivă opera concretă a unei minți de mult trecute e pentru noi un simplu element indiferent din cele ce alcătuesc lumea creată de om.

Putința de a trăi noi înșine în sufletul altuia e singura adevărată valoare omenească.

Fără îndoială însă, un om într'o operă a sa se dă numai în parte: și e ușor și mai des cazul să se potrivească părți din sufletele omenești decât sufletele întregi. De fapt între oameni legea existenței sociale nu e afinitatea electivă, ci contrastul, antinomia dintre suflete. Chiar la cele mai deaproape înrudite încă poți descoperi părți deosebite, poți avea surprinderi, poți releva contraste și suferi de opunere.

Din aceste contraste și conflicte iese apoi însuș ritmul vieții. Fără ele omul ar fi predispus la vegetare. Prin ele e silit să lupte. Și nu odată dintr'o astfel de luptă a ieșit gândul nou al creației.

De sigur însă, cea mai puternică antinomie e între sufletele discrete și delicate și cele provocatoare și violente. In bine ca și în rău cele două feluri de suflete tind să-și accentueze cât mai mult caracterul lor specific, respingând din instinct apropierea de cele opuse lor. In acest sens astfel de suflete sunt cele mai înclinate spre conflicte și deci spre gând intens. Marea mulțime a sufletelor omenești e însă treptat-treptat potolită. Având și ele la început oarecare originalitate, lupta vieții le tocește și le ia caracterul specific, făcând din ele elemente foarte cumpănite și prevăzătoare, supuse și lipsite de inițiativă.

Oameni simpli și oameni geniali, suflete josnice și suflete cerești, tot ce alcătuește infinita varietate a lumii noastre pământești, trăește și reacționează după două mari complexe de relații: cu lumea din afară și cu propriul suflet.

Din punctul de vedere al poziției omului față de lume și — prin aceasta — din cel al vieții omenești creatoare, sufletele se împart în trei categorii mari: suflete cari ieau în ele lumea fără a avea nimic de spus dela ele asupra ei: e marea masă a mulțimilor pasive; apoi, suflete cari ar avea ceva de spus, nu pot, și-și caută pe altele mai fericite ca ele, cari să le exprime gândurile: sunt cei mulți, cari trăesc prin sufletul altora, mai mult ori mai puțin intens, după cât pot primi în ei din bogăția altor suflete; în sfârșit sunt cei ce au ceva de spus și pot spune: în forme de artă, de știință ori de filosofie și religie.

Aceste suflete de al treilea fel sunt la rândul lor de două categorii; suflete perfect transparente, care lasă să treacă prin ele lumea așa cum e: sunt erudiții în știință, tehnicienii în artă, filosofii practici și moralisții în gândirea abstractă și în religie. Acest fel de suflete dau omenirii educația întru

adevărul naturii și sunt poate cele mai recunoscător iubite de mulțimile cari au nevoie de lumina sufletului omenesc lămuritor al lumii. Sunt în sfârșit alte suflete cari văd clar lumea, dar nu sunt mulțumite cu redarea realităților, ci caută explicări de cauze și efecte ale fenomenelor, crescând prin prisma sufletului lor toate obiectele ce le vin în apropiere și cercetându-le mai adânc în toate legăturile lor. Aceste suflete își fac o lume aparte, de idei pure, crescând prin spirit larg și bogat tot ce e altfel numai obiect concret, inert și indiferent, dând deci lumii alt suflet decât cel ce-l are obicnuit, propriul lor suflet. Inseși aceste suflete la rândul lor au tonalități diferite: în major și minor, și ritmuri deosebite: încet-reflexiv, vioiu-senin, ori furtunos-jubilând. Au profunzimi obiective de o maiestate divină ca a lui Michelangelo, sau subiective de o pătrundere demonică ce ne înspăimântă ca sufletul lui Lionardo.

Față de propriul suflet — «cunoaște-te pe tine însu-ți» al lui Socrates — prea puțini oameni au adevărata măsură a puterilor lor. Imensa mulțime — oamenii simpli ca și cei geniali — oscilează între conștiința de sine exagerată până la egolatrie și scepticismul de sine dus până la totala negare a propriei personalități. În cele mai multe cazuri — la mulțimea pasivă — avem un scepticism moderat de încrederea în propria experiență, — în altele, mai puține, avem conștiința vie despre propria valoare, moderată de teama de opinia publică și de respectul pentru autoritățile morale, oficial constituite; în sfârșit printre cei ce creează cu sufletul lor, fie chiar lucruri destul de modeste, întâmpinăm o anume valoare foarte binevoitoare a propriului eu, care duce la încântarea de sine. În comparația cu aproapele adesea chiar sufletele mai alese ca gând abstract și vedere pătrunzătoare a lumii au slăbiciunea de a se găsi continuu bune și nobile pe ele însele și mai puțin bune și nobile pe cele dimprejurul lor. Ele sunt înclinate sau să ignoreze lipsurile lor, sau să justifice prin explicări propriile greșeli. Nu există nimic mai

bun împotriva acestei supraprețuiri de sine decât scepticismul. Autocritica pe care ne-o oferă morala stoică, în cea mai pură formă a ei — cea primitiv socratică — e totuși, din pricina însemnătății cu totul precumpănitoare pe care o dă rațiunii noastre, primejdioasă, și anume chiar pentru aceia cari fac jertfe și prin aceasta ispășesc propriile rătăcirii și se purifică. În această privință cea mai prețioasă parte din filosofia lui Marcu Aureliu e cea de scepticism în privința valorărilor și judecărilor propriului său eu. Continua comparație a soartei omenești cu nesfârșitul Cosmosului e cel mai bun ajutor împotriva prea marelui bucurii ori prea marelui întristării de lucrurile pământești.

Din această poziție specială a sufletului nostru față de el însuși decurg pentru viața creatoare diferite caracteristice pregnante cari colorează în chip cu totul individual diferitele opere ale geniului omnesc. În special tonul sublim decurge din deplina uitare de sine și totala afundare în gândul obiectiv, pe când tonul meschin decurge tocmai din accentuarea voită a notelor pe cari un creator 'și le crede caracteristice personalității sale. Aproape întreaga artă modernă suferă de această supra prețuire de sine și de exagerarea intenționată a notei individuale, pe când arta veche ca și cea a renașterii e individualistă numai în măsura notelor instinctiv relevate de creator în opera sa.

Creatori mândri și creatori modești, suflete mulțumite de sine și suflete ce se îndoiesc de propriile puteri; toți muritorii cari se supun nevoii imperative puse în ei de a creă și astfel încearcă să dea viață nouă pentru alții, cari trăesc tocmai din viața mai puternică a gândului lor, toți suferă în concepție și întruchipare, toți deopotrivă au ei înșiși nevoie de alinare și mântuire și și-o caută în alții. Toți sunt ca Amfortas care dă altora mântuire prin Graal, dar însuși are nevoie să fie mântuit de Parsifal. Și față de toți lumea cea multă e neîndurată. Ea cere creatorului — cum cer cavalerii Graalului lui Amfortas — să suferă mereu, să suferă cumplit, numai să dea mereu mântuire sufletului lor slab.

Și în această pătimire singuratecă a creatorului, unde doară mila sufletelor simple sau iubirea divinatoare a sufletelor înrudite cu el, de-l pot ajunge și mângâia, toate scăderile lui omenești se șterg ca asprimile munților în albastrul depărtării și el ne apare curat și frumos, pierdut în visurile lui ca un copil cu ochii mari privind în nemărginire.

În gând senin, cu caritate și blândeță, cumpănind binele și răul celor de veci adormiți, cu spirit de înțelegere larg ierătoare și cu pietate adânc recunoscătoare față de toate cele omenești, căpătăm noi înșine o liniște și ecvanimitate care pare a pleca din însăși liniștea pământului, seninul cerului și potolirea mării, așa de mult ne apropiem de ritmul firii: larg, maiestos, înălțat peste agitațiile și patimile omenești, — și așa de adânc ne unim cu natura etern liniștită și etern luminoasă.

* * *

Cu astfel de sentimente despre rostul nostru în mijlocul lumii să ne îndreptăm acum gândul către unul din cei aleși de soartă pentru a crește cu sufletul lor sufletele celor mulți și cari aici, sub acest acoperemânt, s'au socotit pe ei mai liniștiți și înălțați față cu ei înșiși și față cu vârtoarea lumii din care erau chemați aici de Platon și discipolii săi.

Un fiu de preot de sat, Constantin. Erbiceanu a crescut, s'a deprins a înțelege lumea, s'a bucurat de ea, a rătăcit în mijlocul ei, apoi s'a regăsit pe sine și a luptat formându-și definitiv sufletul pentru o viață întreagă, ca foarte mulți alții de seama lui — copii de preoți, dascăli și țărani — în Moldova prin anii 1845—1865. Gândurile resemnate cu cari hrănește biserica creștină sufletele credincioșilor ei în viața de aici și mai ales ideea de răsplată în viața viitoare pentru faptele bune din această lume, i-au alcătuit, în mediul bisericesc în care a trăit de când a deschis ochii, în 1838, și până la sfârșitul călătoriei sale pe pământ, neîntrerupt, tonul

fundamental al reflexiunilor sale de caracter pur idealist, religios-filosofic.

Totuș sufletul său nu erà înclinat spre contemplarea mistică a lumii, ca operă armonioasă și minunată a Celui Atotputernic, gândurile sale creștine nu se uniau în vreun avânt de renunțare la cele lumești și de devotare ascetică spre frumuseța transcendentă a lumii eterne; el aveà un suflet realist, care se simția destul de în largul lui în lumea noastră pământescă. Nu deveni deci monah, deși erà îndemnat cu stăruință la acest pas de supremul ierarh al Moldovei în acel timp. El nu deveni nici preot, ci împrejurările vieții — din fericire prielnice înclinărilor sale — îl făcură să ajungă profesor și scriitor în cea mai roditoare dintre ramurile literaturii noastre bisericești contemporane, cea istorică.

Sârguința lui Erbiceanu în facultatea teologică din Iași fu recunoscută și răsplătită cu trimeterea lui la Atena spre a-și desăvârși studiile. Acest fapt hotărî de tot viitorul lui. Învățând limba greacă veche și nouă, el fu printre cei din vremea lui aproape singurul în măsură să prețuească documentele și manuscriptele de acest fel, ascunse prin arhivele bisericești din Iași și cari cuprindeau lămuriri de preț pentru istoria școalei și bisericii românești. Publicându-le el își făcu drumul în viață cu totul altfel ca dacă ar fi rămas la studiile proprii teologice, pentru cari se pregătise atâta timp.

Ca toate domeniile de activitate spirituală, și disciplina în care Erbiceanu aveà a lucra o viață, cuprinde două părți, adesea cu totul deosebite: constatări de fapte și emiteri de idei nouă. El se opri la cele dintâi, singurele cari constituiau și încă constituie un material de studii mai rodnic pentru cercetătorul din Răsărit. El deveni un erudit și anume — precum fusese pregătit de copil — un erudit ortodox.

Făcând apoi parte prin viața sa din însuș organismul bisericesc, având prietenii și dușmăni mari chiar în clerul superior, el fu prins în vâltoarea gândurilor și temerilor confesionale și în aceea a conflictelor personale bisericești, de-

venind chiar în știință un adversar hotărât al catolicismului, iar în lăuntrul bisericii naționale un reprezentant energic și talentat al unor curente anumite contra altora.

Fără îndoială azi creștinismul trece și în Apus printr'o grea criză. În lăuntrul bisericii catolice curentul modernist își face cale din ce în ce mai largă, iar de altă parte toate suflitele mai delicate cari au în ele puternic sentimentul religios, dar nu se pot cu nici un chip deprinde cu forma primitivă și naivă a concepției despre lume — în mare parte — strămt semite, pe care o găsesc în creștinismul oficial, caută o altă împăcare a sufletului, fie într'un neo-creștinism cu o teologie și cosmologie indogermanică-panteistă și cu o etică direct inspirată de învățătura blândă, adânc omenească a Noului Testament, — fie într'un misticism vag sentimental, inspirat de metafizica lui Platon, — fie în alte chipuri mai puțin caracteristice și precise, influențate de budism ori de alte sisteme religio-filosofice.

În special gândul cel mai greu și mai chinuitor al omnirii, nemurirea sufletului și viața viitoare — așa cum e înțeleasă de creștinismul oficial — nu mai poate da mângâiere și siguranță în viața de aici minților luminate, decât în cazurile cu totul rare, când o educație sistematică, bisericesc-creștină, încă din copilărie, a găsit și avântul mistic trebuitor — statornic și puternic pentru o viață întreagă — astfel ca între aceste minți și vizionarii evului mediu să nu mai poată fi decât deosebirea de timp, iar nu de gând.

Dimpotrivă, chiar în sânul bisericii oficiale, răsăritene și apusene, sunt astăzi sceptici, panteiști ori platonizanți. Adevărata religiozitate creștină e cu totul excepțională. Ea e înlocuită fie de o melancolie resemnată în *ignoramus ignorabimus*, fie de un romantism neo-creștin eclectic, care e mai mult negură poetică decât convingere religio-filosofică.

Poate niciodată ca azi, când lupta pentru viață e așa de grea și crudă, dumnezeiasca învățătură creștină a compătimirii și carității n'a fost mai mult primejduită de gândul

brutal egoist al milei disprețuitoare ori silnice, care ajută, fie pentru a vedea pe cel nenorocit lingușind, fie pentru a avea pur și simplu o liniște cât mai confortabilă de perfect epicureism, neturburată de plângerea celui nenorocit.

De altă parte poate iarăș niciodată mai mult ca astăzi gândul despre dreptul omului la plăcere n'a fost mai puternic și mai provocător, mai puțin înfrânat de vreun ideal purificator. Credința oficială creștină este nevoită azi prin biserică să facă tot felul de concesii, absolut contrarii spiritului adevărat creștin, pentru a nu-și pierde credincioșii, cari cu toată dreptatea, deși cu intenții adesea josnice, protestează împotriva învățaturii că toate plăcerile și toate frumusețile vieții omenești sunt numai o ispită a diavolului, spre a ne pierde sufletele. Biserica — legată de propriile ei dogme și canoane, imutabile — e azi în imposibilitate de a da o normă senin pământească și în aceeaș vreme curat creștină și sfântă, după care credinciosul să-și poată îndrepta pașii lui adesea rătăcitori între plăcerea și frumusețea omenească curată și înălțătoare și plăcerea, fără frumusețe, urît-epicureică. Singura cale pe care a găsit-o până acum biserica e o cale de adevărată slăbire a sufletelor prin iertarea periodică a păcatelor, cu ajutorul confesiunii și împărtășaniei sacre. E o iertare generală, asigurată dinainte, lipsită de orice sancțiune adânc morală și ajutând fără deosebire și pe cel ce a greșit din întâmplare și pe cel ce greșește sistematic, asigurându-se la fiecare nou păcat — asupra căruia conștiința sa cumva l-ar face atent într'o scurtă luptă înainte de săvârșirea lui — că totuș va fi iertat, dacă se va mărturisii și dacă va face bisericei o închinare materială.

Această concepție simplistă despre datoriile etice ale omului și despre legăturile lui cu puterea divină e firește generală în istoria mentalității religioase creștine a masselor populare: tot evul mediu, toată arta pornită din inițiativă laică, cu temă însă sfântă, creștină, în Apus ca și în Răsărit, în toate timpurile, chiar nouă de tot, toată istoria noastră națională, ne

arată în mii și mii de fețe aceeași concepție patriarhală despre un părinte al lumii noastre continuu jignit și continuu iertător, cu fii cari mereu greșind sunt mereu uitători de propriile păcate. Nu e de fel o minune, că întocmai ca Domnii și Regii de pe vremuri, Episcopii și Mitropoliții își făceau cu conștiință ușoară viața mai plăcută, împlinind formele, dar uitând mereu spiritul adânc al credinței creștine întru care se mărturisiau.

Cu această înțelegere larg iertătoare a celor omenești, întru această atmosferă tradițională a bisericii creștine a trăit și Erbiceanu viața lui de om și de creștin. Având pentru conducerea corectă și prudentă în viață ajutorul caracterului său cinstit, rezemându-se pentru nevoia mai adâncă de credință și gândire religioasă în chip neșovăitor pe dogma ortodoxă, Erbiceanu n'a cunoscut chinul conștiințelor neo-creștine, reformiste, n'a încercat vreo luptă pur teoretică împotriva spiritului contemporan al bisericii în mijlocul căreia a trăit, ci întreaga sa energie a fost îndreptată în direcția reformei moravurilor prea jignitor laxe și a procedurilor prea evident lumești, pe cari el le constată la unii dintre reprezentanții contemporani ai bisericii naționale.

În contrast cu prelații pe cari nu-i găsiă destul de idealști, ca reprezentanți ai culturai și credinței, Erbiceanu putu prețui cu căldură și recunoștință pe alți fruntași ai bisericii patriei, cari trăiseră o viață mai în armonie cu înalta misiune ce le fusese încredințată. Astfel el descrie viața și activitatea mitropolitului Veniamin Costachi, a episcopului Neofit Scriban și a episcopului Filaret Scriban și făcu lauda funebră cu prilejul trecerii lor la cele eterne atât lui Filaret Scriban cât și învățatului episcop Melchisedec.

Prin biografia Erbiceanu își găsiă, indirect, un chip de exprimare a propriilor gânduri asupra lumii și oamenilor. Sufletul său nu eră însă dintre cele cu rezonanță lungă și amplă, în cari fiecare idee și sentiment al altui suflet deșteaptă o întreagă mulțime de gânduri și sentimente proprii, atât de

amănunte cât mai ales generale, — ci el făcea parte dintre sufletele cari răsună scurt și precis ca ecoul clar, redând cele primite din alt suflet în chip credincios și însoțindu-le de sincerul sentiment de simpatie, deplin înțelegătoare. Fără îndoială însă biografia ocupă în istorie un loc cu totul aparte, care o face capabilă de tratare în ambele direcții mai înainte pomenite. Felul de-al doilea, precis și obiectiv, în cea mai desăvârșită formă a lui, cea psihologică, răspunde poate mai bine scopului biografiei. Totuș întrucât biografia e numai un aspect al istoriei generale, ea rămâne neroditoare, dacă nu pregătește și pe creatorul ei și pe cei ce se împărtășesc din ea, la gânduri general omenești asupra lumii și vieții, gânduri cari singure ne dau puțința de a înțelege evoluția și rostul omenirii pe pământ. Și în această privință istoria generală, cu aspectele ei sufletești așa de multiple, cu legăturile ei de evenimente așa de complicate, nici nu poate fi tratată fără o multilateralitate de spirit, așa zice proteică, fără rezonanța profundă și prelungă, care dă fiecărui fragment de gând și fiecărei bănueli de sentiment cu greutate întrezărite în așa zisul document istoric, amplitudinea de vibrații necesară pentru ca să treacă dela starea latentă a vieții anorganice la cea intensă a vieții omenești active. Istoria generală nu poate exista fără această operă reconstructivă, clădită fără îndoială și pe o erudiție deplină, prima condiție ca reconstrucția istorică să nu fie numai o fantazie psihologic-artistică, dar mai ales clădită pe bogăția de posibilități sufletești a istoricului, care să fie deopotrivă în stare a prinde și valoră cu sufletul său și sufletul lui Ivan cel Groaznic și sufletul lui San Francesco d'Assisi, și brutalitățile politice și subtilitățile artistice. Și un moment nu trebuie să se creadă că această caracterizare a istoricului pune condiții irealizabile adevăratei istorii universale. Căci sunt mulți oameni fără nici un talent special de a creă, cari au această largime de suflet de a putea înțelege și valoră deplin creațiile altora. Istoricul poate înțelege desăvârșit și viața politică — fără a fi cu ne-

cesitate el însuș un bun om politic, — tot așa cum o poate înțelege pe cea artistică — fără a fi însuș artist — și pe cea religioasă — fără a fi însuș preot sau chiar simplu credincios al unei religii anumite. Istoricii are numai nevoia de a fi un suflet clar și vibrant, accesibil și celor mai elementare manifestări ale instinctelor oarbe și celor mai delicate gânduri și sentimente nobile omenești. Darul de a crea istorie generală e principiar condiționat de această claritate și multi-lateralitate de suflet. Cine nu are acest suflet, zadarnic încearcă opere istorice de caracter general. Căci dacă prin afinitate electivă putem înțelege pe câțiva oameni aleși, a căror viață o descriem apoi — în chip adesea desăvârșit — ca într'un fel de autobiografie, — pentru redarea vieții masselor omenești și a nenumăratelor și așa de diferitelor suflete conducătoare — în viața de Stat și în gândirea creatoare — nu mai e firește de nici un ajutor simplul instinct de afinitate electivă.

În adevăr, ca o piatră de încercare a istoricului în ce privește gândirea lui clară și pătrunzătoare, sunt mai ales două lucruri cari cer în creația istorică un dar de abstracție cel puțin tot așa de ascuțit ca al filosofului. Zic «cel puțin», pentru că filosoful — întocmai ca matematicul — lucrează într'un domeniu mai restrâns de fenomene și idei decât istoricul. Și anume, pentru a întrebuiți doi termeni bine cunoscuți din filosofie, cărora însă în cele ce urmează le dau numai un rol simbolic, căci vor avea alt conținut, avem un proces de analiză și unul de sinteză, a fenomenelor și ideilor istorice, procese cari trebuie să preceadă orice concluzie de istorie universală.

Fiecare fenomen istoric are două părți: un aspect formal, clar, cu legături evidente cu alte aspecte formale ale altor fenomene, iar de altă parte un conținut spiritual ascuns și adesea înăbușit de vestmântul lui concret, având legături — mai mult ori mai puțin accesibile pătrunderii noastre — cu conținutul spiritual al altor fenomene, adesea ca aspect formal evident eterogene lui.

În adevăr în viața sufletească a omului înrâurirea reciprocă dintre formă și conținut e așa de variată și complicată, încât multe gânduri înalte și roditoare au la origine, nu alte gânduri, ci simple forme ale unor gânduri deosebite ca esență activă. Explicarea istorică a evoluției fenomenelor pleacă de obicei delata alte fenomene cari apar înrudite. Trebuie însă pentru a nu greși în concluzii o *analiză* prealabilă foarte atentă și subtilă a conținutului spiritual al diferitelor fenomene cari apar după aspect înrudite, putând fi totuși în fond deosebite.

De altă parte nu toate evoluțiile istorice sunt ca râurile ce se pot urmări, fie și cu greutate, dela izvor până la confluență. Sunt în istorie fenomene pentru cari nu găsim decât la o anume distanță o legătură. Această legătură îndepărtată — adesea ușor recunoscută — trebuie însă urmărită. Și aici e greutatea. Căci sunt și râuri subterane ale evoluției istorice. Aici însă numai cu *sinteza* reconstructivă ne putem ajuta. Din fragmente aproape informe de gânduri și aspecte formale, din adâncimile divinatoare ale propriului suflet, trebuie să refacem ideal cursul râului ascuns, să aruncăm pod peste prăpastia între două proeminențe bine definite.

* * *

O curiozitate nobilă de om cult și harnic, alătura cu predilecțiile lui de elenist și om de școală, l-au făcut pe Erbiceanu să cerceteze arhivele și bibliotecile Mitropoliei, Universității și Seminarului Veniamin din Iași, precum și biblioteca Seminarului Central din București. Ceeace putu el găsi și descifra prin manuscriptele și documentele grecești ale acestor colecțiuni fu pentru toată lumea un izvor de cunoștințe nouă asupra trecutului nostru școlar-bisericesc și anume mai ales asupra școalelor grecești din țerile noastre și asupra începuturilor învățământului la Români. Erbiceanu publică o mare parte din primele lui cercetări în «Revista Teologică»

întemeiată de el la Iași și pe care o conduse până la plecarea lui la București în 1887. În monografiile independente el trată istoria Seminariului Veniamin, Școala greacă și română sub Vasile Lupul și Mateiu Basarab, Istoricul învățământului la români (Serbarea școlară dela Iași, — în colaborare cu A. D. Xenopol) și Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei, cu un mare număr de documente inedite.

Aceste studii ale sale făcură lumea oficială atentă asupra eruditului ieșean și el fu chemat la București, unde pe de o parte ca profesor la Facultatea teologică, iar pe de alta ca redactor la revista oficială «Biserica Ortodoxă» și ca director al tipografiei Sf. Sinod, el putu împlini tot ce gândurile sale de teolog, istoric, profesor și reprezentant al administrației bisericești îi cereau ca mai bun și frumos. În aceste situații favorabile activității sale el publică încă însemnate documente și cercetări istorico-bisericești și teologice fie în «Biserica Ortodoxă», fie deosebit. Astfel: «Cronicarii greci ce au scris despre români în epoca fanariotă», «Diferite știri contemporane asupra eteriei dela 1821», «Didahiile lui Antim Ivireanul» și «Sfaturile creștine politice ale aceluiaș către Domnul Ștefan Cantacuzino», diferite Documente din epoca lui Brâncoveanu și traduceri din grecește ale unor lucrări scrise de Români în vremea mai veche sau de Greci în timpurile noastre și având cuprins bisericesc și teologic, două Bibliografii greco-române, o serie de Documente privitoare la istoria bisericii române, în «Biserica Ortodoxă», în sfârșit o cercetare propriu zisă de istoria bisericii române, pornită în opoziție cu părerile emise asupra aceleiaș teme de învățații catolici dela noi: «Ulfila, viața și doctrina lui, sau starea creștinismului în Dacia traiană și aureliană». Discursul său de intrare în Academia Română avu ca temă personalitatea lui Naum Râmnicăneanu, ale cărui poezii asupra eteriei dela 1821 Erbiceanu le publicase cu alt prilej zece ani înainte.

Considerând cuprinsul tuturor acestor scrieri ale lui Erbiceanu, primul gând care ni se impune, e acela despre uni-

tatea și statornicia preocupărilor sale științifice. Deși în epoca de maturitate a vieții fu profesor de teologie dogmatică și apoi de drept canonic, el rămase ca învățat în acelaș cerc de idei în care se fixase ca tânăr la întoarcerea dela Atena. Documentele și manuscriptele grecești cari-i dăduseră — cum singur spune — ca niște prieteni devotați, tot ce putuse el nădăjdui mai strălucit în viață pentru cariera sa științifică, rămaseră până la sfârșitul activității sale — care precedă cu aproape zece ani sfârșitul vieții sale — obiectul său predilect de studii.

Această notă a sufletului lui Erbiceanu e caracteristică pentru temperamentul său de erudit: în știința de fapte orice amănunt e interesant și aceeaș temă poate dà prilej de studii o viață întreagă; dimpotrivă pentru învățatul cu temperament de gânditor punctul principal de vedere al tuturor preocupărilor e cel al importanței ideale a obiectului și cel al varietății cercetărilor de erudiție. Pentru erudit cercetarea în sine e scopul vieții: spre a află adevărul, fie chiar într'o chestiune de însemnătate cu totul redusă, eruditul e gata să jertfească toată energia sa; căutarea adevărului absolut e scopul aspru și nobil până la jertfă al tuturor ostanelilor sale. Cugetătorul are dimpotrivă alte ținte în cercetările ce întreprinde: adevărul absolut îl interesează mai puțin, adesea nici nu crede în el, pe când aflarea unei relații de cauzalitate între fenomenele aparent disparate, cari ne înconjură ca niște enigme din toate părțile, i se pare vrednică de cea mai deplină închinare a tuturor gândurilor sale. A ilumina cu puterea propriului geniu măcar o parte, cât de mică, din obscuroa poveste a *devenirii* sufletului omenesc, spre a putea cel puțin bănuî care va fi capătul suferințelor și rătăcirilor noastre, e o năzuință, care ori de câte ori până acum ar fi isprăvit în întristare și desnădejde, e totuș prea asemănătoare cu sborul măreț al vulturului, ca să n'o încerce mereu omenirea, fie și numai spre a muri frumos.

Istoria generală al cărei scop e tocmai cercetarea luptelor omului pentru bine, adevăr, frumos și fericire, explicarea

înfrângerilor și suferințelor, povestirea biruințelor și jertfelor rodnice, are poate mai mult ca oricare altă disciplină a se sprijini absolut deopotrivă pe erudiți ca și pe cugetători. Sufletele acestea idealiste, așa de deosebite între ele prin constituirea lor intimă, își sunt unele altora, cu sau fără voia lor, completarea neapărată. Erudiții dau punctul sigur de avântare cugetătorilor, iar aceștia dau erudiților orizontul. Pe toți împreună îi unește aceeași primejdie și aceeași suferință: relativitatea tuturor concluziilor lor. În infinitul de posibilități sufletești, cu cari are a lucra istoricul, e atâta varietate de sentimente, atâta subtilitate de gânduri, atâtea întrebări la cari numai cei de mji de ani plecați la odihnă ar mai putea răspunde cu oarecare siguranță, încât adesea și eruditul și cugetătorul istoric pleacă obosiți fruntea recunoscându-se învinși. Și totuș, de n'ar rămânea în istorie decât însuș opera frântă a puternicilor biruiți, încă și aceasta ar fi o cucerire a gândului, un fragment de lumină furată din cer; căci nu e suflet care încercând deplin și adânc sincer a trăi cel puțin în un al doilea, să nu devină el însuș mai puternic și mai frumos, operă nouă a puterii omenești de jertfă, ființă nouă în lumea noastră veche, creată *deopotrivă* și de Părintele cesc ca și de noi.

* * *

Erbiceanu publicând documente și monografiile de istorie bisericească, a avut un moment gândul să scrie și o istorie generală a bisericei patriei. Socotind însă insuficient materialul cunoscut până la dânsul, el renunță fără greutate la acest gând. Evident pentru Erbiceanu ca erudit, materialul era cu totul fragmentar. Diferitele amănunte de fapte din istoria bisericei noastre erau cu neputință de clarificat; multe sunt încă și astăzi, deși s'au făcut din vremea când aveam el gândurile de cari vorbim, așa de multe descoperiri și cercetări eminente, încât astăzi un alt erudit ar putea să îndrăz-

nească opera neîncepută de Erbiceanu. Totuș și azi trebuie tot curajul unui reconstructor istoric, pentru a face toate operele de generalizare asupra trecutului nostru. Conștiința vie ce o avem cu toții despre imensitatea materialului încă necunoscut față de cel cunoscut, împiedică și azi pe eruditul aspru cu conștiința sa să încerce alt gen istoric decât cel monografic.

Cât privește însă mai de aproape istoria bisericească, ea e cu atât mai grea de făcut, cu cât — în mare parte — nu e atât o istorie a bisericei, cât o istorie a mănăstirilor și a administrației bisericești, în forma cea mai complicată posibilă, aceea de istorie a persoanelor, iar nu a instituțiilor. Apoi, ea e strâns legată cu istoria politică și economică a țărilor românești, iar în special dincolo de Munți, cu istoria reformei și cere și pătrunderea tuturor problemelor conexe de acest fel. În sfârșit mai toată cultura noastră veche, literatura, știința și arta, e o formă de viață a bisericei noastre: a scrie istoria bisericei înseamnă, în bună parte, a scrie istoria culturii noastre. De altă parte prin legăturile ei cu diferite patriarhii străine și mai ales prin închinarea atâtor mănăstiri din țară direct bisericilor din Răsăritul ortodox, istoria bisericei noastre e până în amănuntele ei dependentă de istoria generală a bisericei răsăritene.

În aceste condiții o istorie a bisericei românești pornită în spirit larg, cu luarea în considerare a tuturor fenomenelor de viață creștin-ortodoxă din părțile noastre, cere nu numai o cultură bogată de erudit multilateral, dar și un anume dar de divinație și reconstrucție, fără de care unele fapte și evoluții ca, de pildă, întemeierea și dezvoltarea episcopiilor vechi românești, rămân cu totul nelămurite.

* * *

Erbiceanu s'a putut bucura de un îndelung și senin amurg al vieții. El a avut prilejul să se uite înapoi asupra ostenelilor

sale ca asupra unui lucru încheiat în toate ale lui: activitate, intenții, speranțe. Așteptându-și an de an în liniște trecerea din această viață agitată în cea etern liniștită, el crezù trebuitor, față de multele lupte pe cari le avuse cu atâția neprieteni, să-și lămurească singur viața sa, explicând-o, justificând-o și valorând-o. Un școlar credincios al lui, căruia el îi încredințase manuscriptul, i-o publică îndată după admire.

Această ultimă scriere a lui Erbiceanu e un document prețios pentru cunoașterea mai de aproape a sufletului său. O sinceritate rustică și patriarhală dă fără întrerupere culoare personală întregii expuneri. Nu se vede în această *confessio in articulo mortis* nici o silință de a fi mai sărbătoresc decât a fost în viața sa obicinuită. Bucuria pe care a avut-o pentru izbânzile din viață, ca și măhnirea și revolta pentru necazurile ce i-au făcut alții, sunt tot așa de vii ca și cum el ar fi încă activ în luptă și nu s'ar află în apropierea chiar a drumului spre cele eterne. Alătura de aceste sentimente, sgomot de luptă, resemnare greu stăpânită de suflet aprig, mulțumire de calea făcută de patrie spre mai multă dreptate și lumină ca în vremea copilăriei lui, — iată ce revine mereu în mărturisirea publică a lui Erbiceanu. Iubirea sa de neam și de dinastie e senină și plină de bucurie pentru trecut, având pentru zilele de azi doar numai dorința pentru moravuri mai austere. Gândul că și astăzi încă se face sistematic educația unei clase spre a stăpâni și a împilă, pentru a avea cât mai multă bucurie în viață, și educația altei clase spre a fi supusă, umilită, răbdătoare și harnică, pentru a da cât mai mult material brut de plăcere și desfătare stăpânilor, — jalnica fărâmare a sufletelor de copii din popor în gândul de a fi veșnic servi, urîta slăbire a sufletelor de copii din clasa de sus în gândul de a fi veșnic stăpâni, lipsa de oameni liberi, conștienți de egalitatea deplină între ei, cu suflet întreg, senin, drept, frumos, — această mare durere a neamului nostru nu i-a fost un chin celui plecat dintre noi.

Creștin bun în cele ale bisericii, Erbiceanu s'a silit să ierte pe cei ce i-au greșit și o spune în confesiunea sa, a crezut în mângâierea vieții eterne întru faptele bune, și cu ea a închis ochii.

Totuș creștinismul bisericeii și al școalei care ne învață că Dumnezeu ține seama și de cele mai neînsemnate gânduri ale noastre și dacă sunt rele le pedepsește, nu poate da mângâiere și sufletelor mai puțin deprinse cu felul strict bisericesc de a înțelege lumea. E mare puterea Celui Atotputernic și toate le poate. Cu toate acestea ce mică ar fi maiestatea Lui, dacă toate greșelile noastre de copii neștiutori ar fi ținute în seamă cu scumpătate și pedepsite întru eternitate. Pentru gințile neastâmpărate și nerăbdătoare, cu instincte primitive, poate că va fi fiind o binefacere învățătura despre un Dumnezeu aspru și mereu înclinat spre pedeapsă. Dar pentru popoare mai nobile, nu. Gândul de frică, de spaimă, față de puterea divină creează firi de servi, nu de oameni liberi. Adevărul trebuie să fie celălalt: suntem făptura lui Dumnezeu, după chipul și asemănarea lui, suntem copiii lui, cari greșim pentru că haina pământească a sufletului nostru etern e prea greoaie și nevrednică de cer, dar cu avânturile noastre spre frumos și adevăr suntem lumină din lumină, Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat. Pe toți el ne-a creat cu dragoste deopotrivă și noi suntem întru toate egali înaintea lui. Darurile pe cari ni le-a dat sunt opera și frumusețea lui, nu a noastră; n'avem nici un merit pentru că suntem cu suflet frumos și nu se cade să fim mândri că putem vedea mai adânc și mai departe decât alți semeni ai noștri. Căci și puterile noastre, ale celor mai buni dintre cei buni, încă tot mărginite sunt față de imensitatea lumii ce ne înconjoară. Iar dacă unii dintre noi văd mai puțin și mai slab, nu avem dreptul de a-i privi ca pe niște ființe mai pre jos ca noi. Și ei, în felul lor, au o bucurie adâncă de ce e frumos în sufletul lor. Natură, creație omenească de artă, bucurie de viață, nimic nu rămâne fără ecou nici chiar în sufletul

cel mai slab dintre cele slabe. Atât că la unii se face în suflet lumină multă ca în soare, de multul frumos din lume, la alții lumină mai puțină. Firește dreptul de a vedea și a ști acest lucru îl avem, precum îl avem pe acela de a ne simți departe de cei ce nu sunt ca noi, dar acest imbold spre respingerea altor suflete nu a fost pus în noi pentru a-l folosi în chip urât, ci pentru a ne da cât mai multă conștiință de neatârnare; în neatârnare, în libertate deplină, ne simțim cei mai puternici și mai frumoși; în neatârnare suntem noi înșine, deosebiți de alții, floare nouă printre multele flori neasemănătoare între ele și care de care mai frumoase și mai deosebite în această lume.

Și trebuie să ne fie clar acest lucru, că nici cele mai modeste suflete nu trăesc zadarnic în lumea aceasta. Alături cu fiecare dintre noi crește încă de când suntem în leagăn datoria vieții noastre. Ferice de cel ce și-o cunoaște întregă și o împlinește cu toată puterea sufletului său. Aceia dintre noi, pe cari îi cuprindem în marele număr al celor mijlocii, au față de eterna lumină a frumosului datoria pe care și-a luat-o Marta față de Isus; cei puțini, aleșii, au datoria Mariei. Cine ar îndrăzni să spună că Marta nu a iubit pe Isus? Dar încă în fața durerii, cât de sus sunt și cei pe cari de obicei îi vedem jos. Cât de sublimă le poate fi suferința și jertfa. Cu ce simplitate pot renunța ei la orice bucurie. Durerea e focul purificator prin care orice suflet e îndreptat dela pământ spre cer. Respectul față de durere ne înalță spre cer și pe cei ce nu suferim însăș durerea aproapei. Respectul durerii ne face buni, ne face blânzi, ne face duiosi, ne dă tărie întru cele adânc și vecinic omenești, ne face știutori de propria noastră ființă, ne mântue de grijile mărunte, ne dă putere, ne dă libertate. Libertatea căpătată prin înțelegere și iubire, libertatea conștiinței împăcate. Căci e și o altfel de libertate. Ca și tăria, libertatea poate fi tot una cu simplitatea de suflet venind din necunoașterea lumii, a primejdiilor, rezelor și necazurilor ei. E și aceasta o libertate, dar la fel cu a

ființelor fără judecată omenească, crescute în codri și locuri neumbrate. E o libertate fără înălțare, fără liniște, fără maiestate. E apoi libertatea demonică la care se ajunge prin răceală, ne iubire sau ură: a putea pătrunde toate, a cunoaște toate, a cerceta numai pentru a ști, a respinge tot ce e credință ori speranță, a nu iubi nimic, — e iarăș tot a fi liber, dar a fi liber neuman: căci fără bunătate și iubire, fără încredere și fără visuri nu e viață omenească, ci e un chin zadarnic ca al geniilor căzute din paradis în infern.

Numai dând din sufletul nostru trăim deplin, și cu cât dăm mai mult, trăim mai deplin. Conștiința liniștită a aducerii unei jertfe sufletului altuia dă o siguranță incomparabilă propriului suflet: un fel de încredere neclintită în tăria sufletului tău și o liniște deplină în ce privește schimbările de orice fel dimprejurul tău. E ceva în felul datoriei împlinite, care-ți dă seninătate de conștiință, dar încă mai puternic și mai clar. Prin jertfa de sine sufletul nostru se îmulțește și crește până la puterea măreață pe care i-o atribuim divinității.

Din această conștiință împăcată prin jertfa adusă aproapei răsare libertatea noastră adevărat omenească. Libertatea care e tărie și nu se teme de nimic, nu are a da nimănui răspuns pentru gândurile sale și faptele sale, nu are a se plecă în fața nici unui suflet cu sentiment de umilință, nu are a se simți slăbită pentru nimic și față de nimeni în lumea asta.

Și această libertate e în ea însăși și frumuseță. Sufletul nostru strălucește ca o lumină de stea: prin propria lui lumină. Și chipul nostru nu e brăzdat de cute și ochii noștri sunt clari și pătrunzători și boiul nostru e armonios. Ca un copac milenar e de dreaptă și statornică ființa noastră în fața primejdiei și cerul senin și marea liniștită nu sunt mai mărețe în potolirea lor ca omul deplin liber prin dreptate, iubire și jertfă.

Iar prin această libertate *suntem noi înșine*, împlinim adică prima și cea mai însemnată condiție a existenței noastre pe

pământ, vrednice de lumea neasemănat de felurită, în care am fost lăsați să trăim.

Și fiind tari și frumoși și noi înșine avem un sentiment de incomparabilă seninătate, de bucurie reținută, dar gata să jubileze în imn nebun la fiecare nouă oglindire a frumuseții eterne a firii în frumuseța noastră trecătoare, ne simțim cu aripi, am vrea să ne avântăm spre țăriile albastre și tot ce în noi e viu ca dor de creare ne sguidue adânc și ca Prometheus ne simțim puternici chiar în fața puterii eterne, gata să creem noi o altă lume și să suferim pentru ea o veșnicie, neînspăimântați, neînfrânați de nimic, luminoși ca zeii prin geniul nostru și tari ca ei prin libertatea noastră.

Să muncim în libertate, să creem în libertate, e să cântăm vieții cel mai frumos imn, pe care l-ar putea sufletul nostru cuprinde în adâncurile lui. Munca e ritmul vieții. Ea dă ca și libertatea tărie și frumuseță și caracter propriu ființei noastre. Ea aprinde în noi lumina aceea cerească de care se luminează toți cei mai slabi în jurul nostru și cari recunoscători înconjură cu iubirea lor lumina mai puternică a sufletului nostru. Iar de multa muncă a milioanelor de lucrători harnici, luminează omenirea ca soarele în amează. Și ritmului etern în care se poartă lumile infinite în Cosmos îi stă, în mărginirea lui, cu vrednicie alătura, ritmul vecinic în care umanitatea își trece sânguința ei luminoasă dela veac la veac și dela mileniu la mileniu.

Și în acorduri pline, profunde, în mișcare solemnă, maiestoasă, trec valorile imnului vieții, imnului muncii, în pulbera de aur cu care fiecă răsarit de soare cheamă la lucru și fiecă apus de soare trimete la odihnă mulțimea semănătorilor de roade, semănătorilor de gânduri.

Iar când o clipă muncitorul se oprește din lucru și își ridică ochii spre zările depărtate, unde cerul se împreună cu pământul și marea, sufletul său liniștit și senin vibrând de ritmul etern al muncii, se simte una cu firea care vibrează în același ritm etern în fiecare rază de soare și val de apă și

frunză de copac, și i se pare că e una cu toate, că de mii de ani el e acolo împreună cu ele, în aceeaș tovărășie senină și măreață, în acelaș gând de eternă pace.

Il vezi pe muncitor sprijinindu-și mâna ușor, cu iubire, pe unealta de muncă, stând drept, neclintit, privind departe; ochii lui sunt senini ca cerul: el e maiestatea.

De umărul lui se reazămă blând o femeie; trupul ei se mlădie ca o iederă lângă trupul voinic și drept al bărbatului: ea e iubirea.

La picioarele lor se joacă neștiutori copilașii; femeia îi păzește duios cu privirile-i înlăcrămate: ei sunt speranța.

În înălțimi se rotește măreț un vultur, la orizont marea lucește ca aurul, presărată de corăbii ușoare ca niște pasări albe. Pe ogoare scânteie pluguri, săpi și coase purtate de mâini voinice în mișcări armonios ritmate ca valurile mării.

E pretutindeni pace, seninătate, lumină. În cer ca și pe pământ. Și din milioane de suflete pornește acelaș avânt de recunoștință către Cel Atotputernic, Părintele tuturor celor de pe pământ: *gloria in excelsis Deo.*

IN MEMORIAM

LA MORMĂNTUL LUI DIMITRE ONCIUL

MCMXXIII

ACADEMIA Română spune azi prin mine cuvântul ei de despărțire celui plecat în Impărăția liniștei.

Acum trei ani republica noastră, a celor egali, îl proclamase drept cel dintâi dintre noi. Și cuvântul lui eră cuvântul nostru. În anul acesta el ar fi trebuit să se reîntoarcă între cei egali și să cedeze cununa întâietății altuia. Ci Destinul a voit ca el să plece încununat.

Destinul a dat oracol cu înțeles adânc.

Sunt mulți muritorii cari ajung a fi căpetenii. Unii pentru că sunt înțelepți, alții pentru că sunt buni, alții pentru că sunt meșteri în potrivirea cuvintelor cari adorm gândul cel treaz, alții, însfârșit, pentru că sunt violenți. Puțini sunt însă aceia, cari ajung în fruntea tovarășiilor de oameni, pentru că în adevăr ar fi trebuitori acolo. Căci oamenii nu-și orânduiesc viața după nevoi, ci după chefuri. Și adesea cei răi și netrebnici sunt conducători, iar cei buni și harnici sunt conduși.

Dar în republica noastră fiind toți egali, întâietatea e mai mult o sarcină decât o cinste. Și de cumva ar încercă vreunul din noi a se mândri cu cinstea ce o are la noi, el ar fi pedepsit îndată. Căci vredniciile noastre sunt neînțelese mulțimii și slujba noastră împrejurul altarului lui Platon e mistică. Fiecare din noi își are și o limbă străină în care oficiază și ea e adesea neînțeleasă chiar celorlalți tovarăși, necum încă mulțimii. Cultul nostru pentru cele nouă Muze este dară aspru și pur: vanitatea laudei goale a mulțimii, așa de schimbătoare în urile ca și în iubirile ei, pe noi nu ne atinge. În marea cea agitată a dorințelor, patimelor, dușmăniilor, clevetirilor, perfidiilor, noi ne putem coborî cât ne place, dar în templul Muzelor murdarele valuri nu le putem aduce cu noi. Căci adevărul în sine, dreptatea în sine, frumosul în sine, sunt senine și reci, ca înălțimile cerului: și valurile cele murdare îngheață încă dela atingerea cu treptele templului.

Înțelegeți acum, pioși mărturisitori întru taina morții, de ce în republica noastră cel care conduce, e în fruntea noastră,

pentru că e trebuitor, iar nu numai plăcut, acolo. Și înțelegeți cât de rară trebuie să fie însușirea aceea a lui, care ni-l face trebuitor, nouă celor ce putem trăi acolo fără trebuințe de-ale zădărniciilor omenești.

Căci mulți sunt muritorii cei înțelepți, buni, meșteri în a cuvânta ori în a turna chipuri de lut, meșteri în a duce după ei mulțimile. Dar puțini sunt muritorii cumiști. Și neamul lor scade tot mai tare. Și chiar la noi, în restrânsa noastră republică, tot mai rară crește iarba de leac a omului cuminte.

Destinul a dat oracol cu înțeles adânc, atunci când a hotărât, ca acela ce ne conduce, să plece dintre noi purtând încă pe cap cununa întâietății. Ne uităm orfani împrejur și nu vedem omul cuminte, căruia să-i împletim o cunună asemenea cu aceea, care acum e trecută în apoteoză.

Dar în templul nostru mai e și o altă vedenie rară: noi suntem cei vecinic tineri. Lumea ne zice nemuritori, dar, ca de obicei, greșește: căci noi murim, murim chiar de mai multe ori în una și aceeași viață a lutului. Ceeace e adevărat, e, că până ce Părintele tuturor făpturilor ne cheamă la dânsul, noi rămânem mereu aceiași copii naivi, și nu pierdem neprețuitul dar, de a ne mira de necunoscut și de a admira sublimul. Și fiecare din noi vine de aduce mereu hrană nouă tinerei noastre bucurii, niciodată obosite, de a mai cunoaște încă o parte din necunoscut. Ci felul cum ne măsurăm noi între noi, e acesta:

Nu acela, care aduce el mai mult, e cel mai vrednic, ci acela care are cea mai curată, cea mai sfântă bucurie, de aceea ce aduc alții.

Deaceea când vedem pe vreunul din bătrânii noștri mai tare înduioșat de frumusețea noutății ce o aduce vreunul din noi, noi îi dăruim iubirea noastră mai cu grabă decât chiar aceluia care adusese marea noutate. Căci noutăți pot născoci multe minți istețe, dar puțini sunt aceia cari ne învață a ne lepăda de bestia din noi și a ne uni întru totul cu gândul cel vecinic, bucurându-ne și suferind pentru dânsul.

Veți înțelege dară, pioși mărturisitori întru taina morții, de ce bunul învățător, care doarme acum în eterna pace, a fost socotit așa de vrednic și la noi în republica celor egali? Aproape treizeci de ani el nu a obosit niciodată, de a se înduioșa mereu, de fiecare nou talent tânăr, pe care-l descoperiă între școlarii lui, mereu și mereu alții. Cine ar fi putut crede, văzând pe uriașul acela încrunțat, dur, violent, hirsut, tunând în explozii de indignare tragică pentru câte o virgulă uitată de speriții învățăcei cari-și făceau la el — tremurând — dovada de vrednicie, spre a se chema și ei calfe ori meșteri în cercetarea tainelor trecutului, — cine ar fi crezut, că furibundul centaur eră mai bun ca Cheiron pentru Achilleus, chiar cu cei mai slabi dintre ucenici, atunci când i se părea lui că descopere în îngăimările lor întâia lucire a aurului noutății. Și el nu-și uită școlarii și la mulți le rămâne credincios chiar când ei nu mai erau vrednici de credința și iubirea lui.

Și, de e rar lucru, ca discipolii să păstreze întreaga pietate către maestrii lor, și să nu se urîțească în atingerea cu patimele și zădărniciile vieții, apoi nu e mai des lucru, ca maestrii să primească bucuroși și mișcați, ca deopotrivă cu dânșii maștri, pe cei ce odată le-au fost școlari. Lumea cea multă și proastă își vrea mereu zei noi la cari să se închine. Și de multe ori părăsește pe zeii vechi și buni pentru alții noi și slabi. Dar adevărații maștri n'au voie să se uite la toanele mulțimii și să se întunece de ele.

Căci fiecare tinerețe își trage conștiința despre puterile ei din bătrânețele glorioase, pe care le însoțește pe drumul cel melancolic către Soare-Apune. Și fiecare bătrân, care cade obosit, lasă un tânăr singur. Și tânărul în aceeaș clipă e chemat bătrân și altul, mai tânăr ca el, trece să-i facă tovarășie și sprijin.

Iar moartea celor bătrâni îmbătrânește pe cei tineri.

Ci nimeni nu știe când îi va veni ceasul, să se risipească în neființă. Și socotelile vieții noastre nu se încheie de noi, ci de cei ce ne așează pentru somnul cel de pe urmă.

Ferice de acela care atunci nu e găsit dator, ci, dimpotrivă, se arată a fi dăruit el pe alții, din larga revărsare a bogăției sale.

Căci taina vieții celei fără de moarte în memoria perpetuă a generațiilor, altfel așa de ușor uitătoare, stă în puterea ce a avut muritorul de a se curăți de păcatul încântării de sine. Stă în renunțarea de a se fi iubit numai pe sine, de a fi apăsător mereu pe aproapele cu greoaia lățire a ființei sale, de a fi cerut mereu recunoștință pentru faptele sale. Stă, mai ales, în puterea de a se fi dăruit mereu fără răsplată și fără nădejde, numai pentru iubirea de lucrurile cari nu putrezesc și pentru continua iertare a oamenilor, cari din țărână se nasc și în țărână se întorc.

Cel care doarme acum liniștit și deapururi neturburat de dorințele și patimile lui, de urile și răutățile altora, a luptat din greu cu marile furtuni ale firei sale, care-și cerea viața deplină: viața cu toate bucuriile și mulțămirea pământului. Dar cultul căruia se închinase, i-a ajutat să iasă biruitor și, încăodată, să slujească drept pildă.

Scipitor lucru e să dărâmi cu glume Olympul. Minunat lucru e să sari în spirit vioiu și sburdalnic peste premise încete, direct la concluzii. Iar a lua toate în ușor, e elegant și încântă. Dar toate sunt lucruri nesigure.

Căci viața este alcătuită din echilibruri nestabile. Și a ne jucă printre ele, e adesea primejdios pentru capul nostru însuș: răsturnându-le ne răsturnăm pe noi. Și lumea își dorește, măcar în cei puțini, puncte statornice, de cari să se poată prinde, când amețește prea tare în vârtejul iluziilor și înșelărilor de oameni și lucruri. Așa cum în locul unei iubiri prea fierbinți, dar tot așa de schimbătoare, lumea preferă înclinările mai potolite, dar statornice.

Cel acum adormit a fost omul legilor, legămintelor și legăturilor. El a fost înlănțuitorul: s'a înlănțuit și pe sine și pe alții în ceea ce eră orânduire prealabilă, poruncă legală a oamenilor, desfășurare minuțioasă a logicei, determinism ab-

solut al metodei. O, de câte ori nu ne revoltam, noi cei iuți și neastâmpărați, de opririle lui în loc pentru perfecta clarificare în corectitudine și sistemă a mersului lucrărilor noastre. Ci dacă gândurile cele nouă se nasc din exploziile dezordonate și nebune ale deslănțuiților, țările și națiunile se păstrează prin opreliștile întârziatoare ale înlănțuitorilor.

Și nu din înrâuriri străine, ci din ce are mai adânc în firea lui poporul nostru, își trăgea Cel acum adormit, înfățișarea aceasta a sufletului. În mișcările potolite ale oamenilor noștri dela munte nu e nici încetineală de om leneș, nici lipsă de foc a firii lăuntrice. Ci e cumpănire, echilibru: între marea patimă a fiecăruia și multele opreliști ale lumii: nù fûgi de ispită, ci te dai la ea, te lupți cu ea, și, de ești om întreg, și știi ce e cuviința, codificată de neamul tău muntean, încă de pe când vorbiă în limba Dacilor, rămâi un om de omenie, adică: rămâi înlănțuit.

Și Cel acum adormit și-a înlănțuit în formele convențiunii celei mai distinse, gândul său, scrisul său, portul său, învățătura sa, demnitățile sale, viața sa. Dând celor ale lumii așa de mare însemnătate, el a iubit aceea ce dădea strălucire în mijlocul lumii. El a dorit întâietățile. Și având cult pentru ele, odată proclamat conducător încă al unui fragment de lume, el oficiă, cu seriozitate și compunțiune, demnitatea sa. Și îi ședeă bine așa: căci eră deplină potrivire între natura lui gravă și solemnă și demnitățile publice, cari cer reprezentare crescută, de pe cothurnii tragici.

Și totuș, firea lui cea autentică, de pe dedesubtul tuturor convențiilor și solemnităților, eră tot cea antică, a blândeii, melancoliceii, contemplativei noastre Moldove. Când Cel acum adormit a fost să-și aleagă piatra de încercare a talentului său de cetitor în cărțile sibylline ale Istoriei, el nu a întârziat la întrebări ușoare, la rezumări de documente limpezi, ci, în romantică îndrăzneală, a atăcat problema cea unică: misterul originii noastre în țările de azi. Și cumințenia sa, tactul său, învățătura sa, n'au fost mai prejos de

îndrăzneala sa. El a înțeles că problema era mai mare decât mărginirea unei singure vieți omenești și deaceia a dăruit tot ce avea în puterile sale: statornicia întregii sale vieți întru lupta cu sfinxul.

Și credința sa a fost răsplătită. Vor trece secole și numele lui va fi legat mereu de povestea epică a luptei cu taina cea mai mare a istoriei noastre.

Căci între zâna Clio și închinătorii ei e această legătură sfântă: din lumina cea caldă a soarelui vieții de azi rugătorii ei se coboară în întunericul cel de sub pământ, unde locuesc umbrele nemângâiate. Și închinătorii către Clio ard acolo în întuneric sufletul lor, ca să facă lumină și să dea căldură, să dea contur și să remodeleze trup, palidelor vedeni așă de tare uitate.

Și celor cari-și ard mai credincios și fără cruțare sufletul pentru morți, Clio le dă în graiu și în scrisul pe piatră, răsunet și linie a Eternității.

Intre colinele îmbrăcate cu fagi ale dulcii grădini a Moldovei se întoarce azi obosit Acel ce venise la noi încărcat cu darurile tinereței harnice. Primește-l cu drag, Moldovă iubită, tu cea care de veacuri ne dai pe istoricii Patriei, și culcă-l domol, la sânul tău cald, la umbra răcoroaselor ramuri.

R O S A L I A

AU CĂZUT PENTRU LIBERTATE

*UN CÂNTEC DE JALE ȘI
UN CÂNTEC DE BIRUIȚĂ*

MCMXVII — MCMXVIII

I

ΘΡΗΝΟΣ

IN MORTEM COMMILITONVM

Memorial
în onoarea camarazilor
căzuți în războiul
pentru unitatea națională,
cetit în ziua de
VII/XX Noembrie MCMXVIII
la reșchiderea cursurilor
de istorie antică

MEMORIAL IN ONOAREA CAMARAZILOR CĂZUȚI ÎN
RĂZBOIUL PENTRU UNITATEA NAȚIONALĂ, CETIT ÎN
ZIUA DE VII/XX NOEMVRIE MCMXVIII LA REDESCHI-
DEREA CURSURILOR DE ISTORIE ANTICĂ

PATRIAE:
«TV NOS FECISTI AD TE,
COR NOSTRVM INQUIETVM EST,
DONEC REQVIESCAT
IN TE»

(S. AUGUSTIN)

DE miriade de ori trecuse pământul pe la apheliu de atunci când, într'un cataclism interglaciar, geniala rasă dela Altamira văzuse pentru cea din urmă oară soarele apunând în undele Atlantice.

Mii și mii de ani erau să treacă până ce o altă rasă de oameni, după nesfârșite rătăcirii, lupte și jertfe, eră să găsească iară scânteia divină a geniului creator de artă nemuritoare.

Acum, rasa cea nouă înfloriă la marea cea blândă, închisă de toate părțile, a Sudului.

Alte mii de ani au trecut și omenirea, desăvârșindu-se mereu, se află înainte de catastrofa actuală într'o bună stare, cum dela începuturile vieții pe pământ nu se împlinise încă.

Pământul trecut de apheliu își luase abia drumul lui uriaș spre periheliu, când, un soroc al Devenirii fiind încheiat și o culme atinsă, umanitatea înfiorată de spiritul distrugerii pentru crearea din nou, aprinse vechea clădire și ciclul cel nou începù.

Ci forța veche și cea nouă cari se pregăteau să se ciocnească, cu gândul de a schimbà mersul lumii, împlineau numai un nou proces de fermentare în viața de pe pământ, ducând la formele nouă ale aceleiaș eterne suferinți: apărarea de putrezire și moarte; nimica din Cosmos nu se primejduiă, ci viața crescută la maximum împliniă numai legea ei de perpetuă creare din nou prin moarte.

Și în vreme ce lumile infinite alergau în orbitele lor nemărginite fără răgaz și fără schimbare, în minuscula noastră lume, pierdută în această parte a Universului, începea moartea și suferința.

Cum ară plugarul toamna ogorul umed de ploii, așa brăzdă omenirea fața pământului umed de sânge cu șanțuri adânci, cari se întindeau dela mările de Nord la cele de Sud.

Cum samănă plugarul, îngropând firul cel mai bun al sămânței în brazdele proaspete, așa aruncă omenirea în șanțurile cele nenumărate infinitele miriade ale fiilor ei celor mai frumoși, celor mai voinici, celor mai buni.

Și precum sămânța seacă sboară luată de vânt, când pleacă din palma sămănătorului, asvârlită în largă mișcare curbă, ci numai cea plină cade la fundul brazdei și rodește murind, așa au ajuns în șanțurile de jertfă numai acei fii ai omenirii, cari erau grei de putere, iubire și gânduri.

Iar peste șanțurile nenumărate a bătut ploaia de foc. Și imensele brazde, grăpate de uraganul de fier, care răscoliă văzduhul și țarinile, au fost netezite, îngropând sub ele pe cei jertfiți. Și patru primăveri la rând au răsărit flori nouă pe brazde vechi-numai-de-un-an.

* * *

S'au frânt atunci de durere multe inimi de femei, de părinți, cari pierdeau pe ai lor. S'au ridicat zadarnic întrebătoare spre cer multe frunți de bărbați în putere, cari se dăruiau pe ei și pe ai lor.

Umanitatea însângerată a blestemat atunci pe Prometheus aducătorul focului și pe Prometheizii născocitori ai trăsnetelor, cu cari, asemenea zeilor, muritorii au crezut că se pot lupta. Ci ca Semele mistuită de tăria luminei lui Zeus, apărut ei în toată strălucirea sa de nemuritor, așa s'a mistuit omenirea sub furtuna trăsnetelor pe care ea însăși o deslănțuise.

Și și-au adus atunci aminte oamenii, că nici unul din gândurile roditoare, cari aduseseră omenirea dela animalitatea hâdă a începuturilor la înălțimea și frumusețea quasi-divină a posibilităților vieții actuale, nu biruise inerția milenară decât prăbușind — eroic — trupurile greoaie ale uriașilor informi ce li se puneau împotrivă, sau vărsând — în martiriu — sângele celor buni în lupta amară cu puterile întunericului.

Și ca Iisus la Gethsimani neamul omenesc s'a rugat: «Părintele meu, de este cu putință, treacă dela mine paharul acesta», și iarăși: «de nu poate acest pahar trece dela mine, să nu-l beau pre el, facă-se voia ta».

Și cei bogați la suflet au luat vâl de doliu, resignându-se încrâncenați imperativului categoric al omuciderii și sinuciderii în massă, iar cei săraci cu duhul au plecat supuși și apatici capul în fața Destinului, continuându-și fără schimbare viața lor de mizerie, trivialitate și ignoranță.

* * *

În locul dreptului celui slab, la apărare, s'a ridicat dreptul celui tare, la robire. Iubirea a făcut loc urei. Și dacă cei nenorociți, cei săraci, cei simpli, au mai putut încă avea milă — căci războiul nu le schimbă întru nimic viața lor mizerabilă — cei bogați, cei fericiți, cari erau amenințați fie și numai într'un infim fragment al existenței lor satisfăcute, au devenit animale sălbatice; instinctul odios al canibalului primitiv, înăbușit de huzurirea păcii, dar tocmai prin această huzurire rafinat și multiplicat, s'a arătat din nou gol ca în ziua dintăi.

Câtă risipă au făcut atunci stăpânii popoarelor, pentru a-și păstră puterea și a birui pe adversari: câți oameni, câte forțe, câtă frumuseță nimicită; câți morți de prisos, câte distrugeri zadarnice!

Cei ce niciodată n'au iubit, puteau lăsa fără durere să se ucidă o lume; cei ce n'au agonisit niciodată întru oboseala trupului și minții lor, puteau lăsa să se piardă toată bogăția milenară a neamului omenesc; cei ce n'au gândit niciodată decât la ei, puteau sacrifica o lume, numai să le fie lor bine.

Asprele poște de pradă au fost liberate din închisorile ce li le clădise civilizația. Patimile bestiale de distrugere, ucidere și viol au fost justificate cu dreptul războiului. Conducătorii națiunilor s'au coborât adânc în noroiul instinctelor triviale și făcându-se asemenea turmelor necuvântătoare le-au îndemnat cu facla incendiului în mâni să întindă domnia, imperiul, prin excelență superior tuturor celorlalte, peste toate ținuturile până unde inundația umană se va putea lăți. Farisei și

cărturari ai gândului filosofic despre rostul vieții națiunilor și civilizațiilor au căutat să adoarmă conștiințele neliniștite ale acelor care încă nu-și pierduseră sufletul în nebunia generală.

Amară și grozavă pedeapsă a Destinului a căzut însă apoi și asupra conducătorilor sălbatici. Mulțimile deslănțuite, odată zvârlite înapoi de rezistența biruitoare a adversarilor, au început distrugerea propriei lor țări, uciderea în masă a propriilor conducători, dărâmarea întregii orânduiri a societății de până la ei; cei săraci, cei înfometaji, cei nenorociți, au aruncat la pământ pe cei mai norocoși ca ei din propria lor patrie, i-au maltratat, i-au batjocorit, i-au ucis. Din robi, ei au devenit tirani sângeroși. Din exploatați, ei au devenit exploataitori. Și până și roadele geniului creator, în artă și știință, ale vremilor trecute, au fost nimicite, fiindcă erau rude bune cu foștii stăpânitori, deveniți acum martiri.

* * *

De patru ani și patru luni ține uriașul masacru al inocenților.

Imens rânjet de satisfacție trebuie să fi strâmbând fața hădă a lui Satan, a lui Ahriman, a lui Siva, a tuturor zeilor cari desprețuesc, urăsc și calcă în picioare, strivind cu scârbă, neamul așa de numeros, așa de mândru și așa de becisnic al oamenilor.

Și totuș.

Din haosul primitiv s'a născut armonia, lumina și pacea. Din cataclismul vremii de acum se naște o nouă orânduire a lumii.

Peste bieteale capete aiurite ale conducătorilor de popoare, trecând dincolo de slaba și schioapa lor înțelepciune, se întruchipează din marea suferință anonimă a milioanele de martiri jertfiți pentru alte scopuri, pentru alte gânduri, pentru alte înțelegeri ale lumii și vieții, o «nouă libertate», o nouă frăție, o nouă iubire, un nou ideal.

Până în adâncurile iadului am privit noi cei de azi și orice speranță de mântuire eră pierdută. Ci acum sufletul nostru se înseninează iară.

Fără vina lor, popoare după popoare au fost îngenunchiate și sdrobite; ci astăzi ele iar se ridică.

Nu prin vrednicia lor, ci de pe urma mării dreptăți nepărtinitoare și reci, care se vestește, alte popoare văd lucind și pentru ele salvarea.

Toată înțelepciunea omenească a dat greș, când a fost să se prezică, în huetul bătăliei, viitorul neamului omenesc.

Soarta — nu soarta noastră, nu soarta lor — ci soarta care nu e întâmplare, ci e legea vecinică a evoluției vieții organice și spirituale în Cosmos, lege ascunsă nouă acum și deapuruarea — a hotărît ce aveà să devină fiecare după limpezirea haosului de fier și foc. Deaceea la o parte bucuria, la o parte mândria. Ci numai adorare în fața atotputernicei, a tot biruitoarei Deveniri universale.

Acei cari au căzut, au fost sămânța pe care o îngroapă în pământ semănătorul, ca să dea rod nou: «dela moarte la viață». Dar viața aceasta nu e fapta semănătorului. El a fost numai vântul și fluturile și pasărea, cari fac acelaș lucru fără să se glorifice de ce au făcut: căci toate urmăresc în lume numai ale lor proprii, — natura însă poartă grijă de cele comune, silind pe fiecare, sub pedeapsa cu moarte, să îndeplinească eternele ei legi, generale și nemărginite.

Voi, milioane de martiri, cari adesea nici n'ați știut bine de ce vi se luà tânăra, frumoasa, dulcea voastră viață, cari ați fost duși, tot așa de nevinovați, cum sunt duși mieii la tăietor, — grozava voastră jertfă nu va rămâne zadarnică. Căci nu omul, ci Rațiunea supremă, îngrijește de buna rodire a sângelui vostru.

Și voi cei cari ați pierdut pe cei uciși, nu împuținați viața prin plânsetul vostru, nu întunecați lumina lumii prin do-liul vostru, ci creșteți puterea voastră, aprindeți inima voastră, pentru ca să împliniți și locul celor plecați.

Infinita caritate pentru blânda lor memorie fie-vă izvor de bunătate întru înțelegerea vieții cu iubire și iertare: ca din iertare și din iubire să crească iară puternică frumusețea vieții înterumane, care a fost să piară pentru vecie.

Păstrați delicata melancolie pentru cei apuși; bucurați-vă, cu închinarea datorită celor ce v'au pregătit prin moartea lor ființa voastră de azi; luați viața în chip grav, căci sunteți toți ca niște înviați din morți; oricare din voi putea fi acum în locul celor ce dorm deapururea sub pământ: voi, femei, de suferință, dor și boale, — voi, bărbați, de foc și de molime; dați vieții nă prețul ieftin al celui ce n'a meritat-o prin nimic, ci considerați-o ca un act solemn de continuare spre eternitate, întru ce are mai bun neamul omenesc; fie-vă prezent teribilul memento: «au pierit cei buni, cei viteji, cei cuminți» — amar vouă, celor ce ați rămas, de veți fi cei be-cisnici, cei ușurei, cei nebuni.

Și nici nu jubilați voi ce-ați scăpat de moarte, ci fiți demni de martirii cari ne-au dat zilele de azi prin suferința lor inefabilă: nu moartea lor a fost grea, ci calea până la dânsa. Căci moartea lor, moartea de răsboiu, eră senină: eră moartea așteptată dinainte, gândită ca o parte din marea existență colectivă, care se nutrește din moartea individuală. Moartea de răsboiu e moartea pentru salvare, e moartea pentru viitor, e moartea publică, la care nu se plânge, ci se fac jurăminte. Ea nu e săracă, precum e moartea de pace, moartea trecutului, moartea amintirilor, moartea intimă, unde o inimă două de se sfarmă de iubirea ucisă, ci ceilalți privesc aiuriți și fără simpatie, atârnându-se încă mai strâns de viața, care curge înainte, spre genunea unde cu toții ne vom prăbuși.

Imperiul celor ce au murit «nu e din lumea aceasta». Ne-nunțăm eroi necunoscuți, uitați înainte de a fi cunoscuți, sunt dincolo de iubire și de ură, dincolo de amintire. Cine știe ceva de pescarul care pe marea înfuriată se pierde lup-tând îndelung, și așa de singur, cu moartea? Curând îl uită chiar ai lui. Viața cu nevoile ei triviale îi strânge pe toți

în ghiarele ei murdare, până ce fiecareia îi vine vremea, ultimului *ἀγών* — *περὶ τῆς ψυχῆς*.

Putea-veți voi, cei cari ați rămas, să biruiți lutul din voi, așa cum l-au biruit cei ce au plecat? Căci țărâna nevrednică strigă desperată: «scapă-mă, fugi». Și viața pentru voi abia acum începe. E viața pe care au hotărît-o cei cari au murit, cu un singur gând în sufletul lor înghețat de revelația: «acum s'a sfârșit», gândul vieții voastre mai bune. Putea-veți voi fi mai buni?

O, de-ați putea fi tineri, ca să aveți în voi visul și nemuritoare speranță: speranța cea care mereu ne înșeală și mereu ne dă frumuseță, căci toate câte sunt, înșelare sunt, și numai speranța este aievea. Și fiind tineri, de-ați putea birui urîtul, nesfârșitul urît din lume, care e ca pulberea ce se pune mereu pe noi — doritoare de a ne îngropă încă din viață — urîtul, care ne cuprinde din toate părțile — îmbătrânindu-ne înainte de vreme, făcându-ne neîncredători, întunecați și practici.

O, de-ați putea iubi și de n'ați putea uita. — Cât trăim, încă dăm despre noi «semne de viață»; ci după ce am murit suntem uitați, pentru că — afară de cei cari cu adevărat ne-au iubit — nimeni nu mai are nimic prin ce să-și mai aducă aminte. Nenorocire celor cari din prea multe preocupări mărunte nu mai au vremea de a se gândi la cei cari au murit, pentru ca acei în viață și urmașii lor să aibă un viitor mai ușor.

Ce trist e că putem uita. Copacii nu uită: ci ei păstrează încă ani după ani ramura care s'a uscat; florile nu uită: ele îmbrățișează foile uscate și se împodobesc cu ele ca într'o haină a amintirilor. Cei cari iubesc nu uită pe cei ce nu mai sunt. Zic «ei», «e prea trist». Da, dacă viața e o tavernă; nu, dacă ea e o biserică, dacă e curată, dacă e frumoasă, dacă e sublimă; căci ne putem reculege în toată serenitatea și ne putem bucura de ce e măreț, împreună cu morții noștri, blânde umbre iubite, pentru totdeauna răpite din dulcea lumină a soarelui.

Ce trist e că putem uita pe morții cari ne-au dăruit viitorul. Noi am iubit traiul bun. Ei au îndurat foamea. Noi

am fost leneși; ei s'au sfârșit de oboseli. Noi am voit să fim glorioși prin copilăriile vanității și egoismului; ei ne-au arătat că nu e altă glorie decât aceea de a da viața ta pentru altul. Noi am plâns desnădăjduiți asupra mizeriilor noastre, atunci când norocul și-a întors fața dela noi; ei au rămas liniștiți. Căci lor nu le putea lua decât viața și ei o dăruiseră dinainte. Noi am fugit speriați în cele patru colțuri ale lumii, atunci când moartea s'a apropiat de noi. Ei au prins-o în brațele lor aspre, s'au luptat cu ea, și au murit, pentrucă ea e invincibilă, — dar noi am fost salvați. Noi ne-am pregătit mărețe mausolee pentru odihna vecinică, ei au murit prin ogoare și râpi și prin șanțurile drumurilor, fără cruci la căpătâiu, fără nume, fără lacrimi, fără glas de clopote, fără cântec de vecinică amintire.

«O Seigneur, notre âme immortelle
Est un miroir de ta splendeur:
Pitié pour toi, pitié pour elle, —
Notre douleur est ta douleur!»

(«Vieux chant breton» J.-H. Rosny).

* * *

Morții noștri n'au gândit mult: ei nu mai aveau puteri și pentru asta, pentrucă s'au ghemuit într'o singură idee — a rezistă — și aceasta erà moartea pentru noi. Morții noștri n'au simțit mult. Ei nu mai aveau inimă și pentru asta. Inima lor se împietrise: cum ar fi putut altfel să vrea ceeace au voit — să reziste — și aceasta erà — moartea pentru noi. Și totuși ar fi avut și ei ființe iubite, un viitor, gânduri duiioase, lacrimi și tot ceeace topește pe om și-l face «uman». Ei încetase de a fi oameni. Erau lucruri. Erau vântul care suflă în furtună — împotriva dușmanului; erau marea care rostogolește valurile ei gigantice — împotriva dușmanului; erau pădurea care împetește până și trunchiurile ei sfârticate de obuze — împotriva dușmanului. Ei nu mai erau decât una cu pământul

care îi născuse, una, chiar înainte de a fi murit, și pământului nu-i eră frică, pentru că el e vecinic, și lor nu le eră frică, pentru că ei nu mai erau ei, ci însuș acest pământ, care se ridică prin copiii lui în unde imense, respingând cu oroare piciorul profanator al celor cari nu-l iubiseră niciodată.

Morții noștri, scumpii noștri morți, ne îndeamnă să luptăm, spre a nu lăsa ca jertfa lor să fi fost zadarnică. Ei au dat viața lor. Dar pentru ca viața aceasta să fie fructificată în viitor, e așteptată munca noastră. Deabiă prin silințele noastre va fi sanctificat sacrificiul lor. Iisus a dat viața lui spre a salva neamul omenesc. Dar noi trebuie să ne ostenim, pentru ca harul său să ne fie împărtășit și nouă. Dacă suntem și rămânem răi, vom fi pe vecie blestemați. «Săptămâna patimelor» martirilor noștri trebuie să fie urmată de învierea vieții nouă. Căci ei au suferit și au murit, fără număr și fără cruțare. Și femeile și copiii lor și-au pierdut atâția viața tot pentru noi și pentru viața cea nouă. Ci noi trebuie să fim demni de acești răscumpărători, cari au forțat cursul secolelor și au dat prin pătimirea lor, într'o suflare, aceeași mii de ani nu dăduseră. Și trebuie să ne răscumpărăm în fiecare ceas viața noastră, prin biruința împotriva celor trecătoare. Căci «natura a hotărât că ceea ce nu se poate prin sine apăra, nu va fi apărat... și ceea ce nu se poate ține în picioare, trebuie să cadă» (Emerson).

Cei morți și cei vii ai vremii celei moarte se desfac acum în spațiul cosmic. E fermentarea toamnei și iernii pentru primăvara ce vine. Toată durerea de azi va fi numai fondul negru sau violet, pe care se va proiecta splendoarea vieții nouă și toți vor fi cu atât mai veseli, cu cât suferința va fi fost mai mare. Și vor uita pe cei ce au suferit și cari de suferință au murit și vor uita tot ce nu e bucurie și vor fi noi, cum sunt copiii: cari cred că lumea începe cu primele lor cunoștințe despre dânsa. Marea furioasă se va liniști; spumele și cadavrele vor fi aruncate la maluri și vor fi curățite de razele soarelui și de pasările cerului; marea pace dumne-

zeească, ritmul milenar se va restabili, oamenii câmpurilor vor relua mișcările lor cu pulsații eterne, orașele vor continua a fi forfotitoare, gălăgioase și meschine și nimic nu se va fi clătinat în Cosmos.

Noi, nu vom mai fi acolo : pe drumurile de țară. Ci rândunelele tinere vor sburà mereu întrecându-se cu trăsurile ușoare și jucându-se pe lângă capetele cailor. Și țăraniii vor umblà iară după treburile lor de fiecare zi, poate ceva mai triști, dar numai ceva. Și turmele se vor întoarce în aureola de praf luminos la apusul soarelui mugind spre case. Toate vor rămâne cum au fost, fiindcă toate sunt vecinice, afară de biata noastră ființă singuratecă, afară de sârmanul nostru suflet chinuit.

Să căutăm, frații mei, să luăm în noi cât mai mult din ceea ce e vecinic al vieții, din vecinicul lucrurilor, din viața cea fără nume. Cât e de calmă, cât e de pură, cât e de înaltă viața cea fără nume : oamenii cari sunt numai supremul vieții organice, iar nu oameni, pasărilor așa de nebune de viață, că par a o trăi de o mie de ori mai mult prin bucuria lor de dansa, toată natura plină de soare și pătimașă de a murmură, de a cânta, de a sussură, de a jubilă, pentru că trăește, numai pentru că trăește, viața nefiind decât una, într'un singur chip, viața fără nume, fără vanitate, fără glorie, viața cântecului pasărilor, viața freamătului pădurei.

* * *

Ci tu, patria mea, aveai și tu gândurile tale, visurile tale. Și feciorii tăi stăteau roată împrejurul tău și așteptau semnul tău, spre a merge la moartea pentru biruință.

Ei cântau imnul tău de glorie, imnul lor funebru : «Pentru tine datu-ne-ai tu viață și inima noastră este fără odihnă, până ce se odihnește întru tine».

Se încheiase secerișul. Se adunau snopii. Peste marea de aur dintre Carpații violeți și Pontul albastru, se lăsă seara. Sunau clopotele pentru Sfânta Maria.

Cum se ridică ciocârlia, până în țăriile cerului, umplând văzduhul cu cântecul ei de bucurie pentru răsăritul soarelui, așa se înalță deasupra satelor dacoromane în dimineața Sfintei Marii zvonul sonor ca trâmbițele învierii: «am trecut Munții».

Mergea Făt Frumos să scape dela zmei pe Ileana Cosânzeana. Ci în umbra lui se târă trădarea. Tovarășul lui de luptă îl vânduse dușmanului pe prețul moșiei lui. Mireasa avea să rămână la hainul care o ținea în lanțuri, iar Mirele avea să fie ucis și sfârticat în bucăți de cel cu care legase frăție de cruce.

Și a venit atunci asupra ta, o Patria mea frumoasă, durerea cea fără de nume.

Ți-ai văzut feciorii luptând și murind fără speranță. Ți-ai văzut moșia năvălită din toate părțile, satele și averile tale arzând, copiii tăi fugind îngroziți pe drumurile spre Răsărit și spre Miazănoapte, mormintele răsărind nenumărate, ca florile de toamnă, pe marginile căilor pribegiei. Foc, foame, ger, boală, rușine, moarte.

S'au întunecat atunci mințile tuturor. Și fiecare nu s'a mai gândit decât la sine. Pentru a-și scăpa viața tot insul a devenit fiară, pentru părintele, fratele, fiul, aproapele lui.

Ci în noaptea adâncă a suferințelor tale, vitejii tăi au clădit zid până la cer, cu piepturile lor tinere pe granițele bătrânei Moldove. Și dușmanul n'a putut trece mai departe.

Iar Domnul și Doamna pământurilor și oștilor tale au cutreierat satele și orașele tale, au îmbărbătat pe viteji, au alinat pe răniți și bolnavi, au plâns după cei ce ne părăsiau, cerându-și, prea obosiți, vecinica odihnă.

* * *

Carte cu litere de foc e războiul, din care mintea neastâmpărată a popoarelor lumii învață din veac în veac, ce e jertfa, ce e idealul, ce e patria.

În pace omul simplu se închircește în măruntele gânduri egoiste; inima lui vibrează doară la micile accidente ale vieții familiare; simțul lui politic se tocește în intrigele și certele meschine cu adversarii de bisericuță. Sensul vieții individuale ajunge, în vreme de pace, dacă nu e illuminat de un gând superior, social filosofic, o icoană slută a prea măririi de sine întru nevoile animalice ale vieții.

Nevoia neprecupețită a jertfei pentru altul, a jertfei pentru națiune, e înnăbușită în preocupările de propria înaintare către o stare mai bună. Sensul existenței națiunii peste, și chiar împotriva existenței tale proprii, e aproape o blasfemie în timp de pace; cu o superioară conștiință de sine epicureică se pune ca deviză a vieții în comun maxima: «prosperitatea națiunii e suma prosperităților individuale».

Și totuș, când războiul începe opera lui de purificare prin foc și fier, când nenumăratele prosperități individuale se tocesc în cataclismul universal și din jalea unei generații întregi se pregătește zâmbetul de mântuire și bucurie a generațiilor următoare, chiar sufletele cele mai devotate patriei și idealului nu-și pot încă oprî dureroasa întrebare, care dela începutul vieții omenești în societate s'a pus în ceasurile de îndoală oricărui martir și oricărui erou, chiar de ar fi fost el cât de umil în puținătatea vieții lui solitare, dar a unei vieți pe care a doua oară n'o va mai avea, odată dăruită: «Pentru cine să te sacrifici?» — Fără îndoală: «Numai pentru cel care e mai bun decât tine». Și cu toate acestea în viață e tocmai dimpotrivă; ne jertfim foarte de multe ori pentru bestii cu față omenească — numai pentrucă aspra noastră conștiință ne impune nouă înșine totdeauna partea cea mai grea a datoriei. Câtă frumusețe se pierde în această jertfă stupidă. Ce dureroasă învățătură e aceea a sensului vieții în comun.

Iată-i pe cei cari pier: pe câmpul de luptă flăcăul îndrăzneț, care înaintând mai departe ca ceilalți, a rămas acum uitat, rănit, în agonie, fără chip de om să-i vină în ajutor, prăpă-

dindu-se în sete și dureri ca un leu rănit de moarte în mijlocul pustiei; la spital, luptătorul care nu s'a cruțat, mugind sub cloroform, măcelărit, însângerat, părăsit — fără speranță —; o lume de suflete indifferente — pentru că tocite de atâta perindare pe dinaintea lor a mizeriei omenești — agităndu-se împrejurii; medici, surori, sanitari, glumesc; bietul corp liniștit în sfârșit de spasmele lui în moarte a devenit numaidecât o povară și se grăbesc să-l scoată; e un simplu număr, el care eră pentru întreaga lume a alor lui un nesfârșit de speranțe și iubire; și iată pe cei aruncați grămadă în care, încă îmbrăcați în mantalele lor, duși dela locul unde boala cu pete i-a chinuit până la nebunia sinuciderii, duși la morminte: e iarnă, țărâna e prea tare: sunt îngropați la fața pământului: câte-o parte din trupul lor rămâne afară, așa ca nici în moarte să nu fie feriți de profanare; iată pe cei cari și-au pierdut regimentele și cari cutreieră — suflete fără odihnă — drumurile dela Miazăzi la Miazănoapte și înapoi, înfometați, înghețați și sfârșiți de puteri: ei se culcă pe marginea drumului adormind pentru totdeauna; și cei trimiși pe drumuri cu vitele hămesite de nu mai pot merge și cad, iar ei ne mai putând împlini porunca, se așează cu blestemul pe buze lângă animalele nevinovate și așteaptă și ei moartea; și cei cari, de multa suferință, au devenit nebuni. . .

Și iată-i pe cei cari nu pier: cunoașteți voi cultul mâncării? Cunoașteți voi pe preoții acestui cult? Liniștiți, siguri de sine, monumentali, cu gesturi largi, plini de demnitate, iau ei la sine, prețuind-o cu sigură cercetare a excelenții ei, hrana. Ii vezi, pe aceiași, cum tot așa de impasibili, trec ei în viață printre întristare, lacrimi, chinuri, grija de alții și grija de gânduri, urmându-și, siguri de sine, monumentali, cu gesturi largi, plini de demnitate — drumul spre hrană. Sunt cei cari în naufragiu și în incendiu calcă în picioare femeile și copiii, spre a se salvă pe ei. Sunt cei cari în războiu iau hrana bolnavilor, chinuesc și lasă flămânzi pe ostași, necinstesc pe femei, își cresc propria bogăție, luând din a țării, își caută

în luptă locul din urmă și își caută la răsplată locul întâiu. Viața lor nu trebuie turburată cu nimic. De sunt medici, ei trebuie să-și aibă tabieturile lor, chiar dacă sute de ostași ar pieri, de sunt șefi pe front, ei trebuie să-și aibă viața lor îmbuibată, chiar dacă soldații lor ar pieri de foame și ger.

Ce uriaș e instinctul de conservare la cei stupizi și netreb-nici! Cum știe această drojdie a umanității, în vârtoarea tra-gică a războiului, să-și găsească culcușul cel mai cald, adă-postul cel mai sigur! Cei cari sunt vrednici să trăească nu-s așa de îngrijiți de mântuirea lor, nu se apără de ceea ce tre-buie suportat, nu fug de ceea ce trebuie combătut. Ți se ri-dică în suflet un blestem împotriva firei, care lasă pe această pleavă să trăească și ucide pe cei buni, pe cei frumoși, pe cei ce au biruit animalul din ei. — Și cât de sfioși, cât de modești sunt, cei ce-și dau viața lor la primul semn, — ce insolenți, ce provocători sunt netrebnicii, când prețioasa lor persoană e pusă fie și numai la vreo ușoară încercare a re-zistenței ei în lupta pentru aproapele!

Atâția totuș, dintre cei cari erau să piară, pentru că erau gata să dea pentru un ideal tot ce aveau, n'au pierit. Soarta a trecut peste ei fără a-i zdrobi. Ei sunt printre noi. Sfioși, modești, nemonumentali. Putea-veți voi deosebi acum pe cei ce au fost să piară, și n'au pierit, de cei ce n'au pierit pen-trucă au fugit de jertfă? Cine va alcătui acum «noua gene-rație»? Cine va hotărî de gândul într'aripat, spre cele veci-nice ale acestui neam? — Preoții jertfei, ori preoții hranei? — Căci preoții hranei știu încântă mai iscusit turmele nevino-vate de oameni săraci cu duhul. Și grava demnitate cu care se împodobesc ei, e așa de impunătoare, că ei par a fi înșiși îngerii virtuții.

Cine va lămurî pe viitor, care-i sensul existenței națiunii noastre? Cine va feri națiunea noastră de tragedia eroului dus pe căi greșite tot mai departe de biruință? Cine va crește națiunea noastră întru eroismul activ, creator și sigur de rostul jertfei sale, națiunea noastră, care de două mii de ani

nu cunoaște decât suferința martiriului, răbdarea infinită, sub loviturile sorții, nebiruită în ființa ei numai ca un element al naturii organice mereu renăscute din înghețul iernii, ci nă mereu biruitoare ca puterile sufletului, cari supun lor firea și parează loviturile ei? Cine va învăța națiunea noastră, ce e ideea în viața popoarelor, ce e întruchiparea spre vecinicie a gândului în formă vie și în putere renăscătoare? Cine va da națiunii noastre suprema sanctificare a scopului vieții spirituale, acordarea întru sublim a scopurilor individuale, cu cele sociale și cu cele universale; cine va revelă națiunii noastre sublimul vieții spirituale active, ca biruire a morții celei a toate distrugătoare; cine-i va revelă armonia eternă dintre legile neschimbate din Cosmos și legile după cari se ritmează gândul nostru, omenesc?

Vor fi preoții jertfei, ori vor fi preoții hranei?

Căci e mincinoasă învățătura că frumusețea omenească e prin sine însăși luminoasă, că oricare o vede, și că ea e dela sine destinată a fi înțeleasă și trăită de muritori; că viața noastră e în chip firesc socială și că supremele calități ale sufletului sunt tot așa de firesc consacrate societății, cum frunzele arse de brumele toamnei sunt consacrate pământului. Diamantul rămâne vecinic închis în zgura care-l acopere, dacă întâmplarea nu îl descopere și nu îl trezește la noua lui viață; tot întâmplarea descoperă și pe om. Ci noi nu trebuie să ne socotim nenorociți, dacă murim neînțeleși. Care om a contemplat vreodată floarea crescută pe marginea prăpastiei în înălțimile amețitoare? Ea totuși a înflorit în ziua care i-a fost hotărâtă de destin și la al doilea răsărit de soare a murit. Noi înșine ne simțim deplini în înflorirea noastră deplină — poate chiar avântați: e singura fericire dată de soartă muritorilor.

Putem totuși — de iubirea Patriei — face mai mult decât poate face floarea abisului. Noi putem să ne arătăm oamenilor, și ceice au ochi de văzut, să vază! Pentru noi singura biruire a bestiei din noi — singurul scop al vieții — e lucrarea

pentru aproapele; suprema sanctificare a vieții, e moartea pentru aproapele: cu atât mai mult însă pentru ființa ideală, prin excelență spirituală, care e patria; suprema caritate e darea vieții tale spre a păstră viața celui iubit: cu atât mai mult spre a păstră viața patriei tale.

Va chemă națiunea, să o lumineze, pe cei singurateci și tăcuți, ori pe cei cari își strigă în piețe și la răspântii prețul vieții lor?

* * *

Fața cea mai aspră a marelui războiu, învățătura cea mai crudă a lui, a fost cererea jertfei supreme, nu unui popor, nu unei generații, ci tuturor popoarelor și tuturor vârstelor. Nu eroismul pe câmpul de luptă, ci martiriul sutelor de milioane în șanțurile cu sânge, ori în colibele cu lăcrămi, răbdarea mucenicilor bărbați, femei și copii, a hotărât de biruință.

A fost războiul martirilor: popoarele îngrozite de spectrul robiei la străin, au aruncat desnădăjduite în jăratecul incendiului universal tot ce au avut mai bun și mai iubit: doar se vor îndură zeii să le lase celor ce vor rămâne după cei de azi sufletul neîntinat, adică libertatea. Vedem azi națiunile mucenice zăcând greu rănite pe pământurile lor strămoșești, în sfârșit recucerite; nu jubilaria biruinței repezi, ușoare, glorioase, se vede pe chipurile lor, ci zâmbetul voalat de doliu și de durere, după o supraumană suferință, în așteptarea unei blânde convalescențe.

Ce greu a fost, frații mei, eroismul în acest războiu.

El n'a fost nebunia unei clipe: saltul desnădăjduit în fatal— în neant; el n'a fost numai o enormă sinucidere în massă: sinucidere alcătuită din furie, din slăbiciune, din turbare și din lașitate în fața Destinului și a legilor umane ale onoarei și sacrificiului; el n'a fost numai beția contagioasă a celor simpli, alcătuită din delirul distrugerii — asemănător delirului

iubirei — din instinctele preistorice ale omuciderii, deslănțuite din nou, și din frica animalică de a nu fi, tu întâiu ucis. Eroismul din acest războiu a fost mai mult decât toate acestea: el a fost actul rece, conștient, deplin precugetat al jertfei de sine, pentru salvarea unei idei supreme. Eroismul luptătorilor n'a fost însă asemenea jertfei rezignate a martirilor din dosul fronturilor, sau chiar a lor, a luptătorilor, în timpul când nu erau la asalt — ci a fost eroismul activ, agresiv, care înfruntă soarta. N'a fost numai eroismul datoriei, ci a fost și eroismul convingerii. Ca «Prometheu înlănțuit», Războiul cel mare poate zice despre sine: «Am pus capăt groazei pe care așteptarea morții o inspiră muritorilor. Am făcut să locuiască în sufletul lor speranțele oarbe» (Eshil). — Și jertfa eroică a trebuit repetată până ce din primele șiruri ale luptătorilor războiului aproape n'au mai rămas în viață martori ai primului asalt. Ci locul celor căzuți a fost mereu prins de alții și iar de alții, în sufletul cărora eră aceeaș sublimă voință rece de a birui materia prin spirit.

A fost războiul risipei de suflete omenești. Câte osteneți și câte avânturi frânte dela părinții țărani la urmașii poeți și artiști. Și totuș câte încă, dela aceștia la nouii Michelangelo, cari erau ascunși în atâția eroi sfâșiați de obuze. Toate aceste suflete supraumanizate, cari nu fuseseră obținute decât prin durerea a treizeci de generații, sunt acum disolvate în neant, și trebuie reîncepută întreaga luptă dela etapa dintâi a spiritualizării raselor noastre creatoare.

Ni-i milă de soarta catedralelor, în cari spiritul genial transfigurat în chipuri cioplite a fost nimicit în mod idiot și brutal. Și uităm că suflete, cari ar fi creat alte catedrale, s'au pierdut tot așa de idiot și tot așa de brutal.

Ne-am indignă să vedem obuze de aur și grenade presărate cu pietre scumpe. Ci cât mai tare trebuie să blestemăm că în noroiul șanțurilor infame au murit geniile vremii noastre.

Cât suntem încă de barbari, cât e încă de imperfectibilă natura omenească în massă! O mână de mediocrități ambi-

țioase și meschine conduc omenirea și omenirea suportă sacrificiul oribil al ducerii la tăetor a tot ce sufletul nostru contemporan aveà mai nobil, fără ca praful și cenușa să se fi ales de acele mediocrități, încă înainte de înfăptuirea crimei.

Ce greu a fost eroismul, atunci când până și sufletul ți se furase. Muncă fizică în noroiul șanțurilor, până la extenuare. Foame perpetuă. Sete perpetuă. Murdărie perpetuă. O viață animalică, având pe deasupra și disciplina, care completează această animalitate, — iar ca ornament o vagă idee de glorie, de onoare, de nemurire. În războiu n'avem nume propriu, ci un număr de ordine, a cărui existență e jertfită fără ceremonii. E totala anihilare a valorii noastre omenești. Extremul stoicism (creștin sau păgân, după cum poți ori nu, crede), sau extremul entuziasm, ne pun, singurele în stare, unul conștient, celălalt în nebunie, să ne dăm viața în astfel de condițiuni. Cu toate că pare absurd, deabià în moarte, deabià după pierderea personalității noastre își aduc aminte de numele nostru, de sufletul nostru, și încearcă să ne dea satisfacția — pentru noi acum zadarnică — a memorialelor. Și totuș, chiar asta, nu-i decât o formă. Pentru că după moarte suntem încă și mai deplin unificați cu masa anonimă, de toți cei cari prin moartea noastră au fost salvați și cari ne uită, eroizându-ne.

Indărătul frontului, cei cù și cei fără haina condamnaților la moarte fac, deopotrivă, socoteala celor uciși, cu sentimentele spectatorilor din circul Flaviilor: «prea puțin sânge; mai mult; acum e bine; e interesant; e emoționant»: un sfert de oră; apoi, «critica» — bătă și stupidă.

Din această dublă trivialitate se țese apoi, printr'o înceată lucrare de idealizare, visul poeților, al artiștilor, al cugetătorilor. Ei seamănă acest gunoiu de gânduri, pentru a culege din el spicele de aur; ei iau inforamele stânci rupte din pământul părinte, spre a le insuflă durerea nouilor Laocooni. Dacă prin gândul creator, care purifică toate, se refacă incomparabila frumusețe a celor pe veci pierdute, nu e o dovadă că războiul

e frumos ori ideal. El e, ca orice patimă primitivă, general omenească, ceva respingător, imbecil și murdar, — cu atât mai respingător și mai murdar, cu cât nici măcar numai idealistii spadei, pe fundamente de drept cavaleresc, ci masse amorfe și nenorocite se bat, orbește, în șanțurile de noroiu.

* * *

Cât e de greu eroismul, când știi că toate gândurile, pentru cari trebuie să-ți dai viața, ar fi fost așa de ușor de împlinit în pace și bună-învoire, dacă umanitatea ar fi fost păstorită de oameni înțelepți, dreپți și buni.

Cu ce iubire trebuie să gândim la cei morți, cari au dreptul la amintirea noastră, nu ca morți, ci ca vii, ca scumpi tovarăși nefericiți, asupra căroră Moirele crude au aruncat sorțul lor: cei morți trebuie să trăească în noi, și în cei ce ne vor urmă, în întreaga lor personalitate, ca și cum ar fi încă lângă noi și ne-ar povesti, durerile lor și speranțele lor. — Cu ce amărăciune cumplită s'au coborât în veșnica noapte eroii noștri după întâia trădare, abia bănuită, și după a doua trădare, insolent recunoscută! A venit, după desnădejde — pentru noi — încă multă suferință, dar, în sfârșit, biruința, iertarea, uitarea. Ci pentru ei, cei morți ai noștri, noi trebuie mereu să ne întoarcem sufletul la vremea trădării și să gândim împreună cu cei ce au murit, *pentru* că au fost trădați. — Sufletul nostru, al acelor cari am trăit toate acestea și cari am devenit mai bătrâni între cele două grozăvii: înfrângerea și trădarea, s'a potolit acum așa de mult, că putem privi cu liniște la ce a fost. Sufletul nostru convalescent aproape a uitat durerea și se bucură de fiecare rază de soare, pe care «noua libertate» o aruncă asupra lumii îndoliate. Ci pentru ei, cei morți ai noștri, noi trebuie mereu să ne întoarcem sufletul la vremea trădării...

* * *

În noaptea de Februarie, o santinelă, pe granița Moldovei. Singură în pustiu înghețat, ascultă la sgomotele nopții. Un foc de dincolo. Cade rănit viteazul și mintea lui învolburată de aripile morții aleargă înapoi spre alte lupte, spre alte răni.

I se arată icoana plecării la luptă. S'a dat drumul zăgăzurilor și apa a pornit: nù unde au vrut oamenii, ci încotro au mânat-o legile vecinice ale Firii: nimeni nu a putut socoti nici puterile, nici urmările mișcării: așa a fost eroismul desfăcut din lanțuri de pitecii cari credeau că poartă în brațul lor puterea Destinului. Ca niște copii cari se joacă cu pârgăniile unui uriaș zăgaz, ei au tras de coarde, atunci când nu se cuveniă, fără a-și da seama ce fac, și singură Rațiunea supremă a putut apoi prevedea și conduce marile mișcări și marile catastrofe. — Eră acum sufletul nepătruns al martirilor muți, resignați și hotărâți, dincolo de viață și de moarte, care fixă mișcările, și nu nenorociții de «șefi», cari tremurau de groază la catastrofa pornită și cari plângeau de furie și de neputință, văzând marea durere care venea.

Și când a intrat dușmanul pe porțile Munților, marea flacără eroică de care să se fi aprins întreaga rasă dacoromană, făcând-o să pună mâna pe uneltele ucidei, până la cel din urmă copil și până la cea din urmă femeie, făcând-o să ia mașinile de pierzanie ale dușmanului cu mâinile goale, nù s'a aprins, pentrucă nu eră nici un om — printre cei ce conduceau — așa de mare precum eră rasa. Și atunci, ea singură, a făcut aceea ce este dat de Destin unei rase fără șefi să facă — ea a făcut să izvorească din sufletul ei milenar marea răbdare și marea suportare. Și lancea dușmanului s'a frânt de puterea veșnică a suferinței nemuritoare, care biruește violența nedreaptă.

«Fecioarele nebune» nu știuseră că ceasul a venit. Ele se deșteptaseră din somn adânc și împrumutând în graba lor aiu-

rită untdelemnul sfânt, merseseră spre Miazănoapte; dar dinspre Miazăzi un vânt înghețat le-a stins candelile. Și pe când voiau să le aprindă, furtuna a început și dela Miazănoapte. Și atunci, în noaptea cumplită a catastrofelor, în gemetele de groază ale unei lumi care se prăbușea, între nourii de fum ai incendiilor și valurile de sânge ale jertfelor care cădeau pe altarul răscumpărării greșelilor vechi de tot și nouă de tot, plânsul și scrâșnire de dinți s'a ridicat până la cer. În iarna cumplită moartea seceră fără cruțare tot, și fecioarele nebune târându-se în genunchi cereau îndurare. — Ci fecioarele cuminți, cele singuratece, cele hulite, cele neștiute, ridicară candelile lor sus, se făcù lumină, puhoiul duhurilor rele se opri, Munții și Apele Moldovei se făcură zăgaz, și, în dosul lor, gemetele scăzură, soarele luci.

Mormintele luptătorilor au rămas atunci în țară robită. La țările pe cari vitejii trebuiseră să le desrobească, s'au adăugat altele, din nou robite. Pe văile dinspre Mare și în creierii Munților, pământul Patriei, acum făcut pământ străin, adăpostì miile de morminte ale eroilor. Ei rămăseseră pe poziții, însemnând frontul. De acolo aveà a se începe din nou lupta, *altfel*. Și deabià atunci ei ar fi putut să doarmă liniștiți sub brazda de iarbă pe care acum călcà străinul.

Până la înfrângere noi nu știusem ce înseamnă a iubi patria. Și nici ei, luptătorii, nu știuseră. O, groaznica durere care ne-a cutremurat, când dușmanul a călcat pe pământul nostru. El ne biruise dincolo de hotare: morții noștrii erau culcați dincolo, în pământul fraților, al fraților, nu al nostru, pentru că noi nu eram cuceritori, ci liberatori; țarina lor erà mireasa lor, până la moarte, mireasa fraților pe cari îi iubeam și pe care o iubeam, dar cu o iubire mai puțin duioasă ca pe a noastră, țarina noastră, țarina strămoșilor dela Miazăzi și Răsărit de Munții prieteni. Cum am plâns atunci, și pentru întâia dată gândul grozav — «a nu mai aveà patrie» — ne-a

înghețat pe toți. Cât am fost atunci de nemângâiați, când am luat drumul exilului, drumul care pentru atâția dintre noi eră și drumul morții în pământ de exil, drumul care pentru toți cei ce plecau eră calea durerii și a mizeriei, îndurate numai pentru a nu-i vedeà pe cei ce biruiseră. Vedenia întâlnirii lor, semeți în zilele noastre de robie, ne săgetă ca oroarea morții.

O, cum au iubit-o de credincios, patria, ei, morții noștri, cari au căzut pas de pas, pentru a face însemnare cu fragedele lor trupuri jertfite, că fiecare deal și fiecare apă și fiecare pădure, a fost apărută, — pentru a mărturisi vecinic că ei n'au fost biruiți, ci au fost stropșiți, sub trădarea àltora, cari — fugeau!

Și rănitul de moarte își cântă, în noaptea pustie, ultima lui doină, doina rămasului bun dela lumina lumii. «Am fost frumos și am iubit viața — și acum trebuie să mor. Văd stelele clipind în cer și aud codrul vuind pe pământ. Eu voiu muri și stelele vor clipi înainte și codrul va vui înainte și nimeni nu va ști că am murit, că eu, care iubiam viața, sunt părăsit acum de dânsa. Și florile pe care aveam să le rup eu, ca să mă împodobesc cu ele, și mândra pe care aveam s'o frâng eu, ca să înțeleg de ce mi-a dat Dumnezeu viața, m'or plânge, cât m'or plânge, și m'or uită. Numai câinele turmei și boii dela jug și-or aduce mereu aminte, și mereu s'or rugă de Părintele nostru din cer, ca să mă aibă în sfânta lui milă».

Iar din deal în deal, până departe în Munți și la Mare, răspunde corul trist al vitejilor, cari au căzut tót fără lumină în suflet, tót fără iubire în jur, tót fără pomenire în urmă. «Pe mormintele noastre nu s'au ridicat semne, amintirea noastră nu e cântată — că oamenii nu cântă decât pe cei ce biruesc, iar nu pe cei înfrânți — neapropiați, singuri, uitați, părăsiți, noi sutele de mii de pe câmpurile de luptă și din coalele de boală fără scăpare, noi armata mucenicilor înșe-

lării și rușinii, cerem amintire, cerem ușurare. Ci numai în clipa când din nou se va trece peste mormintele noastre, către hotarele cele mari ale patriei noastre, pe cari am vrut să le statornicim cu trupurile noastre de grăniceri fără frică și fără prihană, noi copiii neștiutori de trădare, crimă și rușine, — când din nou, alți viteji curați vor merge să cadă din nou, iar sângele lor cald se va coborî până în vechile noastre morminte, — vom aveà iară pace, ne vom odihni iară senini în somnul nostru de veci. Iar vuetul uriaș al bătăliei va fi cântarea de îngropare, care nu ni s'a cântat, la moartea noastră fără glorie, din retragerea înaintea dușmanului și din boala cu petele sinistre. Și vântul cald al amintirii, va adia în sfârșit pentru întâia dată cu putere peste iarba înaltă de pe mormintele noastre și în cântecul de glorie, nebun de bucuros, al eroilor biruitori, se va amestecà jalea pentru noi, doina lacrimilor vecinice a martirilor biruiți. Iar în cântarea aceea a gloriei și suferinței, a vieții și morții, noi cei așa de îndelung uitați, pentru că n'am dat biruința, vom sili pe cei rămași în viață, pe cei prea veseli de biruința în sfârșit cuce-rită, să nu uite nici pe morții lor de curând, pe morții lor senini, — tocmai pentru că le-au dat biruința».

* * *

Și a venit, patria mea, a doua vară a încercărilor tale. Așa cum se împodobise, cu verdele proaspăt, sub sărutarea soarelui de Maiu, plaiurile tale, așa se luminase sufletul copiilor tăi, larg de speranțe nouă, la apropierea nouălor lupte.

Cu ce bucurie copilărească de a se întoarce «acasă», cu ce credință nestrămutată în biruință, cu ce foc de vitejie, s'au aruncat la asalt ostașii tăi, alungând vijelioși înaintea lor tot mai departe în sus pe văile Putnei și Șușiței și Cașinului și Oituzului pe dușmanul spăimântat de înfricoșata putere a țăranilor dacoromani.

Și cum li s'a frânt avântul de a doua trădare. Cum au lăcrămat atunci și au blestemat, ostașii și căpitanii. Cum li s'au întunecat de durere fețele lor luminoase de biruință.

Pentru a miia oară rămâneă sentinela romană singură, în mijlocul puhoiului barbar. Pentru a miia oară barbarul se înțelegeă cu barbarul, iar fiul Romei împresurat de ură, invidie și lașitate se încingeă încă mai strâns în armele sale, singuru-i tovarăș credincios, și pe fața lui transfigurată de milenara lui suferință, se așterneă liniștea disprețuitoare de primejdie și de moarte; chipul lui lumineă ca al unui arhangel în mijlocul chipurilor hâde ale demonilor din Răsărit.

Lucrarea lăuntrică, prin care sufletul stăpânește trupul, care sculptează fețele omenești din an în an, la inșii singurateci, din generație în generație la națiuni, și le dă, după cum li-i bogăția și adâncimea, ori slăbiciunea și triviliatatea, fețe de eroi, ori fețe de brute, — a sculpat chipurile feciorilor noștri din munte și din câmpie, așa, ca cele mai nobile fețe, ale celor mai nobili fii, ai raselor celor mai bogate la suflet, să nu întrecă nobleța, plină de voioasă bunătate în pace, de măreață stăpânire de sine, în războiu, pe care feciorii noștri, singurii, în tăt Răsăritul barbar, o au: dela «Geții cei cari se credeau nemuritori» și dela «eterna Romă», întâi, — dela luptele lor pentru libertate, pe urmă.

Când greoaiele brute orientale, mândre în voinicia lor tru-pească de sclavi deprinși a purtă grelele povere cu cari-i încarcă stăpânii, hrânindu-i bine, ca să muncească cu spor, au început să se miște spre stepele lor fără margini, mânate din urmă, ca niște turme, și de biciul de foc al nouilor lor stăpâni, cari veneau acum din Apus, și de otrăvirea sufletelor lor cu idei prea înalte pentru capetele lor obtuse, sentinela dacoromană a rămas nemișcată pe locul ei de strajă.

Și s'a aruncat atunci, ca o fiară turbată, dușmanul din Apus, să răpue pe eroul solitar, care acum nu mai luptă nici pentru a cuceri, nici pentru a apăra, nici pentru a rezistă, ci luptă pentru a da sufletului nemuritor al rasei sale che-

zăşia continuităţii vitejiei, dela Thracii cari mureau până la unul şi nu se predau, dela Romanii cari continuau a luptă chiar când barbarii stăteau în Cetatea eternă, dela Muntenii lui Mircea, dela Moldovenii lui Ştefan.

Viteji au fost flăcăii tăi, o Patria mea frumoasă, pretutindeni unde şi-au apărat moşia de năvala duşmană. Dar nicăeri sufletele lor n'au ars de un foc mai mistuitor ca la Mărăşeşti şi Târgul-Ocnei. Aici ei n'au mai avut nici speranţa înaintării, nici credinţa rămânerii pe loc. Căci zi de zi hainul care le eră tovarăş de luptă îi mânà tot mai înapoi, descoperindu-le prin fuga lui perfidă, coasta înspre duşman. Şi totuş flăcăii tăi n'au dat înapoi: împresuraţi, s'au despresurat; mânâţi înapoi, s'au întors îndărăt. Ca Făt-Frumos cu Smeul Smeilor, ca Iacov cu Ingerul Domnului, ei au luptat lupta dreaptă a vitejiei şi având în ei voinţa nestrămutată de a învinge, sau de a muri, ei au învins. Au învins, pentrucă a muri nu puteau; căci în sufletul lor eră acum puterea tuturor strămoşilor, eră viaţa nemuritoare a rasei dacoromane, eră voinţa de a birui a Romei eterne.

Ca învăluiţi în propriile giulgiuri, încă din viaţă, aşà au apărut ei în ziua de hotărîre a bătăliei, în strămoşeştile lor haine albe de ţărani ai ogoarelor roditoare, în faţa duşmanului îngrozit de puterea mereu renăscută şi mereu mai nestăpânită a asalturilor lor.

Ingenunchiaţi, voi ce-aţi rămas în viaţă, înaintea maiestăţii celor ce au căzut la Mărăşeşti şi Târgul Ocnei! Acolo s'a făurit din nou, prin moartea incomparabilă, pactul vieţii eterne a rasei noastre.

In tragedia luptei fără speranţă, acolo s'a petrecut Schimbarea-la-faţă a marelui martir — ţăranul-ostaş.

«Şi... au luat Iisus pre Petru şi pre Iacov şi pre Ioan fraatele lui şi [s'] au suit... într'un munte înalt [, să se roage]. [Şi s'au făcut, când se rugà el, vederea feţii lui alta:] şi au strălucit faţa lui ca soarele, iară hainele lui s'au făcut albe ca lumina... Şi... iată nor luminos i-au umbrît pre ei: şi...

glas din nor zicând: acesta este fiul meu cel iubit, întru carele bine am voit: pre acesta să-l ascultați. Și auzind ucenicii, au căzut pre fața sa și s'au spăimântat foarte... (Dela Mattheiu [și dela Luca]).

* * *

Crezut-au, cei ce au murit în lupte, în viața vecinică?
Crezut-au ei în răsplata din viața aceasta?

La răsplata din viața de aici fără îndoială nici unul n'a gândit, când și-a pus viața lui pe ascuțișul săbiei. Cât e de banală viața noastră și cât e ea încă mai mult înjosită de neputința omului obicinuit de a gândi avântat, fie chiar și în fața morții, și totuș, cei ce au murit în războiu nu și-au vândut «lumina lumii» pe blidul de linte al răsplății omenești. Când sufletul lor nu s'a putut ridică până la entuziasmul de propria jertfă, ei totuș au rămas nobili în moartea lor, socotind-o ca o poruncă a Destinului atotputernic, care macină între pietrele lui și bobul de grâu și neghina, deopotrivă. Când aripa morții a agitat aerul șanșurilor de luptă, cei mulți, cei umili, erau purificați: ei nu-și mai doriau decât odihna; ochii lor erau supuși, liniștiți, cuminți, recunoscători la cel mai mic bine ce li-l făceai. Nu mai erau brutali, nu mai erau greoi în glumele lor, se spiritualizaseră, erau gata de drumul vecinic. «Dumnezeu a voit așa. Facă-se voia lui. Pentru păcatele noastre ne-a pedepsit. Așa a fost drept».

În lupta crudă care s'a dat în milioanele de suflete ce sufereau pe toate fronturile și la toate națiunile, între iubirea de viață și groaza de moarte, nenumărați au fost aceia, cari, necredincioși până atunci, s'au aruncat desnădăjduiți, ca niște copii înspăimântați, în brațele mamei lor, la sânul credinței despre nemurirea sufletului: fie că eră ea creștină, fie că eră orientală, fie că eră filosofică. Niciodată n'au fost mai pline de credincioși casele de închinare către Dumnezeu, Cel-ce-a-biruit-moartea, niciodată oamenii nu s'au simțit mai slabi

fără mângâierea credinței — în fața morții năpraznice, în floarea tinereței.

Și totuși nu puțini au fost și acei cari s'au luptat eroic, au fost cel mai curat izvor de îmbărbătare pentru tovarășii de calvar și au murit frumos, fără să fi crezut, fără să fi putut crede, în nemurirea sufletului, pentru că mintea lor deprinsă în gândul cosmic îi împiedecă de a admite, numai la ființa plăpândă umană, o excepție dela legea universală a morții individuale întru perpetuarea vieții colective. Cei mai mulți dintre acești eroi ai morții, au trebuit să-și pregătească sufletul lor cu ultimul gând deabiă în vârtoarea luptei. Umanitatea noastră n'a fost încă în stare să întemeieze noua religie, real-idealită, care să crească întreaga noastră ființă spirituală în gândul existenței exclusiv terestre, dând astfel, în îndelungă pregătire, sufletului nostru chinuit de dorul infinitului și nemuririi, cuvântul de mântuire, ineluctabil:

«Nu speră în aceea ce nici stelele, care ne par vecinice, nu au.

«Ci adevărul e acesta:

«Fericți cei cari nu-și irosesc viața, căci o alta nu e;

«Fericți cei cari luptă împotriva morții, creând mereu, gânduri și viață, căci fiecare clipă mai mult, trăită în frumuseță, e o întreagă eternitate;

«Fericți veți fi, când veți avea credința, că în Cosmos nu e nici viață, nici moarte, nici bucurie, nici întristare, ci numai mișcare, numai devenire: din eternitate, în nemărginire».

* * *

Ce greu le e să plângă pentru viețile pierdute, acelor care înșiși nu se bucură de viață. Ce lamentabilă e viața omească în generalitatea ei, când vezi milioanele de bărbați și de femei, cari nu știu cum să-și «ucidă timpul», zi de zi, până la cea de pe urmă: în vorbe goale, în jocuri de noroc, în muncă de silă. E imensa armată a orbilor pentru frumosul

din cer și de pe pământ, a surzilor pentru armoniile din lume. Cum ar putea ei să înțeleagă frumuseța morții celor căzuți în războiu, când ei nu înțeleg nimic din frumuseța care-i înconjură, în strălucirea firei și în minunile gândului omenesc: mai bogate ca însuș aerul pe care-l respiră. Cum ar putea să plângă pentru viața — adică frumuseța — risipită în chip nebun, pseudo-oamenii pe cari îi vedem vegetând împrejurul nostru, cu mai puțină bunătate și cumințenie ca blânzii boi dela plug și cu mai puțină fidelitate decât câinii credincioși până la moarte. Nă, morții n'au nevoie de lacrimile fără suferință, pe care vulgul vrea să li le dăruiască. Ei și-au pierdut viața și au devenit praf și neant numai «în vreme ce», iar nu «pentru ca» acei cari rămân să poată fi fericiți. Ei n'au cerut nici lacrimi, nici aduceri-aminte. Destinul a fost contra lor și ei au dat naturii înapoi aceea ce ea le împrumutase pentru un timp, care nu erà fixat de noi muritorii. «Jertfa» celor ce au murit o vedem noi, așa precum vedem sublimul în arta și în gândul genial. Ei au dat, nă «jertfa», ci fapta. Înțelegerea acestei «fapte», ca salvare a viitorului, ca salvare a națiunii, ca salvare a fiecăruia din noi, e lămurirea noastră, dată faptei lor, care stă de sine, cu, sau fără înțelegerea noastră — burghez ca «datorie», iubitor ca «jertfă» — stă neguduită la baza întregii vieți viitoare a rasei dacoromane.

Pentru un zeu care ar privi la marea suferință în care se chinuește umanitatea actuală, moartea milioanelor de feciori și bărbați în putere e cu totul indiferentă. «Tot degeaba trăiau și așa; erà nevoie de o purificare, de un cataclism curățitor; rămân destui pentru viitoarele civilizații; tot jucării de copii sunt doară toate cele omenești». Ci noi nu suntem zei. Pentru noi, nă rațiunea inexorabilă, ci iubirea și mila infinită e legea vieții. Căci fără bunătate și fără iertare, pentru greșelile și lipsurile aproapelui, întreaga viață omenească nu mai e decât un infern de urătenie, de sgomot, de meschinărie și de comun. Și nu e iertat să fii aspru cu marea slă-

biciune a neamului omenesc, decât dacă ești gata să-ți pui sufletul întreg, viața ta, pentru întărirea și meliorarea semenilor tăi becisnici. Dar iarăș nu ți-e iertat nici aceea, ca pentru a avea tu aplausele lor, pentru a nu-ți pierde bunul tău nume între bietele ființe gălăgioase și nepricepute, cari te urcă pe umerii lor, pentrucă tu le dai iluzia că ei sunt mai buni decât sunt în adevăr, tu, la vremea primejdiei, când soarta națiunii tale în ce are și în ce va avea ea mai bun, se hotărăște pentru totdeauna, tu, să «urli cu lupii» și să aclami cu nepricepuții. «Ininteligența, ce spun? simpla mediocritate a șefilor atrage... după sine... ruina... unei țări, o predă fără apărare străinului, și aduce ștergerea ei de pe harta națiunilor. Un popor care se încredințează unor mediocri, se sinucide». (Izoulet, *La cité moderne*, XXIX).

Ci voi, prietenii mei, cari v'ați întors deacolo, din foc și din moarte, ce gândiți voi acum de toate lucrurile comune și josnice, cari agită pe omul de toate zilele? Simțiți încă în voi trezindu-se — înțepător ca fumul otrăvilor adormitoare în visuri plăcute — interesul pentru micile ambiții, micile vanități, micile intrigi, micile infamii, cari alcătuiesc întreg cuprinsul vieții spirituale a omului de toate zilele? Sau, în sufletele voastre s'a coborât ceva din supremul și maiestatea, din liniștea disprețuitoare pentru trivial, care v'a ridicat pe aripile ei în ziua aceea unică, a întâlnirii cu Destinul! În câmpiile și văile și pădurile și mlaștinile, unde în afară de moartea care vă pândeà din față și din zenit, nu erà decât natura simplă, calmă, prietenă, natura vie, țărani-soldați și pasărilor neastâmpărate, natura însuflețită, vânturile, copacii, ziua și noaptea, — s'a coborât în voi liniștea fericită, a vieții roditoare, întru deplina înflorire activă, a darurilor ce ni s'au dat, ca tovarăș de drum între naștere și moarte?

Căci iată, nici nu s'a răcit bine pământul de marele foc purificator, pe care soarta l-a abătut asupra omenirei, și din adâncimile pline de miazme, ale naturii omenești primitive,

se ridică iară, ici și colo, în nouri încă ușori, dar cari se vor îndesi mereu, aburii irespirabili ai neînțelepciunii, ai urii, ai lenei invidioase, ai urâtului, ai răului, odraslele nemuritoare ale lui Satan, cel care disprețuește neamul mândru și becisnic al muritorilor.

Ci voi plecați urechea la murmurul tainic al pământului părinte. De departe, de pe malurile Atlanticei, se aud pașii ritmați ai milioanelor nenumărate, care după patru ani și patru luni de suferințe supraumane, de prometheică înfruntare a chinurilor impuse lor de Kratos și Bia, aduc, ca și acum un veac, popoarelor obidite, mulțimilor oprimate, libertatea.

Liberatorii omenirii au fost și ei tot oameni, cu multe și felurite păcate. Dar din sufletul lor nu s'a șters niciodată entuziasmul pentru ideal și pentru sublim. Dela Vercingetorix și până azi Galloromanii au fost întotdeauna les preux sans peur ni reproche ai Idealului.

«Aidèm copii ai patriei, A sosit ziua de glorie». Aidèm, să ridicăm ce-au lăsat neisprăvit scumpii noștri morți: ei au pus temelile clădirei, — ci clădirea însăș, noi avem a o ridică, în muncă titanică, în muncă tăcută, în muncă fără cruțare, deabiă într'un întreg viitor. Cei doi mari Heraclizi: Stăpânitorul mărilor și uriașul său descendent de pe celălalt mal al Atlanticei, au arătat ce e munca, ce e lupta, ce e biruința, prin activitate, iar nu prin vorbe.

«— Destulă pace, destule extaze și visuri, o poete! Viața e pentru cei puternici încercare, e răsboiu. Sù, alla vigilia del pensiero, al combattimento con gli uomini e con le cose, alla vittoria su'l mondo!» (Carducci).

Adus pe aripile vântului prieten, vibrează până la noi strigătul de ralliare al sentinelei romane dela Rin: «Ia noi e bine». Și sentinela romană a Alpilor răspunde în ecou «e bine». Și sentinela romană a Dunării întoarce jubilând spre Apus acelaș strigăt de ralliare, «Ia noi e bine». Ca acum două mii de ani, Roma nemuritoare veghiază: dela Oceanul Britanic la Pontul

Euxin, ostașii ei nebiruiți țin pază împotriva Nordului neguros, dușman și hrăpăreț. Ca acum optsprezece veacuri, e un imperiu, cel al Europei romane, o armată, cea a luptătorilor pentru libertatea romană; Galloromanul luptă ca și atunci alături de Dacoroman, întrecându-se în vitejie, credință și iubire cu dânsul: pe pământul sacru al Galliei și pe pământul sacru al Daciei eroii înfrățiți pentru vecie se coboară alături în morminte înfrățite, — după greaua luptă, până la moarte, ci și până la biruință.

* * *

Și când a fost să se încheie a patra lună a asaltului neîntrerupt de zi și de noapte, de sub pământ, de pe pământ și din văzduh, pornit de cavalerii libertății împotriva lui Fafnir și Fasold, — cei doi uriași au închinat steagurile și au cerut îndurare.

Și îngerul păcii a binecuvântat jertfa cavalerilor, și națiunile au zâmbit fericite între lacrimile care le acopereau fața lor palidă. Patimile s'au potolit, apele mari ale năvălirii s'au întors scăzute până în mijlocul matcelor lor, și pe orga imensă a Firii, renăscute prin bucuria omenească — fără de care altă viață a Firii nu are ființă — s'a ridicat în valuri imense de armonie, imnul păcii.

Cântă pacea: și Oceanul cel fără hotare, așa de îndelung chinuit de uneltele morții perfide; cântă și Aerul, care pentru întâia dată dela aruncarea demonilor în infern, fusese profanat de moartea de războiu; cântau Codrii, cei așa de greu răniți, cari-și pierduseră atâția dintre copiii lor falnici ce se întreceau în înălțime cu cerul; cântau Izvoarele, care uitaseră aproape cu totul cum e chipul fecioarelor ce se oglindeau în ele, în așteptarea iubirii; cântă lumina Soarelui, cea atâta de mult întunecată de monștrii aducători de moarte; cântă Pământul părinte, atâta de răscolit de fierul și focul crimei; cântau pasărilor cerului, care căpătau iară domnia păcii și

libertatea; cântau miriadele de miriade de muritori, pentru transfigurarea morții în viață; iar peste marele adagio al Firii mărețe se ridică în «voix céleste» rugăciunea celor întorși din moarte.

O, buna bucurie de a trăi, a celor cari în cataclism n'au lăsat din ei decât o parte din bietul lor trup zdrobit, iar nu însăși viața. Ei nu se gândesc ce vor face, așa cum au rămas, în viață. Bieți copii speriați, cari până și în visurile lor vedeau vâlmășagul bătăliei și strigau noaptea în marile săli albe, îngroziți ori înnebuniți de uciderea pe care o vedeau din nou, ei sunt fericiți: nu vor mai merge acolo, în grozăvie, ei trăesc — asta e tot — și e așa de bine. — Dacă sunt mândri de a fi eroi? O, de fel, ei sunt mulțumiți că trăesc și că nu și-au pierdut mintea. Ei au văzut cu toții moartea: ei nu pot, după grava vedenie, să fie seci; ei sunt — simplu — niște bieți oameni salvați, încă tremurând de frigul simțit la apropierea morții... Ei trăesc... asta li e de ajuns...

Ci voi, cei morți, dragii mei, Bucur și Brăiloiu și Stoe, Bădiceanu, Ghica și Albuț, și Stoica și Panțu și Bălăcescu, și voi toți, ale căror nume s'au risipit în uragan și încă nu sunt din nou adunate la un loc, în cenotaful amintirii, ce ochi să nu plângă, ce glas să nu jelească uciderea voastră! Ci singurul *ὄργανος*, vrednic de voi, vrednic de eterna voastră liniște, vrednic de tânăra voastră viață pe vecie pierdută, trebuie să fie imnul gloriei patriei. In unduiarea maestoasă a procesiunii, care va merge să consacre Sfintei Fecioare a Biruinței, coroana de dafin de pe fruntea comandantului vostru suprem, va da ritm de jale, ritm de măreț cortegiu funebru, amintirea duioasă a vieții voastre. Și cântecetele de biruință vor fi imnul eternei voastre liniști. Și ritmul cald, regulat, al camarazilor ducând trofeele, va fi ca mișcarea însăși a astrelor — cu care v'ați unificat — nesimțitoare și totuși vii, cari-și poartă calea lor maestoasă prin infinit.

* * *

În zări arde Walhall. Walhalla zeilor vechi, Walhalla zeilor
răi. Tronurile lor, în Răsărit și Apus, se prăbușesc. Limbi
uriașe de foc se preling de jur împrejurul burgului dacoroman.
Dogoriri de văpaie pătrund până departe în pământul dacic...

Neclătinat, senin, fără ură și fără răsbunare, privești, o
Geniu al națiunii mele, amurgul zeilor ce ți-au fost dușmani.

În drumul său uriaș Pământul se apropie din nou de pe-
riheliu. Armonia sa nu mai e turburată de Ares, și din nou,
cristalină, vibrarea mișcării sale se topește melodos în sim-
fonia interplanetară a Sferelor care se rotesc în Abis.

În Cosmos sunt toate cum au fost. Pe Pământ e iarăși
pace și între oameni bună învoire.

Somn ușor, camarazii mei, copiii mei.

Somn blând!

II

E P I N I K I O N

П А Н Т А Н Е Н И К Н А М Е Н

MEMORIAL IN ONOAREA CAMARAZILOR CĂZUȚI
IN RĂZBOIUL PENTRU UNITATEA NAȚIONALĂ,
CETIT IN ZIUA DE 11/XV DECEMBRIE MCMXVIII
IN PREZENȚA A. S. R. PRINCEPULUI MOȘTE-
NITOR AL TRONULUI IN AULA FUNDAȚIUNII
UNIVERSITARE «CAROL I» IN NUMELE CELOR
CINCI SOCIETĂȚI PE FACULTĂȚI ALE
STUDENȚILOR UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI

P A T R I E I

«What is a man,
If his chief good and market of his time
Be but to sleep and feed? a beast, no more.
Sure, he, that made us with such large discourse
Looking before and after, gave us not
That capability and god-like reason
To rust in us unus'd».

(SHAKESPEARE)

E azi a douăzeci și cincea zi de când am făcut întâia comemorare a camarazilor de gânduri, cari prin moartea lor au creat viața cea nouă a națiunii noastre. Eră, atunci, așa de aproape în urmă, și totuș — în furtuna care dărâamă așa de năvalnic tot ce a fost putred — așa de departe înapoi, marea speranță aevea, marele vis aproape, ci încă tot țara noastră cea veche, cea slabă, cea frântă în cinci, cea cu durere: nu puteam încă, sbură puternic. Am cântat atunci un *θρῆνος*, un cântec de jale, pentru iubitele flori, cosite în primăvara vieții. Eră cântecul celui singur, care privește înapoi.

Ci azi, chemat de voi, să dau glas de argint, trâmbițelor de glorie a vitejiei, biruitoare prin moarte, azi în țara cea nouă, făptura celor morți, cântecul meu va fi cântarea celor mulți, cari privesc înainte, va fi un cântec de biruință — un *ἐπιβίχιον* — al celor rămași, în onoarea celor ce au murit.

* * *

Au intrat în Franția, *ei*, cei ce uitaseră că sunt tot oameni, pe porțile Răsăritului. Acolo, de unde în fiecare dimineață se ridică lumina albă a zilei și a muncii, s'a ridicat fumul negru al incendiului și al uciderii. Și soarele n'a mai trecut prin porțile sale profanate: ani și luni și zile. Și s'a făcut noapte pe pământ. Și pământul s'a scufundat în durere.

Intre năvăliți și năvălitori a început măcelul. Apăsă imensul val de oțel topit cum apasă pământul pe cei îngropați sub el. La adăpostul lui năvălitorii împingeau tot mai spre Apus pe cei năvăliți. Cataclismul naturii semănă leit unei biruințe de oameni.

Cum se întind apele mari până ce umplu tot ce-i mai adânc în văi și apoi le seacă puterea și se trag înapoi ca bătute, așa s'a întins până departe, dincolo de apele Marnei, unda de oțel topit a gnomilor, cari o jumătate de sută de ani

se chinuieră în peșterile lor, încălzind uriașul cazan de lavă, pe care îl răsturnau acum peste Francia. Cazanul fusese prea mic, oțelul prea puțin. Incetarea cataclismului naturii semănă leit altei biruințe omenești.

Ci, peste sacrul pământ galloroman, mutilat și ars de focul gnomilor, abiă acum începea bătălia. Căci un geniu înțelept, un geniu bun, un geniu părinte, ferise pe copiii Franciei de unda de foc. Sufletul lui pătrunsese taina gnomilor și el nu lăsase, în eroism zadarnic, să ardă în incendiul gigantic și apărătorii, muritori, ai pământului, care nu poate muri.

Spăimântați, văzură atunci gnomii, că nu cu șiretenie, ci cu vitejie dreaptă au a birui, de vor să biruiască.

Și ei erau viteji, erau mulți, erau iscușiți, erau uniți. Dar nu erau altceva decât tot oameni. Și vitejia și mulțimea și iscusința și unirea lor eră numai omenească și, ca tot ce-i omenesc, nedeplină, chiar între oameni, și cu puțință de întrecut, de alți oameni.

În noaptea marei suferințe a omenirii, începù proba crudă, la care dintru infinitul existenței, supune Rațiunea supremă, care mână lumile în Cosmos, pe cei mai slabi, în ciocnirea cu cei mai tari, lăsând ca numai cei vrednici de viață să o aibă mai departe.

Erau uriașe puterile care se luptau pe viață și pe moarte. În vălmășagul luptei lor întregul pământ fu involburat. Fiecare neam viu al oamenilor se ridică în luptă împotriva celui ce-l stânjenea în viața lui deplină. În marele Chaos se alcătuiră două confraternități, două cavalerii imense: erau cei ce iubeau patria lor dorind moartea tuturor celorlalte și erau cei ce iubeau patria lor dorind buna învoire cu toate celelalte: ordinul cavalerilor urei și ordinul cavalerilor iubirei.

Ci multă vreme cavalerii urei părură mai puternici. Iar mai ales când dintre cavalerii iubirei întreaga ceată care luptă spre miazănoapte-răsărit închină steagurile și se prăbuși în iadul urei lăuntrice, părea că biruința va fi a celor ce urau, iar nu a celor ce iubeau.

Și totuși, cei ce iubeau au rămas chiar atunci senini. Pământurile lor erau invadate, prietenii lor — atâția — robiți, cavalerii urei mărești în chemările lor către pace. Și totuși, bătălia urmă.

Căci cavalerii iubirei erau implacabili față de ei înșiși întru împlinirea jurământului ce și-l făcuseră, de a dăruia iubirei biruința în lume; mai bine să se sfărme tot ce-i viață pe pământ, decât să fie viața aceasta, prin biruința celor urâți, o veșnică imputare pentru armonia din Cosmos.

* * *

Bătălia urmă. De cinci ori își arătă palida lună fața ei în-
treagă pământului palid de multele cadavre. De cinci ori
cavalerii Sfântului Graal dădură înapoi. Ci la a șasea lovire
cu adversarii, ei merseră înainte. Purtând sus, pe tipsii de
aur, inimile lor, care ardeau de iubire și luminau de biruința
vecinică, ei mergeau, cu pas încet, de procesiune la ziua
Sfintei-Fecioare, mergeau spre Răsărit. În față îi loviă vi-
forul morții. În spate rămânea tot mai departe frumoasa
lume cu iarbă și flori, nearse de duhurile răului. Pâlcuri în-
tregi se încovoiau dintr'odată ca grâul sub coasă. Ca la ru-
găciune, ei îngenunchiau și trupul lor frânt se unia cu pământul.
Iar deasupra mormintelor lor inimile lor ardeau
înainte. Și viforul turbat răscolea văzduhul și adversarii se
opreau și se întorceau mereu la asalt omoritor. Ci, purtând
sus, pe tipsii de aur, inimile lor care ardeau de iubire și lu-
minau de biruința vecinică, cavalerii sfântului Graal, mer-
geau cu pas încet, de procesiune la ziua Sfintei-Fecioare, mer-
geau spre Răsărit.

Și când a fost ca șirul imens al candelor lor nemuritoare
să se atingă de porțile Răsăritului, profanarea fû curățită,
zăgazurile luminei se deschiseră iară și soarele intră din nou
pe calea cea de mult uitată, pe pământ se făcù iară ziuă,
Sfinții Cavaleri luară stat de rugăciune; «dușmanul privi spre

cer și văzû» «în cumpăna de aur a Celui-etern» «talgerul său urcat până sus» și luptă nu mai fû, «ci el fugi cârtind și cu el fugiră umbrele nopții» (Milton).

* * *

Cântați eroi, reîntorși din moarte, imnul eroilor cari au biruit prin moarte. Cântați cântecul biruinței. Am biruit în toate bătăliile: πάντα νενικήκαμεν.

* * *

Au avut biruința acei ce au înțeles ce e biruința. Binecu-vântați fie acei, în sufletele cărora s'a revelat în ceasul ispitei chipul luminos ca seninul, al adevăratei, al singurei biruințe, cea asupra propriei slăbiciuni, asupra propriei lașități, asupra propriei urâtenii. Ce cumplită judecată din urmă asupra acelor cari n'au înțeles ce e biruința și au crezut că ea este în lumea cea din afară, în supunerea lucrurilor și ființelor ce sunt dincolo de noi înșine.

Căci biruința nu e nici masacrarea în massă a adversarului: unul singur de ar rămâne și s'ar proclamă încă credincios gândului celor uciși și iată, n'ai biruit; nu e nici robirea adversarului, căci trupul lui îl poți martiriză, dar nu s'au găsit încă lanțuri și pentru sufletul omului care vrea să trăiască liber; ea nu are nimic pământesc într'însa, ea e numai gând: nebun cel ce vorbește de noroc ori întâmplare în biruință. Biruința e floarea care crește numai în țara jertfei până la moarte, acolo unde toate sufletele se topesc în unul singur, care luptă, în cavalerism, fidelitate, unitate și implacabilitate față de sine și de ideal, până la moartea trupească a întregii ființe colective care s'a unificat întru el. Biruința nu e a unui om, căci nu s'a născut încă omul care să poată supune în luptă dreaptă, singur, pe semenii lui: martir solitar, da, răscumpărător singur, prin pătimire și moarte, a unei întregi umanități, desigur;

dar biruitor prin luptă activă, niciodată. Biruința e a celor mulți. Ei au nevoie de unul, care să le strângă în sufletul lui puternic toate sufletele lor slabe și să-i contopească într'o singură făptură prin puterea geniului lui. Dar vai și amar de dânsul, dacă o clipă se poticnește: prin credința lor, în el, eră cel mare, prin necredința lor, el se prăbușește din nou în neant. Biruința nu e ceeace proclamă cel ce se întoarce în procesiune triumfală la templele zeilor săi părintești; ci e ceeace simte robul târît în triumf: dacă acesta se recunoaște biruit, dacă el în singurătatea sufletului lui recunoaște legea celui ce l-a robit, è biruință, dacă nu, nù e. Biruința e ca și fericirea, o simplă închipuire omenească. O închipuire pentru care, de când trăiesc oamenii pe pământ, au murit voluntar miriade de miriade dintre dânsii, dar totuși o închipuire. Nu biruința e frumoasă, nu biruința e sublimă, ci drumul până la dânsa. Căci biruința e fiica înfrângerii. Cea dintâi biruință a fost nu a celui ce a doborât pe un altul — aceasta a fost numai o violență animalică, un fapt fiziologic, o manifestare cosmică — ci a celui care, doborât, s'a ridicat, și multiplicând prin vâpaia sufletului lui liber slabele lui forțe fizice, a răsturnat pe cel ce-l violentă și i-a tras granițe dincolo de cari eră pedeapsa. Biruința e fiica înfrângerii animalității noastre, individuale și colective. Biruința e voită, nu căpătată, nu furată. *Voința* care duce la biruință, acèsta e actul sublim al idealității omenești, ce aureolează apoi și biruința însăș de lumina nemuritoare care nouă ni se pare a ei, ci e numai reflectată.

Priviți ce e biruința.

Pe Marea de Nord păzesc, strajă chinuită, dar neobosită, marinarii implacabili cu ei înșiși, ai Albioniei. Și adversarul nu îndrăznește — luni și ani, la rând — să încerce a rupe linia de nave, negre ca barca lui Charon, cari l-au închis în iadul mizeriei și al foamei. Ci iată, ca fiara încercuită de vânători în vizuină, el nu mai poate răbdă. E ultima zi a luni lui Maiu. La vasele negre sosește — pe undele eterului prie-

ten — solie dinspre miazăzi. Adversarul vine; el vrea lupta cea mare; tot ce a lucrat cu hărnicie neîntrecută în ani și ani pentru lupii săi de mare, el pune azi pe lunecoasele vârfuri ale tridentului lui Poseidon: biruință sau moarte. El vrea aer, vrea libertate: vrea să rupă lanțul care-l zugrumă.

Dar pe Marea de Nord păzesc fiii lui Nelson. Străjerii sunt mai puțini decât străjuiții; ei totuși au hotărît să biruiască. Departe în Apus e de veghe straja cea mare, incomparabila strajă a Albioniei intangibile. Ei dau acolo de știre, că încep singuri lupta. Ceilalți, cei mulți, cei puternici, să vie să culeagă biruința. Și adversarul scufundă vas după vas și uraganul de oțel culcă în adâncurile mării pe cei mai buni, cei mai viteji, cei mai iubitori fii ai patriei insulare. Neînduplecat, senin, sigur de biruință, chiar dacă nu în ființa lui, amiralul Beatty, răspunde la foc cu foc, la uragan cu uragan, la atacul lor disperat cu rezistența lui liniștită. Ci iată, din Apus, se apropie, uriașii lui Jellicoe.

A doua zi numărând pierderile, străjuiții găsesc că ale lor sunt mai mici și că au biruit. Ci copiii lui Nelson știu numai atât: lanțul de vase negre nu s'a rupt, mizeria și foamea roade înainte pe adversar. Pe Marea de Nord, păzește, implacabilă față de ea însăși, straja incomparabilă a patriei insulare.

* * *

Cântați, eroi, reîntorși din moarte, imnul eroilor biruitori prin moarte. Cântați bucuria biruinței, mereu aceleleași și mereu nouă, ca soarele dimineții. Cântați biruința unică a luptătorilor iubirei, asupra asalturilor zadarnice ale luptătorilor urei. Noi am biruit în bucurie și în seninătate, ei au crezut că biruiesc, dar biruințele lor erau amare: fără bucurie și fără speranță. Noi am biruit cum biruește primăvara gerul iernii, ei au biruit cum biruește grindina holdele verii. Noi am biruit ca Apollon miasmele morții. Ei au biruit ca Bac-

chanta care sfâșie copilul ei însăș. Noi am biruit cu gândul, ei au biruit cu trupul. Și biruința lor s'a uscat ca iarba de arșiță. Și biruința noastră a crescut ca arborele vieții. Cântați copii gândirea, cântați biruința biruințelor, cântați imnul de bucurie al biruinței neperitoare. «Fericiți cei ce au plâns, că din lacrimile lor au răsărit razele apoteozei». Am biruit în toate: *πάντα νενικήκαμεν*.

* * *

Nu te întunecă suflete al meu și nu te face iară aspru. Nu te afundă iară în durerea războiului, în oroarea crimei. Lasă ca Saul, pe harfa lui David, să te mângâie dulcea armonie care alină întristarea. Acopere cu vălul duiioasei melancolii pătımirea îndurată biruitor. Au suferit și ai lor; au suferit și ai tăi. Ci ai lor au vrut să-și răscumpere suferința cu lacrimile vecinice ale unei lumi întregi; ai tău au învățat din suferință îndurarea; și nobila caritate a hrănit pe flămânda lor și a îmbrăcat pe săracul lor. Au plâns și ai lor, au plâns și ai tăi. Ci lacrimile lor s'au făcut venin și durerea lor le-a pus în mână facla nebuniei și au aprins clădirea părinților lor și au dărâmat templul măririi lor. Dar lacrimile alor tăi s'au făcut balsam de vindecare și durerea lor le-a pus în mână toiagul călătoriei, spre a merge în țările cele dela miazănoapte, cari de ani și luni se zbat în chinurile crimei și desnădejdei, și spre a restaura pacea și cinstea și buna învoire. Au suferit și au murit de boli și de frig și de foame, și ai lor și ai tăi. Și s'au înarmat sufletele alor tăi cu răbdarea milenară, și fiind cuminți ca niște îngeri și suferitori ca mucenicii, ei au spus vorbele celui drept: «Domnul a dat, Domnul a luat, fie numele Domnului binecuvântat», și n'au întrebat nici dela cine vine răul, nici de ce atâția huzuresc când ei mor; ei nu s'au răzvrătit și casa națiunei lor a rămas casă de cinste și duhul anarhiei nu s'a sălășluit întru dânsa. Ci ei, adversarii, când n'au mai avut de unde îndestulă foa-

mea lor, nu s'au mai gândit decât la sine; și cu toții nu s'au mai gândit decât la viață, și patria, pentru care porniseră a luptă, a fost uitată și bietul animal omenesc din ei s'a târât bătut la picioarele aceluia, care tocmai prin suferința cea mare, și prin răbdarea cea mare, biruise, și a cerut — ca îndurare — pacea, adică pâine. Căci oamenii, cei mulți, «nu-s lăsați pe lume numai ca să-și iubească țara; ei trebuie să aibă pace. Adevărata libertate e numai un mijloc pentru pace; și dacă libertatea aceea pe care o au ei, nu le dă pacea, atunci ei trebuie s'o primească dela robie. Trebuie totdeauna să ne aducem aminte că marea masă a oamenilor nu e atinsă de oprimările cari lovesc fericirea celor puțini cu suflete generoase; preocuparea celor mai mulți oameni e numai de a fi adăpostiiți și hrăniți și de a li se permite să prospereze și să-și crească familiile» (Howells).

Fericiți cei cari, prin înțelepciune ori prin suferință, au biruit trivialitatea din ei. Căci a lor a fost biruința.

Iar cei ce au fost înfrânți, nu au fost biruiți pentru că erau prea puțini, ori n'aveau uneltele uciderii, ori nu erau viteji. Ci pentru că omul din ei nu erà deplin.

Căci atunci când s'a aprins lumea de năvala gnomilor răi, slaba înțelepciune a celor mulți a crezut că cei ce răsturnau orânduirea de până la ei, erau cei sănătoși, cei voinici, cei cu dreptul la viață, iar cei atacați erau cei putrezi, cei condamnați, pe mormintele cărora aveà a se clădi lumea cea nouă, a acelora, cari uitaseră că și ei erau tot oameni.

Ci adversarii n'au biruit. Sănătatea sufletului lor nu erà mai întregă ca a acelora ce ne luptam cu ei. Dimpotrivă, când hrana cea de toate zilele: cu glòria oștilor lor, zi de zi întinzând tot mai departe distrugerea și durerea, lipsi, sufletul lor se ofilì, marea lor unitate de străduințe se sfărâmă, giganții se prăvăliră în prăpastie cu huetul munților săpați pe dedesupt de ape și cari, la ceasul lor, se prăbușesc în adâncime. Căci sufletele noastre se oțeliseră ani după ani în adversitate și deveniseră mai tari ca însăși suferința, dar sufle-

tele lor se îmuiaseră, ani după ani, în falsa speranță a biruinței, mereu înșelătoare. Pe noi ne strângea în fidelitatea până la moarte jertfa comună, pe dânșii îi unea până la biruință cea așteptată, prăda comună. Cavalerismul nostru, între noi, era fiul credinței întru cele drepte, cavalerismul lor, între ei, era fiul temerei de cele păcătuite în comun.

Și sufletul nostru era mai tare ca al lor, pentru că el se hrănea din simplitate și bunătate, din larga înțelegere a celor omenești; și cea mai aspră condamnare a adversarului ca tot, se împacă deplin cu întreaga bunătate față de adversarul singuratec. Ci ei erau slabi pentru că uitaseră blândețea, uitaseră duioșia, pentru că cei ce îi mânau la asalt îi învățau numai ura, numai disprețul, iar nu și bunătatea, nu și duioșia. Căci războiul lor era războiul de pedepsire, pe când al nostru era de liberare. Ei nu înțelegeau libertatea, pentru că nu o aveau la ei. Ei nu înțelegeau uriașa noastră voință comună, liber consimțită, pentru că ei nu aveau decât uriașa lor comandă comună, impusă. Ei nu înțelegeau apriga noastră mânie de a vedea pământul patriei profanat de năvălitori, pentru că asaltul dintâiu al armelor lor îi adusese pe pământ străin. Ei pedepseau fără minte iubirea noastră pentru cele ale noastre, pentru că nu puteau prinde în sufletul lor implacabila noastră deviză: «mentre lo straniero occupa il suol della patria, l'odio è pietà, civiltà la battaglia» (Carducci).

Noi eram tineri și ne luptam pentru lumea ce avea să vină, ei erau bătrâni și mureau pentru apărarea unei lumi care murise. Libertatea lumii era tinerețea noastră. Tirania lumii era bătrânețea lor. Noi aveam în sufletul nostru soarele și moartea eroilor noștri era sublima transfigurare întru idealul dreptății pentru cei mici și obidiți, ei aveau groază în sufletul lor de chiar propria lor biruință, care i-ar fi îngenunchiat și mai tare întru robia celor tari și fără iubire.

Dar aceea ce noi aveam în incomparabilă frumusețe și aceea ce ar fi orbit ochii lor deprinși numai cu un idol hâd, de cruzime și răutate, era speranța noastră. De n'am fi avut

decât numai speranța noastră în alăturare cu speranța lor, și încă am fi îndurat calvarul luptei noastre până la capătul vremilor. Speranța noastră erà dulcea reunire a celor de un sânge, erà blânda frăție dintre popoarele lumii, erà sfâr-marea pentru totdeauna a uneltelor rășboiului ucigaș și puștiitor, erà bunătatea și mila pentru toți și fiecare, până la cel din urmă fiu al pământului, deopotrivă ocrotitor pentru toți copiii lui, erà viitorul senin într-u măreața armonie a muncii roditoare, erà gândul ridicării noastre peste trecutul vârștei de fier, erà împlinirea pe lumea noastră cea plină de păcate a faptei de iubire, pe care crucificatul de pe Golgotha o eternizase prin însăș epifania inimitabilă a ființei lui între noi.

Și ce erà speranța lor...? Demoni ai răului, glorificați-o voi; voi care vă bucurați dinainte la imaginea uriașei armate a robilor în zdrențe, muncind — între bleșteme — sub biciul unor stăpâni străini, închipuți de vrednicia lor, mai pre sus ca a tuturor muritorilor, și chinuind în tipare uniforme ne-sfârșita varietate și frumuseță a sufletelor libere, dintre care, nu lipseă, la suferință, nici măcar acela al propriului lor popor.

* * *

Cântați, eroi reîtorși din moarte, imnul eroilor cari au biruit prin moarte. Cântați biruința speranței noastre asupra speranței celor ce ne-au fost dușmani, cântați entuziasmul luptelor voastre, cântați frumusețea avântului voștru. Am biruit în toate întrecerile, am biruit în toate suferințele, πάντα νενικήκαμεν!

* * *

Cum înfloriseră adversarii libertății în vremile de pace!... Cum lumea întreagă ascultă de cuvântul lor. Cum tot ce con-

struiă geniul omenesc în măreața lui întrecere cu cele vecinice, părea a-și găsi valorarea deplină abia în țara lor. Cum toate popoarele lumii chemau pe fruntașii lor la ele și cereau cu încredere sfatul lor și fapta lor. Și vasele lor acopereau toate mările și negustorii lor umpleau pământul și numele lor eră pomenit cu cinste de toți muritorii. Iar patria lor se făcuse loc de întâlnire tuturor sufletelor doritoare de armonie și frumuseță. Și părea că lumina și gândul și geniul omenesc nu mai pornesc dela Miazăzi, ci oă nouii Eleni ai lumii actuale au luat pentru îndelungată vreme în mâinile lor conducerea destinelor spiritului omenesc creator. Și până și titanicele instrumente de ucidere, cu care înspăimântară ei lumea la începutul nebunei lor năvale, păreau încă o dovadă că neamul lor va zdrobi — nu numai prin greutatea lui masivă, ci și prin geniul lui — pe toate celelalte și ei vor impune omenirii noua lor lege, sau moartea.

Ci sufletul omenesc își are legile lui tainice, după care și la națiuni, ca și la inșii singurateci, crește și se ofilește.

Toată strălucirea și bogăția puterii adversare, toată demonica lor născocire de mijloace mereu altele ale morții năpraznice, fu zadarnică. Intreaga lor alcătuire de Stat și civilizație se dovedî a fi fost numai tehnică, numai metodă: o mașină ca atâtea altele, care fără meșterul de s' o conducă, zace ca un trup mort în mijlocul câmpului. La uneltele lor de distrugere, altele, și mai grozave, fură răspunsul din la-gărul alor noștri. Și cei ce crezuseră că vor întemeia prin fier și vor susține prin oțel noua lor împărăție, căzură zdrobiți sub monștrii de fier și de oțel, pe cari ai noștri li-i trimiseră întru întâmpinare.

Căci, atunci când marea bătălie nu mai putu fi purtată ca o întreprindere rece de ingineri ai morții sistematice, când la voința inexorabilă a națiunilor atacate, de a zdrobi pe cel ce voia să le fure sufletul sau a muri mai bine, trebui și dela adversari un răspuns al sufletului, iar nu al mașinilor, acest răspuns lipsî. Căci el eră ceva ce nu se putea nici împrumută

dela adversar, perfecționându-se, nici inventă atunci în atelierele fierului ori gândului lor: erà felul de înțelegere a lumii și a vieții, superior la ai noștri, inferior la adversar; și această înțelegere cuprindeà, și de o parte și de alta, în ea însăș, sancțiunea conflictului: noua Cartagină, a nouilor negustori ai lumii celei nouă, trebuià să cadă sub voința de sacrificiu pentru patrie și libertate a Romei celei nouă, a nouilor pionieri civilizatori ai întregului pământ.

Ce voiau unii luptători și ce voiau ceilalți? Ce erà fiecare din ei, pentru a voi ce voià? Le erà permis să voească aceea ce voiau? Căci pe pământul nostru disparent în Univers sunt doară aceleași legi ca și în nemărginitul Cosmos: și nimic nu părăsește calea armonioasă fixată de Rațiunea supremă, nimic nu iese din orbita fixată de Destin, fără ca infinitele miriade ale lumilor cari-și urmează calea lor de echilibru și împăcare universală, să nu prindă în efluviile lor de forță pe cel rătăcit și să-l culeagă de pe drumul lui absurd, unindu-l cu vreuna din ele, fie chiar și într'un imens incendiu interstelar, în care cel ce se jertfește pentru armonia universală își turbură și el în miriade de milenii viața lui aeonică: dar și atâta nu-i decât o clipă în curgerea fără început și fără sfârșit a devenirii universale, în care abnorm și absurd nu există, pentrucă acesta e Chaos, e urâțenie, și universul e Cosmos, adică frumuseță.

Ai noștri voiau armonia; voiau libera creștere a puterilor fiecărui suflet al națiilor milenare, voiau dreptate între toți și pentru toți. Ceeace voiau ei, nu erà decât o simplă pildă, a unei străvechi înțelepciuni.

Ci ceilalți voiau să înnoească lumea după chipul și asemănarea lor, voiau să forțeze cursul vremilor după gândul lor, voiau să ucidă aceea ce, lòr, li se părea că nu e viață deplină, voiau să curețe aceea ce è putred, substituindu-se Destinului, voiau să fie zei. Dar ei voiau să miște munții din loc nù cu credința, ca Iisus cel crucificat, ci cu forța, ca giganții în lupta cu zeii olimpici.

Nebună încercare, cumplită pedeapsă. Uriașă biruință a spiritului asupra materiei. Să ai putere și strălucire, de să zdrobești și să orbești o lume, și totuș, nici măcar păstorul de porci din munții Ilirici, ori păstorul de capre din munții Delmatici, ori păstorul de oi din munții Dacogetici, să nu se plece înaintea ta, să nu recunoască puterea ta, strălucirea ta, geniul tău, ci semeț, sângerând din mii de răni, dar nebiruit, nefiindu-i teamă decât numai de cer să nu cadă peste dânsul, ci încolo liber ca zeei înșiși, și punând mai presus de bogăția și huzurirea palatelor tale cu sclavi, sărăcia și asprimea spațiilor lui largi, senine și pline de libertate pentru toți și întru toate, el să proclame, în cele patru colțuri ale lumii, nêbiruirea, o, nù, biruința lui!

* * *

Căci înțelesul vieții interumane nu este estetic, ci etic. Nu animal frumos, ci animal bun are a deveni omul, dacă e ca societatea omenească să se deosebească de haitele de carnișiere, ori de turmele de erbivore ale lumii infraumane. Frumusețea deplină — trupească și sufletească — a individului izolat e fără îndoială o piatră fundamentală a clădirii sociale. Dar omul frumos e o operă de artă, care nu se poate întruchipa decât într'un număr cu totul infim de indivizi, — căci pentru viața estetică trebuie calități înăscute, care în actualul stadiu al evoluției rasei omenești sunt încă foarte rare. Și cea mai ascuțită educație, cea mai desăvârșită metodă, nu poate da la exemplarele obicinuite decât indivizi curați, cuviincioși, simetrici, — maimuțe bine crescute și bine împodobite, care însă la ocazie tot vor fură, tot vor violentă, tot vor ucide. Nu frumosul absolut (în forță, în gândire, în creare), ci iubirea absolută (în binefacere, în milă, în jertfă, în moarte pentru aproapele), e înțelesul vieții actuale a omului social. De sigur, neestetică înfățișare, a unei omeniri forfotitoare în mizerii, slăbiciune, neputință, boală și murdărie:

și ar fi, și aceea, o înțelegere a lumii, ca de pe un nou Tayget să arunci în prăpastie pe toți schilozii, pe toți slabii la minte, ai umanității contemporane. Dar cu ce drept și cu ce îndreptățire ai face această operă de moarte, tu cel care, nu în viața cosmică, ci chiar numai în cea de pe pământ, un nou Apollon de ai fi, și încă nu te-ai deosebi prea mult de schilozii și săracii cu duhul, pe cari i-ai aruncă de pe munte. Căci nimicnicie, bicisnicie, zădărnicie, e tot ce e omenesc. Și doară iubirea dacă dă o lumină vieții noastre, perpetuu umbrite de aripa morții, celei totdeauna treze și totdeauna la pândă.

Adversari biruiți, putea-veți voi înțelege măcar acum, în mijlocul ruinelor patriilor voastre, de ce n'ați putut birui, de ce nu puteați birui? Voi ați dat nu lupta iubirei patriei voastre, ci lupta urei altor patrii, și fiindcă ați urât, ați căzut. Noi am dat nu lupta urei altor patrii, ci lupta iubirii patriilor noastre. O, cum le-am iubit noi, patriile noastre: zdrobiți, rupți în bucăți, mizerabili, insultați, martirizați, noi n'am renunțat la noi înși-ne! Că am păcătuit și noi? De sigur, și cât de mult! Ce cumplită a fost pedeapsa neunirii noastre depline, unirii așa de târzii, dela sfârșit! Ce înceți au fost în darea ajutorului, ce întârzieri și câte ezitări au avut cei ce trebuiau să sângereze împreună cu Francia nemuritoare! Și cum au sângerat ei înșii apoi de întărirea dușmanului în vremea întârzierilor lor. Ce aspră a fost pedeapsa, a noastră, a celorlalți, cari și întârziam și leneveam și intram în vâltoare fără cele de trebuință și dedeam astfel, iară, alt răgaz de întărire, dușmanului. Dar iubirii toate i se iartă. Și după rătăcirii și jertfe așa de trist mai dureroase, decât ce ne-ar fi cerut dela sine Destinul, noi, cavalerii iubirii, ne-am adunat fără lipsă și fără greșală toți la un loc, toți împrejurul celor dela început incomparabili, celor tot așa de neîntrecuți în jertfă pe cât au fost de neîntrecuți în vitejie, împrejurul cavalerilor galloromani.

Și imensa noastră jertfă v'a zdrobit, v'a îngenunchiat, v'a nimicit, o, adversari așa de nenorociți astăzi. Voi ridicăți întăriri de piatră și de oțel, noi ridicam întăriri de trupuri omenești. Obuzele noastre loveau în stâncă, obuzele voastre loveau în carne. Și la vederea fluviilor noastre de sânge, care se porneau către mare, și la vederea munților noștri de trupuri, cari se ridicau către cer, voi vă bucurați, căci credeți că ne vom înapăimânta și ne vom închină, căci credeți că noi vom iubi mai mult viața noastră ca viața celor jertfiți, că vom iubi mai mult viața ca iubirea. Voi nu înțelegeți sărmane suflete sărace, că atunci când noi pierdeam ce aveam mai drag, ce aveam mai luminos în viață, imensa noastră caritate pentru florile cosite ne va înnobila chiar pe cei meschini dintre noi, ne va sanctifica chiar pe cei comuni dintre noi, că ne vom înălța peste noi înșine, peste netreb-nica noastră viață, spre a ne uni în jertfă, spre a ne uni în moarte, cu cei jertfiți.

Și tăcerea noastră, o adversari așa de tăcuți astăzi, dar așa de elocvenți altădată, când ați fi dorit ca biruințele voastre să fie proclamate până în spațiile interastrale, tăcerea noastră, care vouă vă pareă că este desnădejde, că e rușine, că e renunțare, tăcerea noastră v'a biruit. O, cum a știut să tacă Celtul care purtă cârma împărătesei mărilor. Cum a știut să tacă conducătorul uriașei republici tinere de pe celălalt mal al Atlanticeii. Cum a știut să tacă mărețul bătrân care întrupase în el întreaga suferință a Franciei.

Căci tăcerea noastră, o adversari biruiți, eră maestate. În fața cataclismului cu care voi amenințați sufletul liber al umanității, noi încetasem de a mai fi oamenii obicinuiți, cunoscuți de voi înainte. Marea putere care zăceă strânsă în adâncimile sufletelor noastre de Celto-Thraco-Romani, se ridică acum în noi ca un zeu care se îmbracă în trup omenesc și face în enthousiasmòs, din fiecare muritor un geniu al luminii, al creării, al frumuseții. În tăcerea noastră eră austeritatea rugăciunii din urmă, înainte de aruncarea în moarte

— pentru biruință. În tăcerea noastră eră încordarea atentă a divinului arc apollinic, care aveà să trimeată săgeata fatală demonicei voastre puteri. În tăcerea noastră eră reculegerea prea plecată în fața maestății jertfei eroilor noștri.

Căci noi v'am biruit, o, adversari așa de triști astăzi, nu pentru că biruisem moartea, dar pentru că biruisem frica de dânsa. Cum am fi putut să ne mai temem de ea, când știam acum că ea nu poate birui decât trupurile, iar nu și opera noastră: fiecare dintre martirii noștri sfărâmați în șanțuri de obuzele voastre, creștea cu încă o amintire marea durere a rasei noastre, cu încă o putere marea voință a generației noastre. Și în timp ce la voi fiecare moarte eră, numai, încă o jale, la noi fiecare moarte eră și o împărțășanie cu sfânta taină a Idealului. Și morții noștri nu erau morți pentru cuceriri — cari pot fi recucerite, — nu erau morți pentru glorie — care e totdeauna înșelătoare, — ci erau morți pentru libertate, și aceasta nu moare niciodată.

O, cum am zâmbit cu milă, adversari biruiți, atunci când ați început în marea luptă, cea de pe urmă, să vorbiți luptătorilor voștri de apărarea libertății voastre. Ce zădarnic, ce gol, sună acum îndemnul vostru. Ce amară trebuia să fie jertfa vieții luptătorilor voștri. Cu câtă durere se vor fi gândit ei înapoi la marea libertate ce o avuseți, atunci când ați pornit să le-o luați altora, la intangibilitatea patriei voastre, pe care așa de nebun o irosiseți, la numele vostru bun, pe care îl pierduseți. Sărmani luptători, cari porniseră la bătălie pentru glorie și luptau acum pentru libertate!

Ci noi nu mai crezusem în glorie, pentru că de dânsa suferisem în însuș atacul vostru nedrept. Dar sufletul nostru aprins, sufletul nostru senin, ca cerul de miazăzi, care ne acopere, crezuse în poezie. De aspra îmbrățișare a Femeii perfide, care încă înainte de a-ți fi dat moartea a încununat cu ucigașa ei coroană pe alt favorit, nu visau eroii noștri ghemuiți în vizuinele lor mizerabile. Dar de blânda mângâiere a femeii delicat iubitoare, a Poeziei amintirilor, a

poeziei căminului profanat de voi, a poeziei devotamentului către patria chinuită de voi, către Domnul ei, insultat de voi, da, de această mângâiere, așa de tristă și așa de dulce, eroii noștri visau.

Nu eră doară mângâierea ei «singurul lucru viu în ace[!] loc unde totul e[ră] mort și ars»? «Ea singură stinge[a] setea [lor]; și toată setea care e[ră] în [sufletele lor] se întinde[a] lacomă către răcoarea ei. De n'ar fi fost ea, nici unul n'ar fi putut trăi a[colo]; toți a[r] fi murit de secetă» (D'Annunzio).

O, cum ați răs de suferința noastră, cum ați fost de mândri de ceace credeți fericirea voastră, cum ați uitat, o adversari biruiți, de trista, amara înțelepciune milenară: «niciodată nu trebuie să numești pe vreun muritor fericit, înainte de ce să vezi cum se va coborî sub pământ, după ce a trecut și peste ultima lui zi, murind» (Euripides).

Și iată, — v'am biruit în maestatea durerii noastre, v'am biruit în răbdarea suferinței noastre, v'am biruit în seninătatea morților noștri, v'am biruit în bătălia monștrilor de fier ai geniului nostru, v'am biruit în sublimul gândului nostru, v'am biruit în lumina iubirii noastre — adversari răi, adversari nedrepti, — πάντα νενικήκαμεν.

* * *

Camarazi eroi, reîntorși din moarte, întonați imnul eroilor, biruitori prin moarte. Cântați imnul, eternei lor liniști, somnului lor senin. Cântați biruința jertfei lor sfinte, cântați bucuria zilelor de azi. În adânc de codri, la maluri de ape, moare astăzi jalea, unui neam întreg.

Cântați eroi, imnul martirilor, cari de zeci de veacuri au sângerat pentru libertatea de azi. Cântați lauda vitejilor, cari în singurătate și uitare, au apărat de veacuri patria dacoromană de azi. Prea măriți, eroi, reîntorși din moarte, pe eroii prieteni, cari acolo departe, pentru gândul nostru, tot așa de puternic ca pentru gândul lor, au biruit prin moarte.

In adâncul țărilor, turburate de furtună, peste gigantice trupuri de nori sfâșiați, dela marea Atlantică la marea Pacifică, se întinde azi semnul legăturii Domnului. «Acesta este semnul legăturii, care-l dau eu, între mine și între voi, și între tot sufletul viu, care este cu voi întru neamuri vecinice: curcubeul meu îl puiu pre noori, și va fi semn de legătură vecinică între mine și între pământ: și va fi când voi nooră noori pre pământ, se va arăta curcubeul pre nori: și-mi voi aduce aminte de legătura mea, care este între mine și între voi, și între tot sufletul viu în tot trupul, și nu va mai fi... ca să piară tot trupul» (Facerea, 9).

Cu fășii din semnul legăturii Domnului au plecat în luptă eroii ce au murit. La lumina culorilor lor cerești au închis ei ochii după săvârșirea jertfei. In înfrățirea steagurilor poarelor martire se reînnoește astăzi semnul de pace al Domnului.

PARENTALIA

*INCHINARE IMPĂRATULUI TRAIAN
LA XVIII VEACURI DELA MOARTE*

XXVI SEPTEMBRIE MCMXIX

ΑΓΟΡΑΣΤΗΣ *Ti dai oi ανθρωποι;*
ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ *Θεοι θνητοι.*
ΑΓΟ. *Ti dai oi θεοι;*
ΗΡΑΚ. *Ανθρωποι αθανατοι.*

(Luciani vit. auctio, 14, p. 554)

SUNT Parentalia.

Cei vii pomenesc pe cei morți. E o datorie, pe care muritorii și-au statornicit-o, dintru însuș începutul gândului despre moarte: liniștea de piatră, în care cădea dintr'odată viața, eră așa de grozavă, încât minții înspăimântate a muritorilor moartea nu-i putea fi decât un somn greu. Iar în visele nesfârșitului somn, nu se putea, ca celor trecuți dincolo, să nu le vie dorul după cei lăsați și după cele părăsite dincoace. De i-ar fi uitat cei de aici neajutându-i pe aceia în marele întunec de sub pământ, ei ar fi suferit acolo și sufletul lor chinuit s'ar fi umplut de mânie. Iar mânia morților putea fi blestem și pieire tuturor faptelor celor vii.

Pomenirea celor morți de curând mai deșteaptă încă jale. Iar întristarea e muzica din care apoi înflorește și gândul celor mulți. — Morții de demult nu mai dau nici dor, nici durere, celor de azi. Pomenirea lor e numai un gând palid. Și gândului acestuia, al recei amintiri, îi trebuie tot sângele viu al amintitorului, spre a învia întru viața deplină.

Sunt aniversări ale morților.

Cei vii caută să împărtașească pe cei morți cu bucuria ori cu întristarea contemporană. E încercarea de preamărire a celor pe veci adormiți, pentru a face, prin asemănarea lor cu noi, lauda ori hula celor de azi.

Să pomenim pe întemeietori.

De optsprezece sute de ori s'au uscat florile crescute pe mormintele lor. De optsprezece sute de ori s'au ridicat din nou prin zăpada subțire a primăverii alte flori, proaspete.

Sunt Parentalia.

Oamenii noi, înflorind în marea lumină a vieții, se pleacă cu reculegere spre pământul unde dorm oamenii vechi, din tăria cărora au crescut ei, oamenii noi, ca florile nouă din pulberea florilor vechi.

În pomenirea morților e conștiința despre viața fără sfârșit în cele obștești ale ei, e mângâierea blândă a amintirii, care, și după mii de ani, învăluie cucernic palidele umbre ale celor cosiți, fără reîntoarcere, în fiecare generație. Și viața trecută, legată, continuu viu, de viața prezentă, biruește moartea... în care s'a scufundat... ca un călător în ceață.

Ci noi, cei singurateci, murim.

Și cu noi mor toate ale noastre. Moare durerea. Moare trupul omenesc: începutul întregii frumuseți a lumii acesteia. Moare gândul și amintirea. Și moare și marmora în care am coborât sufletul nostru: rănila ei nu sângează, ele nu o ucid, ci tocmai prin ăle ea trăește încă mai arzător în cele mai mărunte frânturi ale trupului ei mutilat. Dar moare și marmora, de rănila vremii. Moare și sufletul ei, de neînțelegerea oamenilor. Și nu e nimic atins de mâna ori de buzele noastre, ca să nu moară.

Dar cu ochii tăi mari, adânci și blânzi, dumnezească Clio, zână a devenirii gândului, tu privești crearea prin om a altei lumi, alta decât cea aspră, cea crudă, cea muritoare, ce ne-au făcut-o zeii. Cu cântec epic tu glorifici, cu cântec liric tu mângâi, pe copilul tău, cu suflet din cer și trup din pământ, omul, și tu blândo, tu buno, povestești... cè a fost viața oamenilor.

Tu, Clio, culegi de pe morminte florile uscate și ni le faci iară vii, înflorind proaspete, ca cicoarea pe lanuri, în roua dimineții. Tu, Clio, încălzești cu focul tău trupurile de demult adormiților și îi faci iară vii, trăind din nou puternic în lumea lor și năvălind plini de viață în lumea noastră: cu sângele încă lunecând pe armurile lor, cu patima încă aprinsă în privirile lor, cu visul încă palpitând în făptura mâinilor lor. Și între noi oamenii, cei plăpânzi, cei trecători, nemurirea

coboară, ca raza din cer. Bogați de nesfârșitul tuturor luminilor aprinse de cei ce dintru început și fără de sfârșit au creat lumină, noi copiii unei clipe — totuș vecinice: în renașterea ei perpetuă din cele ce au fost, în nesfârșirea ei de iubire spre cele ce vor fi — strălucim de lumina întregă a sufletului omenesc întreg, dela cel dintâiu care a trăit, până la cel din urmă care va trăi, *unul*.

Ci de n'ai fi tu, Clio, ca râmele în noroiu, așa ne-am târi în întunerecul unei singure vieți, cu dimineață și seară, cu zi și cu noapte.

Tu singură ne faci bogați, tu singură ne ridici peste noi, tu singură ne învecinicești, — Clio, mărire ție.

* * *

Ruginiau codrii. Ca niște paseri obosite coborau legănat către pământ frunzele aprinse de cea de pe urmă sărutare a soarelui de toamnă. Prin satele Daciei mergeau zvonuri de răsbunări romane. Negustorii din Miazăzi se făceau tot mai rari. Și cei cari mai îndrăzneau să se afunde în adâncimile Daciei păduroase, priveau sfioși împrejur, vindeau repede și plecau pe furiș. Ostatecii și fugarii romani, slujitori regelui dac, lucrau cu zor la întărituri, închideau văile către Dunăre, ridicau burguri, dregeau cetățile, construiau mașini de asalt, turnau arme. Femeile erau posomorâte. Bărbații erau tăcuți. Eră liniște aspră în toți și poruncile Regelui erau grabnic și cu prisos împlinite. Când începură a cădea fulgii, știă fiecare că în primăvară va putea muri. Flăcăii, cari cu cincisprezece ani înainte, dăduseră Domnului țării dace, întâia lui biruință pe pământ roman, erau acum bărbați în putere. Copiii lor se ridicau acum și ei, gata de pus la arme. Cincisprezece ani soarta războiului iubise pe Daci. Din pădurile Suebice ale Dunării de Sus, până în munții Parthici, cari facă umbră apelor Tigrului, numele regelui puternic, nobil din viță de nobili, rege din viță de regi, Decebal,

eră pomenit cu cinste și închinare. Soli daci mergeau în Apus și în depărtatul Răsărit, la regii neamurilor germanice, sarmatice, scitice, armenice, parthice, ducând sfat de luptă, de împotrivire dârză, de atac necurmat, împotriva stăpânitorilor dela Miazăzi.

Din timpuri uitate de amintirea muritorilor trăiau Dacii pe pământul acesta, îmbrățișat de cele trei ape, cu marea cetate clădită de zei în mijlocul țării: cu munți de patru părți. Ei nu erau o biată nație rătăcitoare, ca vecinii Germani ori Sarmați. Ei nu erau o nație barbară, ca nenumărații locuitori ai Nordului mlăștinos, sărac și friguros. Ei erau statornici, orânduși, luminați, în străvechi legături cu civilizația elenă, — cu cea mai avântată credință idealistă în nemurire, pe care au gândit-o oamenii, — cu tradiție milenară în cele ale vieții de societate ori de Stat, — cu nume glorios în lupta de libertate față de toți cei puternici din jur, — cu incomparabila epopee de unitate națională biruitoare a regelui erou Burebista, îndărătul lor.

Trecutul strălucit, de aproape două veacuri înainte, luminează acum și calea regelui Decebal. Nu puterea, ci unirea, lipsise întotdeauna marelui neam dacic. Ca principii macedoneni, geloși de libertatea lor locală, principii daci ai multelor țări dace dintre cele trei râuri își așteptau pe Philippos și pe Alexandros al lor, care cu mână de fier să-i ție uniți întru marea luptă a aceeași patrii. Și Decebal eră acum ca Filip. Ci soarta n'a voit ca să-i urmeze un Alexandru.

Din munții marelui nostru burg se îmbrățișează cu privirea în zilele senine întreaga câmpie înconjurătoare, către Tisa, Dunăre, Pont și Nistru.

Precum omul de mare nu se liniștește până nu pune zăgaz de pământ rătăcirii sale pe ape, întemeind porturi și stații și așezări, de jur împrejurul împărăției sale de valuri, și anexând mării tot ce îi formează hotarul ei uscat, — tot așa câmpeanul și omul stepei, nu s'a liniștit până nu a dat hotar

de pământ înalt, de pământ stâncos, mării sale de ierburi și de holde.

Așa au bătut milenii valurile scite, sarmate, slave, cetatea noastră pe Nistru și stropi de sânge barbar au căzut în pământul nostru, rodind după firea lui, la marginea înaltă, de Răsărit, a Patriei. Așa au bătut milenii valurile iazyge, germane, maghiare, cetatea noastră dinspre Tisa și stropi de sânge barbar au pătat pajiștile noastre, rodind după firea lui, la marginea joasă de Apus, — ba pătrunzând prin porțile Munților, până chiar în mijlocul burgului, Patriei noastre.

Dar pe razele privirilor noastre, care pătrundeau din creștetele munților până dincolo de apele străjuitoare, a mers și dorul nostru după pământ străin. Și încotro eră straja mai tare, într'acolo s'a dus și dorul nostru mai năvalnic. De când se pomenește neam dacic și neam român, râul nostru părinte, Danuviul, a văzut când ieșea din valea pannonică pe ambele lui maluri acelaș neam, — pe-al nostru.

Dar ce am voit noi, au voit și cei din Miazăzi. Apele nu-s granițe, ci drumuri. Și pentru stăpânirea drumurilor, cu străjuire pe ambele lor părți, s'au luptat întotdeauna statele și popoarele. Așa cum toată valea unui râu se umple cu o singură nație, așa stăpânirea unui râu cată să fie deplină pe toată valea lui sub acelaș stăpânitor.

Regele Burebista a stăpânit și dreapta fluviului. Regele Decebal a căutat să statornicească din nou această stăpânire. Eră dreptul lor. Căci, dela valea Moravei și până la malul callatian al Pontului prieten, *dave*-le dace se țineau lanț. Icoana răspândirii națiunii noastre pe pământul strămoșesc, se arată și în această parte a fi fost aceeaș cu cea dacică acum două mii de ani.

Dar pe malul de Miazăzi al Dunării eră acum alt stăpânitor decât pe vremea lui Burebista. Lui Decebal îi stetea în față Roma. Și Roma nu învățase încă a ascultă de nimeni. Pentru brâul de argint al Dunării lupta aveà a fi tot așa de cum-

plită, tot așa de fără cruțare, ca aceea pentru brâul de aur al Rinului.

* * *

Ard trupurile, ca niște ruguri, de văpaia sufletelor tari cari le încing. Se mistue vлага pământescă a națiilor, de jertfa de sânge, neîntrerupt cerută, pentru continua biruință, de neînduratul lor suflet luptător. Dar precum flăcăul prinde cu braț vânjos arma care cade din mâna unchiașului slăbit de ani, așa popoarele tinere, cu suflete de copii, cucerite de marele suflet al națiunii perpetuu biruitoare, prind la rândul lor arma, spre a apăra cu sângele lor tânăr, cu puterea lor proaspătă, marele gând, care e acum și al lor.

Când, de pe urma nevolniciei ultimului Flaviu, acvilele italice se dară biruite spre Miazăzi, lăsând toată Dunărea șoimului dacic, când Italia slăbită se închină înaintea Daciei năvalnice, Spania romană luă asupra ei lupta pentru onoarea, pentru puterea și biruința Patriei mame. Pentru brâul de argint al Dunării luptă acum un spaniol, cu fire tânără, cu credință proaspătă, cu speranță năpusă la încercare; luptă, ca în vremile bătrâne, ale alcătuirii Italiei — când tăria romană se oțeliă mai mult prin înfrângeri decât prin biruințe — cu voința hotărâtă de a împlini cele fixate de Roma eternă, fie chiar și după un secol de lupte și un ocean de sânge.

Cel ce purtă acum armele Romei eră un om liniștit, măsurat, cuminte, modest. Eră doar numai prin tatăl lui dintre cei ce în Senatul Romei hotărau soarta lumii. Bunicul său, poate, nici nu vorbise bine limba romană. El eră un soldat, ca și tatăl său; soldat ajuns general și atâta tot. Și, fost general, fost guvernator de provincie, ajuns împărat, el rămâne încă tot omul din popor, răbdător la muncă, întârziind bucuros la plăcerile trupului, cu nesfârșit respect pentru străluciții senatori ai Romei, pentru splendoarea Romei, pentru arta cuvântului la Roma. Provincia lui, pe care o guvernase con-

știincios și energic, se mărise acum cât tot Imperiul. Dar sufletul celui ce guvernă erà tot cel vechiu, al guvernatorului provincial, al neitalicului, al «neromanului», care se sfià de Roma și erà adânc turburat — până la vanitate — când ea i se închinà: a o disprețui încă nu puteà, a o stăpâni încă nu-și simțîi îndrăzneala. Și cât a trăit, n'a putut învăța acest meșteșug. Senatul Romei a avut două decenii, când a putut crede că mai însemnà ceva în marile prefaceri ale lumii.

Noi muritorii suntem mari, nu pentru găsirea unui gând într'o zi de noroc, ci pentru urmărirea într'o mie de zile, și cù, și fără noroc, a gândului unic, care stă la temelia oricărei vieți creatoare. Și sufletul nostru se multiplică prin fiecare gând de-o zi pe care-l prindem în sborul lui spre neant și îl fixăm, ca pe o piatră de monument, în opera noastră unică, în gândul nostru unic. Ci fiecare din noi, într'o singură zi, cu un singur gând, e mai slab, mai sărac, mai neputincios în cele eterne ale vieții, decât plugarul simplu, decât cărătorul de poveri în porturi, a căror viață e clădită pe legătura dintre toate zilele vieții lor într'o singură datorie, a muncii. Marea noutate, marea creare, e iubirea aceasta continuă, neobosită, pentru gândul unic. El culege gândurile fiecărei zile, le cioplește după nevoia marei opere în care le închide, și, prinzându-le acolo cu însăș viața, cu însăș iubirea noastră, el crează o viață nouă, biruitoare a timpului, din viața noastră cea veche și roasă de timp.

Așa erà mare, simplul, cumintele, modestul, neînvățatul spaniol, care erà acum împărat al Romei. În viața unei singure zile cel de pe urmă senator din Roma ar fi fost — poate — mai înțelept, mai strălucitor, mai vrednic de purpură, decât dânsul. Și de aceea, pentru fapta unei zile, Ulpus Traianus, împăratul, rugà pe învățatul, pe strălucitul Licinius Sura, senatorul, să-i scrie cuvintele de solemnă prezentare: zadar-nicele discursuri sclipitoare, care învălue în înșelare mintea ușuratecă a muritorilor. — Dar pentru fapta celor o mie de

zile, pentru întărirea întru alte secole a marei împărății care se clătină, strălucitul Licinius Sura sfătuisese în ceasul cel greu pe blândul și slabul Cocceius Nerva, senatorul travestit în împărat, să arunce pe umerii simplului, modestului, neîn-vățatului Ulpius Traianus, provincialul, hlamida de fier și foc a unei împărății, pentru statornicirea căreia numai jertfa fără sfârșit a victimelor umane încoronate cu laurii biruinței și jertfa necurmată a victimelor mizerabile sfâșiate de lanțurile robiei, erau faptă îndestulătoare.

* * *

Omul crede că pentru dânsul natura va înfrână legile ei, le va da un alt curs, le va duce pe drumul pe care ni s'a părut în slaba noastră experiență că ar putea fi, măcar accidental, mânate. Căci aspectul material, palpabil, al întâmplărilor omenești acopere sufletul faptelor, întocmai ca o mască hâdă un suflet de înger, și ascunde ochilor noștri — nedepriși a vedea pătrunzător — esența vieții senine, indiferente, obiective și unice, care pulsează, neschimbată de voința umană, după legile ei, cosmice.

Și marea înșelare târăște indivizi și popoare în suferință și moarte. Un om lovește pe altul numai pentru a-și mulțumi mânia, — dar iată, cel lovit moare și agresorul își risipește propria viață, fiind scos dintre oameni. Un popor e închis de altul prin războiu, spre a nu mai crește, — și iată, poporul închis se întinde peste întregul pământ prin darurile geniului său de natură pacinică. Decebal luptă să facă un imperiu unitar thraco-dacic și își găsește moartea, distrugerea țării și pieirea întregii vieți politic-naționale a poporului său. Traian distruge Dacia, spre a avea liniște la hotarul Dunării-de-Jos și a păstră Romanismul din Sudul râului, — și în loc de liniște, care nu ține, se naște un nou popor, care va trăi chiar când întreg Romanismul oriental se va fi risipit în pulbere. Traian aduce coloniști nenumărați, spre a face

o țară romană, în limitele romane, — și în loc crește o țară Dacă, numai de limbă romană, dar în hotarele dacice și cu sufletul dacic — aborigen — până în îndepărtații ei descendenți de astăzi.

Se poate cu sila schimbă haina unui popor. I se poate impune de cuceritor limba, fără cunoașterea căreia cuceritul nu-și poate nici cât de puțin ușură robia lui. Cuceritorul dă poruncile în limba lui, iar cuceritul trebuie să le înțeleagă, să le împlinească, sau să moară. Se poate schimbă și numele poporului cucerit, căci el nu mai e decât lucrul cuceritorului, — și pe pământul cucerit nu mai dictează și nu mai dă veste lumii despre cele ce sunt acolo, decât cuceritorul. Pentru lumea cea mare cuceritul a murit. Dar nu pentru legile eterne ale firii. Așa precum toate masacrele nu pot fi destul de depline spre a desființa rasa supusă, ci ea se îndoie ca oțelul sub greutatea năvălitorului și apoi, încet-încet, se îndreaptă iară, insinuându-se prin însăș carnea celor nou veniți, tot așa cuceritorul, venit din țara lemnului și a mlaștinelor friguroase, în veci nu va mai clădi în lemn și nu se va mai îmbracă în piei, în țara pietrei și a soarelui blând și senin. Și casa lui și masa lui și podoaba lui și, încet-încet, sufletul lui, se vor da după cele ale cuceritului și cultura lui va fi potrivită după cultura cuceritului, întâiu mai slabă, că el va fi mai nepriceput și străin, apoi tot mai asemenea cu a cuceritului, doar ceva-ceva schimbată de firea lui deosebită ca sânge și foc lăuntric, — dar în cele mari ale ei ea va fi, ca dintru începutul vieții omenești în acea parte a lumii, cultura țării, iar nu a omului.

Și cum se întind stejarii numai până la anume înălțimi și latitudini, așa își păstrează popoarele sub numele diferite, pe care li le dau valurile marilor ondulații raciale, aceleași ținuturi de străveche înrădăcinare, în aceleași granițe, pare că fixate până în amănuntele separării uscatului de ape. Priviți lumea Celților în luptă cu Germanii, apoi a Gallo-Romanilor, apoi a Francezilor, și urmăriți în miile de ani

granițele de Răsărit ale poporului cu cele trei nume și, totuș, cu acelaș hotar. Priviți granițele Italicilor spre Illyri, iar apoi Slavi, și înfățișarea lacului, de jur împrejur italic, al Adriaticei, de două mii de ani încoace. Priviți granițele naționale ale Dacilor lui Burebista și Decebal și ale Românilor lui Ferdinand Biruitorul. Urmăriți pe Thracii Balcanilor în așezarea lor predilect continentală, cu întregul litoral în mâinile vechilor Eleni și pe urmașii lor Turano-Slavi de astăzi în aceeaș strictă așezare continentală, cu întregul litoral în mâinile Grecilor contemporani. Cercetați marginea mării nesfârșite dintre coloanele lui Hercule și pustiul Tanais acum două mii de ani și astăzi: aceeaș limbă greacă vă va răsună la ureche în antica Massalia și în noua Odessă. Căci muntele și marea își au oamenii lor deosebiți. Coasta mării, cu locuitorii ei, e o anexă a apei, iar nu a uscatului de care se ține. Și Atlantica nordică își are pe ambele ei coaste înghețate pe aceiași Dani-Norvegieni. Egèica își are pe aceiași Greci. Coastele Mării Negre sunt o anexă a vieții mediteranee, iar nu osteuropene. Neamurile migrează, dar culturile rămân. Și cum nu singularul, ci genèricul, e aceea ce hotărăște în viața popoarelor, nù perpetuele ondulații etnice, care amestecă neamuri cu neamuri, le învâlmășesc, le mână iară către locul de plecare, întrucât nu s'au risipit cu totul în marea migrație, — ci statornica precumpănire a țării de bază, cu poporul ei primitiv, înrădăcinat în țarina pe care de milenii o lucrează, cu cultura lui fixată de legile supreme ale firii, căroră noul venit trebuie să li se supună, asimilându-și-le, sau să piară, hotărăște de aceea ce în istoria universală s'au chemat, așa de adesea cu atâta de slabă înțelegere: migrații etnice, stabilități culturale, ori aptitudini diferențiale ale raselor.

Căci dacă națiunea nu e nici ceva fix etnic, fiind întotdeauna în fiecare națiune un nesfârșit amestec de neamuri, contopite încă dela primele rătăcirii interdiluviale, — dacă națiunea nu e nici limbă, căci aceeaș limbă poate fi a mai multor națiuni, — și cu atât mai puțin un simplu nume, pe care-l

poate impune unui popor chiar numai o mână de cuceritori tirani, — atunci nu e ea oare acea expresie culturală creată de înrâurirea pământului asupra omului, nu e ea realitatea biologică a omului modificat de pământul pe care se așează, după legi neschimbate, care-l modelează analog, oricare i-ar fi originea și numele? Și atunci, idea națională fiind o stare de conștiință, înainte de toate culturală, iar geografia umană demonstrând nu după oameni, ci după pământul pe care se așează, adevărate *autochthonii culturale*, nu ajungem oare la marea realitate istorică, așa de neînțeleasă atâta vreme, așa de combătută și de contestată, a *autochthoniilor naționale*? Mai poate fi atunci vreo minune că granițele așa zise etnice ale poporului regelui Decebal sunt așa de amănunțit identice cu granițele așa zise etnice ale poporului regelui Ferdinand?

* * *

Popoarele modelate de pământul pe care prind rădăcini, se supun legilor lui. Și nu va fi putere pe lume să le împiedice a tinde mereu să împlinească, veac după veac și mileniu după mileniu, poruncile legilor pământului lor. Nici o suferință, nici o jertfă, nici o sângereare nu le va înspăimânta. Nici o huzurire a păcii nu le va moleși până într'atâta, ca să se supună fără luptă unor legi omenești străine, protivnice pământului din care se hrănesc.

Iar când vloga lor se va fi sfârșit, când ele vor trebui să-și înnoască sângele, primind alt popor pe pământul lor, ca Domn al lor și al pământului lor, acest popor va relua lupta cu aceeași credință către străvechiul pământ, ca și când și el, dintru începutul vremilor, ar fi fost fiul lui.

Și, vechiul popor și noul popor, contopite în indisolubile legături de sânge, nu vor mai fi decât unul și același, dar numai într'o nouă generație a lui: ca fiul născut din cei doi părinți, de neamuri deosebite, fiu deopotrivă al amânduror părinților.

* * *

Viața popoarelor e ca viața mării: pe adâncurile, perpetuu liniștite, se iscă și se potolesc — sus — furtunile.

Se cutremură țăriile de marile ciocniri ale neamurilor, în rășboae. Ard orașele, se dărâmă templele, valuri de sânge curg din rănile miriadelor aduse la apriga furtună a uciderii de vânturile gândurilor celor de sus, cari conduc națiile. Pe viscol și senin, în zi și în noapte, neîntrerupt mugește uraganul morții... Ci, când iarba mijește printre bulgării de zăpadă, neschimbat ca Luceafărul, care se arată la Apusul și la Răsăritul fiecărei zile, muncitorul pământului iese, potolit și sigur de ritmul mișcărilor lui, spre a brăzdă pământul și a creă din nou viața.

Pe adâncurile liniștite ale vieții nemuritoare a popoarelor, se sbate, sus, furtuna vieții trecătoare, a patimelor gândului schimbător, purtat de puternici ce încearcă — așa de zădarnic — să mâne după voia lor cursul vieții adâncurilor.

Și totuș, și în adâncuri sunt mari isbucniri ale focului subpământean, care turbură și ridică, până în lumina apei mereu agitate, perpetuu liniștitele unde ale abisurilor.

Cât inima omenească se va mai putea aprinde pentru ceva în lumea aceasta, biruind gândul rece și cântăritor, iubirea celor mulți, pentru cele vecinice ale lor, va izbucni ca focul cel nestins, turburând abisurile.

Și oamenii se vor ucide între ei.

Căci numai atunci s'ar lăsa muritorii judecați în iubirea lor de alți muritori și și-ar lăsa luate în pace: femeia, țara, credința, când iubirea lor ar fi biruită de frica de moarte.

Și Dacii nu cunoșteau frica de moarte. Ei iubeau moartea, o doreau, alergau după dânsa, și pe porțile ei întunecate, ei socoteau că intră, nu în eterna neființă, ci în eterna viață cu zeii. Dar mai mult decât moartea, ei toți, cei mulți, cei umili, cei din adâncuri, iubiau țara Dacă. Și atunci când nici prin moartea lor ei nu-i mai puteau răscumpără libertatea, când nici prin întoarcerea mereu năvalnică din trista pri-

begie pentru libertate, ei nu o mai puteau mântui din robie, atunci plecau și ei genunchiul înaintea Domnului străin, spre a-i fi robi împreună cu pământul robit, spre a mângâia cu trista lor iubire jalea amară a patriei înlănțuite.

Apărarea pământului dacic de regele Decebal și poporul său a fost un imn de iubire cum rar au mai înălțat popoarele moșiei lor amenințate.

Cucerirea pământului dacic de Impăratul roman și frângerea națiunii dace a fost suprema afirmare a geniului Romei în potrivirea, la firea și făptura lui, a celor trei continente ce se ating împreună la marea-cea-de-mijloc. După această ultimă, și cea mai strălucită biruință, Roma n'a mai putut merge înainte, puterea ei n'a mai rodit. În lupte titanice ea a cercat să păstreze neatins ce crease, și, veacuri la rând, ea a luptat, până ce, obosită, sfârșită, dar cu copiii ei toți maturi, în stare acum să se apere și să trăească singuri, ea a trecut din viața aceasta, cum trece tot ce e omenesc, fie chiar și după milenii.

Pe anticele ogoare ale popoarelor aborigene ce se întind până la Rin ori în Alpii Răsăritului, și în marea cetate carpatică, țarina însăș, de multul sânge roman, vărsat ca jertfă, devenise romană. Aborigenii se făcuseră fii ai Romei. Popoare după popoare s'au revărsat de atunci peste pământurile Romei și toate s'au topit în marea flacăra a vieții romane.

* * *

Răsboiul nu se face numai de cei tari, ci și de cei slabi. Și mai totdeauna cei slabi, iar nu cei tari, îl și încep. Căci cei tari n'au nevoie de răsboiu, pentru a întinde puterea lor. Ei trăesc numai, trăesc puternic, și puterea vieții lor răstoarnă popoarele și împărățiile, cum colțul seminței răstoarnă primăvara bulgării de deasupra lui și crește tot mai înalt, spre soare.

Deaceea e și așa de deosebit răsboiul, așa cum îl fac cei slabi, de răsboiul făcut de cei tari.

Cei slabi simt că chiar biruind, nu vor putea păstra ce au cucerit, și deaceea distrug, pradă,ucid, necinstesc pământul și poporul cucerit. Războiul celor slabi e ca mânia de femeie: furios, plin de vorbe zadarnice și stins de sine însuș, prin lipsa puterii pe mai departe. Războiul celor slabi e războiu de năvălire și de surprindere, e războiu de noroc. Și ca norocul de nestatornic și înșelător e și mersul lui. Războiul celor slabi e, când devine tragic, prin ridicarea celor tari împotriva lor, cu gând de desființare, războiul desperării, e războiul eroismului solitar și zadarnic, e războiul marilor catastrofe ale națiunilor și conducătorilor. Războiul celor slabi e pilda crudă dată de zei muritorilor asupra nimicniciei tuturor celor omenești. El este oracolul Destinului pentru împlinirea celor dintru început hotărâte, ca acei slabi să cadă, căutându-și prin neînțelepciune singuri ruina, pentru ca astfel din viața lor să se împuternicească cei tari, cum din carnea căprioarei plăpânde se împuternicește lupul pădurii.

Cei tari simt că, chiar biruiți, nici o putere dușmană nu se va putea sălășlui prea mult pe pământul cucerit dela dânsii și că întru sfârșitul sfârșitului tot o vor alungă. Iar când cei tari merg înainte, când puterea lor se întinde biruitoare peste pământurile și sufletele altora, atunci cei tari clădesc în piatră fiecare pas mai departe în țara unde au intrat. Ei nu distrug, ci construiesc din nou, pe alte temelii. Ei nu năvălesc furioși, ci împing liniștiți și siguri de sine, definitiv, ireparabil, pe adversar tot mai departe. Ei nu pradă, ci pun în circulație nouie bogății, cucerite. Războiul celor tari e vestit dinainte. El nu e războiu de noroc, ci de cumpănită apărare, prin slăbirea sau nimicirea celui ce amenință. Și dacă adversarul e cu multă viață în el, cei tari fac războiul de durată, până la sfărămarea finală, oricât de târziu ar veni ea, a celui ce a turburat lumea și viața.

Priviți pe alba columnă din Roma povestea cea tristă a căderii Daciei. Sunt chipuri cioplite, în marmoră rece, a marelui foc, care a topit două popoare într'unul.

Numai prin luptă, prin luptă dreaptă, deschisă, fără meșteșuguri și cu toate puterile, dela om la om, dela erou la erou, Dacii nū pot fi biruiți. In multe icoane ale marilor bătălii e una, a celei dintâi, când cei doi adversari și-au măsurat întâia oară puterile și popoarele, conducând singuri bătălia. Sprijinit pe ultima sa cetate de ziduri, ridicată la capătul drumului clădit de legionari pe pământul dacic, Impăratul trimete în crâncena cumpănire rând pe rând tot ce are mai aprig între barbarii aduși la credința romană, tot ce are mai nezguduit în marea liniște între Romanii săi legionari. Sprijinit pe cetatea sa de munți și de codri, Regele trimete în focul bătăliei cetele sale — în rânduri strânse — cu principii lor în frunte, bărbații în putere, ca și flăcăii încă tineri: cu fața de copile. Și însuș Iupiter Tonans dă ajutor Romei, bătând cu furtună de ape în față pe Daci. Cad Dacii ca spicele sub mâna secerătorului. Și Zeul însuș îi acopere cu trăsnetele sale. Și totuș, nū-i biruință. Impăratul privește trist, după bătălie, departe în munții dușmani la marea cetate ce n'o poate încă cuprinde.

Dar anului *unu* îi urmează anul *doi*, și, de va fi nevoie, anul *o sută*, al luptei.

In năvăliri nouă atacă Dacii chiar malul roman al Danuviului. Pe văile înguste, în pădurile munților, ei închid cu ziduri dela un mal la altul calea invadatorilor ce-și clădesc drumul prin trecători. Și nu e un pas mai departe, făcut în țară Dacă, fără sânge roman vărsat ca jertfă. Sfârâmarea Dacilor în luptă deschisă, înaintea pătrunderii Romanilor în munți, e însemnată cu grele pierderi romane chiar de săpătorii în marmoră, cari — afară de aici — nu dau niciodată chipul celor căzuți ai Romei.

An după an, până la al șaselea, ține lupta.

Tot mai departe pătrund, zidind, legionarii. Castru de castru, șosea de șosea, se împlântă tot mai adânc în codrii tăiați fără milă, în tot mai largi luminișuri, pentru liniștea de atacuri furișe ale celor înfrânți. Cetățile dace sunt asal-

tate, satele lor sunt arse. Tot mai departe pribegesc învinșii, cu bătrâni, cu femei, cu turme.

Ci măreț banchet funerar au serbat cei puternici ai Daciei, când furtuna deslănțuită de ei a dus, în al șaselea an al luptei, la robia patriei lor. Subt zidurile cetății mugea bătălia. Pe înaltele coperișuri alergau flăcările. Pe cărări întunecate se afundă, pentru lupte nouă, tot mai departe în codrii țării sale, Regele. Ci ei serbau, liberi, în țară încă liberă, unirea lor liberă, cu moartea. În triumfuri romane, grumazul lor nu puteau să și-l plece. În milă romană, ei domnii, ei dăruitorii de milă, nu sufereau să se întineze. La luptă mai departe sufletul lor amar nu-i mai îndemnă, ca pe Rege. La Zalmoxis ocrotitorul, ridicăți pe palme de blânda zână a morții, acolo eră drumul, acolo eră mântuirea, mărețelor căpeteniei dace.

Acolo, ca cel de pe urmă, aveà a veni, în ceasul supremei ruini, Regele. Cel dintâiu la sângerarea pentru patrie, cel de pe urmă la mântuirea întru eterna libertate. Cântă, Melpomene, moartea regelui Decebal.

«Pe norii zenitului țin sfat zeii. *E ψυχοστασία*. În talgerele de aur se cumpănesc două suflete. Al împăratului Romei e unul, al regelui Daciei e altul. Apasă pe talgerul Romei privirea de soare a părintelui Iupiter Capitolinul. Apasă pe talgerul Daciei privirea de foc a stăpânitorului trăsnetelor Zalmoxis Dacicul. Și nu e mijloc să se plece mai tare un talger, ca să condamne la cădere, rușine, moarte, talgerul cel mai ușor. Și fața zeilor se întunecă și iubirea pentru ai lor îi turbură și războiului muritorilor, cumplit, pare a se adăogă, în țării, războiul zeilor.

«Ci Artemis-Bendis-Diana îndreaptă ochii zeilor către pământul de lupte și sânge. Făptură minunată de cetate lucește în raza de soare. De munți păduroși i-s zidurile, de fluvii largi i-s șanțurile. — Aceasta-i cetatea credincioșilor mei. De vi-s dragă, vă cer ascultare. — Din timpul când Gaia

a creat Cerul, Munții și Marea, Moirele aspre au pus legătură crudă: că tot ce e viață să fie mereu cucerit prin moarte. Cetate de zei, ori cetate de oameni, zid al Titanilor, ori zid de mâini muritoare, nu va trăi fără jertfa celei mai scumpe vieți zidite în piatră de meșteri. Ci cel mai scump suflet al cetății mele de munți și de ape e sufletul Regelui dacic, cumpănit în balanța de aur. Pe veci să trăiască cetatea, cu sufletul lui prins în ziduri.

«Prin codri uitați de lumină grăbește spre Nord biruitul. Încă odată, mai vrea să-și adune vitejii, să lupte cu Cesarul Romei. E singur. Sufletul lui arde de iubirea pământului tată. De-ar fi zeu, ar da suflet copacilor uriași ce-l cuprind sub bolta lor largă și plină de murmur.

.....
«Pe norii zenitului zeei au hotărît. Cu rază de soare Iupiter luminează calea Romanilor cari grăbesc după Rege... În balanța de aur talgerul lui se ridică...

«Cu arma muiată la zile de glorie în sânge dușman Regele, liber, pe pământ încă liber, săvârșește jertfa.

«In zidul cetății de munți și de râuri, sufletul lui părintesc ocrotește, etern, dăinuirea Daciei».

* * *

Furtuna dela fața mării s'a potolit: marea răscolire a izbucnirilor din adâncuri s'a liniștit: e pace și cântec al vieții peste tot locul. S'au împlinit cele hotărâte de zei. Prin satele Daciei se văd pretutindeni fețe străine: din împărăția cea fără margini curg mereu oameni noi, cari se așează pe plaiurile patriei. Drumurile și-au schimbat cursul: nu mai merg, ca pe vremea Regelui, mai mult pe culmi, ci, pe văile râurilor, soldații cei noi zidesc drumurile nouă ca pentru vecinicie; burgurile principilor s'au pustiit; Domnii lor odihnesc sub brazdă. Cetățile nu se mai ridică pe vârfurile de dealuri, ci se clădesc pe maluri de ape, la margini de drumuri. In munții

cu aur, în dealurile cu sare, sapă acum cei veniți de departe și scot cu hărnicie averea pământului. Și cetăți și orașe de piatră și case și temple și băi și vile de marmoră se ridică — în înfățișări italice — dintr'o zi pe alta. Și negustori nenumărați cutreieră ținuturile și soldați de ai Romei se așează la sate după isprăvirea slujbei lor grele; și tot mai departe pătrunde vorba romană, credința romană, viața romană. Dar cei nou veniți nu se mai gândesc la vechile lor patrii. În țara eroului Rege ei nu se mai simt Romani, ci Daci. Și Dacii cei vechi, ce au mai rămas în țară, nu se mai simt așa de înstreinați ca să fie la fel cu cei ce au devenit tot Daci, cu toată vorba și gândul și viața lor romană. Iar cântecul muncii, pe anticele ogoare, începe să răsunе în sunete romane.

Ci din Miazănoapte bat mânioși la porțile patriei robite Dacii-cei-liberi. Când principii au băut cupa morții, când Regele a sfâșiat cu spada proprie vălul vecinicii, poporul a dat foc satelor și cu femei, cu copii, cu vite, a pornit către munții, ce tot mai departe dau ocrotire, în Nordul păduros și sălbatec, pribegilor dornici de libertate. Dar în aspra țară carpică, costobocă, sarmatică, străinii din Sud nu-și pot găsi pace. Mor părinții de dorul patriei robite, iar fiii le moșteneză acelaș foc sfânt de iubire a străvechei țarine dace. Și fiecare generație, sfărâmând zăgazul graniței romane, năvălește în Dacia-mamă, dă tributul de sânge Romei, care neîndurat zdrobește ceata năvalnică: și miriade de Daci liberi sunt transplantați de Cesari, înapoi în patrie, ci — într'o lume romană.

Și deceniu după deceniu Dacia își recapătă copiii pribegi, cari întăresc cu sufletul lor aprig viața roditoare a Patriei. Și când, după trei jumătăți de veac, cei dela Roma pierd nădejdea de a mai ține închise hotarele mereu rupte de barbarii germano-sarmatici, când slaba lor minte crede că îndărătul apelor late ale bătrânei Dunări s'ar putea mai ușor feri de diluviul barbar, Dacii cei liberi sunt cei mai năvalnici, sunt cei mai aprinși, în lupta de reluare a Patriei.

Pe columna de marmoră palidă din forul biruitorului lui Decebal cea de pe urmă icoană a marilor lupte arată plecarea în exil a neîmpăcaților iubitori de libertate dacică. Și Roma și Cesarul credeau că au biruit. Dar continuă contestare a biruinței au făcut mereu-nouile, false, triumfuri, de *Dacicus Maximus*, ale împăraților veacului următor: Maximinus și Maximus și Decius și Gallienus și Aurelianus însuș.

S'au întors vremile: legionarii se retrag în Imperiu; Dacii se reasează în patrie.

Ci noii veniți sunt acum — după trei jumătăți de veac — mai puțini ca țărani pământului dacic — de rassă și romană și dacă, dar de singură limbă romană — uniți pentru vecie în aceeași iubire către pământul patriei lor comune.

Se pustiesc orașele de piatră și palatele și teatrele și băile, de granit și marmoră; se acoper de pălămidă drumurile zidite de legionarii Romei. Se duc cei bogați, cei dornici de liniște, cei ce niciodată n'au iubit pământul Daciei. Dar din nou se îndesesc satele după străvechea obicinuire dacică. Din nou se clădesc casele numai după antica tradiție thracă. Și portul lucrătorilor țărinei roditoare a rămas acelaș ca înainte de venirea oaspeților italici. Și așezămintele vieții lor simple, sătêne, înaintea cărora și Romanul trebuise să-și îndoiaie legile lui rigide, organizând rural Dacia, se reîntăresc, ca în străvechile timpuri libere.

De marea lumină a Romei rămâne însă pe veci luminată Dacia. Melodioasa alintare a dulcelor vorbe italice robește pe toți strănepoții eroului Rege. Și numelui Daciei furat de Roma, copiii Daciei îi pun în loc însuș numele Romei. La Miazăzi de brâul de argint, pentru care au luptat până la moarte Dacii și legionarii, Cesarii întemeiază o nouă Dacie. Ci în Dacia cea adevărată, în mijlocul barbarilor cu cari nu mai seamănă nici în graiu, nici în suflet, țărani ogoarelor, păstorii turmelor, se simt romani, se numesc romani și întemeiază o nouă Românie.

Cetatea eternă a eroului Rege e de acum o cetate romană.

Apărătorii ei vor străjui statornic în numele Romei. Din marea ură s'a născut marea iubire. Diluviul barbar curgând de ambele părți ale burgului dacic spre lumea mărilor calde, acoperind adesea cu valurile lui turburi și însăș cetatea înaltă, nu va putea clăti nici o piatră din așezarea cea trainică a Romanilor dacici și a Dacilor liberi.

* * *

Astfel lupta cea mare a geniului Daciei cu geniul Romei, a rămas ca un simbol sacru pentru toate luptele popoarelor viitoare. Din marea lor ură s'a născut marea iubire.

Cântă, Euterpe, cântecul Daciei.

«Dacia, fecioara, turbură liniștea ta, divine Rômule. Frumoasă și crudă, ea pustiă, ca arșița verii, cu năvale de foc și jale, țara ta. Așă eră menirea fecioarei sălbatece: să facă gol, să aprinză flacări, să samene spaimă în jurul ei. Lumina ta, puterea ta, frumusețea ta, o trăgeau spre tine, Rômule; dar sălbateca ei libertate, de Diana, o mânâ înapoi în pădurile ei nepătrunse, când tu, din liniștea ta turburată, întindeai brațul spre dânsa. Ci sufletul tău se aprinse odată și el, de ispitirile crudei fecioare. Și ai vrut s'o cuprinzi. Cu tăria Atalantei zâna neapropiată te-a aruncat la pământ însângerat de răni. Tu n'o iubeai tare și n'ai putut-o frânge.

«Și atunci Aphrodite, cu zâmbet de glumă ucigașă, a poruncit lui Eros să te săgète. Ardeà sufletul tău ca soarele în ameză. Ai prins-o, ai luptat, te-ai rănit și ai rănit-o, v'ăți privit lung, dușmani de moarte, ai sărutat-o și — n'ai cuprins-o. De focul rușinei că ai biruit-o, de ura puterii de ai frânt-o, de flacăra mâniei că ai sărutat-o, s'a pregătit să te ucidă. Și Aphrodite zâmbeà divin: cum ar puteà doi zei să se ucidă, decât iubind. Și tu, nebiruitule, ai biruit-o. Imbrățișarea ta eră dogoritoare de toată văpaia verilor tale aprinse, sărutarea ta eră dulce de toată melodia cântecelor tale italice, cuvântul tău eră blând de întreaga mângâiere a iernilor

tale calde, ochii tăi erau luminoși de tot seninul mărilor tale clare. Și fecioara care te urâse cum nu te mai urâse încă nici om nici zeu, te-a iubit cum nu te mai iubise nici-o femeie. Ea se făcù tu-însu-ți și copiilor ei, ea singură dintre femeile iubite de tine, le dădù numele tău. Și ei luptară și muriră, din veac în veac păstrându-ți: numele tău, chipul tău, gândul tău, glasul tău, lumina ta, gloria ta.

«Dacie, Ròmule,

«Mărire vouă».

* * *

Când adâncile neguri ale pământului, care fierbea încă în haosul focului, au început să se ridice, când raza luminei a început a pătrunde către imensele ape, când marile oceane mereu frământate de furtuni s'au luminat de soare, marea a văzut în țării cerul. Și lumina a străbătut-o ca un fior al vieții și cerul s'a oglindit în clara ei față, și întreaga podoabă și întreaga adâncime a boltei însovite, ori înstelate, s'a răsfrânt în apele murmurătoare. Și de neasemănata frumuseță a cerului s'a înfrumusețat și marea și marea a iubit cerul.

Așa s'au luminat mereu, în schimb continuu de frumuseță dela unul la altul, bărbatul și femeia daco-romană și, întru perpetuă moștenire, urmașii lor până astăzi. Din marea suferință și marea înnobilare a luptelor de libertate ale bărbatului dacoroman, s'a luminat cu cerească lumină și sufletul tovarășei lui de viață. Din delicata, supusa, îngeresc-răbdătoarea ei muncă frățescă, a crescut floarea iubirei curate, iubirei sfinte, din sufletul tare și nobil al bărbatului patriei noastre.

Cum picătura de fosfor aruncată în bronzul topit îi schimbă toată firea, făcându-l mai tare, mai cald în strălucire, mai rezistent, așa un singur fragment de rasă superioară, tare, cu suflet cizelat de experiența milenară, schimbă toată firea poporului cu care se amestecă, făcându-l în întregime superior felului de existență antecedent aliărei.

În nivelarea generală a lumii vechi, prin aducerea ei la viața de aceeaș, unică înfățișare romană, fragmentul transcendent, de suflet elementar, caracteristic, individualist-original, al fiecărei nații indo-europene, trecute la romanism, a impus biruitor fiecărui ținut al lumii romane felul specific de a cugeta și simți — în cele etern omenești — al națiunii autochthone.

Fiecare popor trecut la romanism a apărat apoi noua lui formă de viață în felul său deosebit, cu străvechile lui puteri preromane. A fost fiecare *roman*, precum pe urmă a fost fiecare *creștin*, cu apatia, ori cu focul nestins, al sufletului său preexistent.

În alcătuirea sufletului națiunilor prin topiri de suflete diverse spre a formă un aliaj nou, ca înfățișare și ca putere, femeia e ca picătura de fosfor aruncată în bronzul topit.

Bărbatul e, *înainte de orice*, fiul femeii. Fiii oamenilor sunt aceea ce sunt femeile lor: discrete, credincioase, cu suflet adânc, supuse, devotate până la moarte, — sau: greoaie, brutale, sensuale, banale, loquace. Prin afinarea femeii se afinează rasa. Și femeile noastre au fost afinate de suferință, răbdare, credință, muncă, tăcere, închinare. Și fiii țărancilor au fost: suferitori, răbdători, credincioși, muncitori, tăcuți, închinați datoriei, dintru străvechile timpuri și până în zilele de întemeiere a țării celei nouă de azi.

La nașterea sufletului rasei biruitorilor de azi stă femeia Dacă. Tăria bărbătească a femeilor spartane, — marele foc de nebună închinare zeului îndumnezeirii noastre aici pe pământ, Dionysos inspiratorul, care arde în femeile thrace, — măreața tovarășie în luptă și suferință alături cu bărbatul, în sfătuire cuminte, și maestoasă maternitate, a femeilor romane, — erau în femeia dacă. Spartan-thraco-roman a fost sufletul, care la alcătuirea națiunii noastre, ne-a fost dăruit de femeia Dacă.

Pentru că și-a crescut, pentru că și-a cultivat, pentru că și-a înnobilat așa fel *femeia*, pentru că a creat prin milenara ale-

gere și desăvârșire a tipului ei, o astfel de femeie, Dacul a dat firea lui noului popor, dacoroman. Nù în limbă, nù în obiceiuri, nù în forme materiale ale vieții a fost biruința, ci în *calitatea* sufletului. Marea liniște, marea nobleță suverană, care peste romanizarea prin suflete diverse, venite de pretutindeni, — peste imensa inundație slavă, care amenințase a ne face greoi, molâi, confuși și triviali, ca acei nou veniți, — peste marile infuziuni de sânge străin de toate neamurile, ne-a păstrat sublimi în aristocratica noastră înălțare spirituală peste toți cei dimprejur, a fost darul primei femei dace, căsătorite cu primul roman așezat în Dacia, și a urmașilor ei cu suflet tare, Daco-Romanele.

Priviți pe fiul femeii dace: țăranul: cu boiul drept, cu figura rezervată, cu ochii sfredelitori, cu glasul crescut ca pentru vorba dela distanță mare, cu mișcările rare, potolite, pentru a ține mult la oboseală, cu sufletul senin întru așteptarea ca ceva firesc nu numai a binelui, ci mai ales a răului, cu legea cuvântului dat, ca legătură până dincolo de moarte, cu delicata ascundere a durerii ori bucuriei prea mari, cu domneasca ospitalitate dela egal la egal, cu bunacuviință distinsă față de fețele luminate, dar și cu adâncă ironie și nobila închidere în sine, pentru cei ce nù-i simt cuviința lui.

* * *

Biruința Romei în îndoirea sufletului dacic către limba și viața romană nu e totuși o faptă de o zi a unui suflet de sută. Și nu singur sufletul dacic, ci nesfârșite popoare au fost frânte de tăria sufletului Romei și aduse pentru milenii la luarea formelor ei de viață.

E o nepătrunsă taină ce cale ia noua ființă zămislită dintr'un bărbat și o femeie. Dar mai măreț mister ca nașterea națiilor nù e. Și mintea noastră slabă cearcă a-și lămuri începutul.

Puterea popoarelor nu-i de tot felul, ci numai de unul,

pe un singur drum: — pe toate, nu le dau zeii nici unuia. Unele sunt tari prin arme, altele prin arte. Principiul vieții lor creatoare stă într'o unică, solitară și ireversibilă forță a geniului lor izolat. Un singur gând, luminos cât un soare, acopere pe toate celelalte, le schimbă pe toate după lumina lui și, pentru că e unic și incomparabil, crează din el fapte eterne, numai în felul lui.

Care a fost gândul biruitor al Romei? Care a fost forța ei unică, de a înfăptui lumi nouă, de a sfărma suflete și popoare?

Marea putere a Romei, nouă, ni se arată în aceea, că înfățișă pentru sine ca și pentru toate popoarele pământului, nă autoritatea organizator-nivelatoare a unui administrator tiran, păzind cu strășnicie liniștea și asigurând buna stare, folositoare tuturor, nă gloria cuceritoare de suflete a unui dionysiac supunător al întregului pământ, nă hieratica încorporare a unor zei atotputernici și cruzi, în trupul unor muritori proclamați zei, și adorați cu teamă și supunere de robi, de cei credincioși lor, nă strălucirea superioară a unei mari cetăți a cugetării geniale suprapământene, nă aspra autoritate rațională a unui consiliu de administrare prin delegații date unor regi, unor mari preoți, unor bătrâni collegați, ori unor generali, — ci, *un nou fel de religie*.

Pentru întâia oară și — până azi — pentru cea din urmă, în istoria omenirii se creă acel măreț concept al Statului-Zeu, cu teribila voință a unei divinități abstracte, Roma, căreia împăratul însuși nu-i eră decât un acolyt divin și dela care procedă toată maestatea, toată puterea, toată gloria, — acea religie politică, în care fiecă credincios admis la misterii eră un membru cetățean cu depline drepturi egale, chiar celor ale împăratului-zeu, asemenea căruia eră în dreptul său de a deveni oricând prin singură devotarea lui întregă cultului Zânei-Mame. Iar ea însăși, divinitatea eternă, Roma, nu-și luă de pristav al ordinilor ei imutabile pe muritorul făcut o clipă preot suprem al cultului ei, ci pe întregul

popor al credincioșilor ei, în abstracția lui supraumană: «Senatul și Poporul Roman».

A fi roman însemnă a fi un om de specie unică, a fi membru al imensului colegiu religios militant al adoratorilor Romei, a fi însuș participant la puterea și la gloria Romei. Aceea ce nici geniul incomparabil al Greciei, prin brațul eroului sublim-unic, Alexandru fiul lui Filip, aceea ce nici regii-zei ai Orientului, aceea ce nici teribilii servitori ai lui Alah, n'au putut realiză în marile diluvii de sânge, cu care au inundat pământurile ce voiau să și le modeleze după sine, — a fost etern creat, dintr'o singură încordare, în două secole, de Statul-Zeu al Romei, nemuritoarea.

Străvechi senatori ai Romei, ori barbari în piei nelucrate, împărați aduși în triumfuri, ori sclavi mizerabili în lanțuri, toți se simțeau înfiorați de taina grea a Destinului, când pașii lor îi purtau pe unul din multele drumuri ce mânau spre cetatea celor Șapte Coline.

Ca pruncii arși de vii în pânțele taurului de aramă al lui Moloch, așa aruncă lumea închinătoare Romei pe toți copiii ei cei mai buni în văpaia vieții aprinse din cetatea eternă. Ca fluturii uciși de flacăra împrejurul căreia sboară, așa cădeau bărbați și femei în pierzare și moarte de furia vieții nebune, care arde în Roma, cea de aur, de marmoră, de flori și de temple. Dar cei tari, cari biruiau prin putere, ori înconjurau prin prudență, lațurile fără număr aruncate în cale de geniile ispitei, aceia, puteau primi închinare — până chiar și asemenea zeilor — dela miriadele ce li se încredințau: spre cucerire, stăpânire ori ucidere, de implacabila Romă.

Iar dacă cultul religios al Statului-Zeu, Roma, cu templele, preoții și colegiile ei de slujitori, atrăgea fără putință de opunere pe toți cei ce-i veneau aproape, făcându-i credincioși ai noiei religii, apoi viața romană, în formele ei concrete, eră o unică clădire de piatră, un templu unic, cât însuș imperiul de mare.

Imperiul Romei erà o răbdătoare, simetrică, armonioasă, uriașă construcție a unui singur, divin arhitect: cu drumuri, orașe, granițe, poduri, cetăți, apeducte, băi, amfiteatre, zidite ca pentru vecie, zidite deolaltă, legate între ele, ca o singură neasemănată rețea, din care nu scăpau marei străngeri, între firele ei nesfârșite, nici națiunile, nici indivizii odată cu-ceriți.

De ar fi voit împăratul să prindă în pumnu-i titanic Cetatea celor Șapte Coline și s'o ridice în tării până la tronul lui Iupiter, de firele tari ca oțelul: nesfârșimatele-i drumuri, indisolubil legată, ar fi atârnat în văzduh întreaga lume romană, cum de butucul de vie atârână nesfârșitele-i vițe, cu lăstari, cu frunze și struguri. Iar Dacia întreagă ar fi fost un mare ciorchine, legat de lăstar prin drumul zidit peste fluviul părinte de Apollodor din Damasc.

Semn al ubiquității Romei erà monumentalitatea ei de eternitate. Și atotputernicia ei, arătată plastic prin gândirea arhitectonică, cucereà, robià, assimilà, tot ce erà suflet străin.

* * *

La Selinus în Cilicia, moare Impăratul. E luna ce poartă numele întemeietorului republicei imperiale. Zeii n'au voit să isprăvească cu bine întreaga muncă a zilei vieții lui. Când, în Olymp, la divinul Symposion, blândul stăpânitor de popoare va da seamă de faptele lui, el va fi trist că rășboiul parthic a rămas pe vecie neisprăvit.

Cel totdeauna biruitor e acum biruit. Cel totdeauna neobosit e acum obosit. Trupul ros de suferință se cere unit cu pământul părinte. Iar sufletul luptătorului e acum mai presus de toate neliniștile lumești. Cine va fi urmașul? Vor aveà grijă cei ce l-au chemat și pe dânsul: Senatorii Romei veghiază la cârma divinei corăbii.

Ochii mei te văd, Impărate, în zilele tale de neîncetată veghe. Cu statura ta maestos-înaltă, cu părul tău alb înainte

de vreme, cu fața ta nobilă și energic dominatoare, cu ochii tăi atenți privind ca pentru a pătrunde dincolo de lucruri și oameni, cu fruntea ta brăzdată de dunga verticală a voinței, cu buzele strânse în semn de stăpânire de sine, cu liniștea ta sigură, cuminte, hotărâtă, răbdătoare, nesguduită și la nevoie aspră, dar nu crudă, cu iubirea ta de ascultare, ordine, statornicie, — o, ce măreț potolite, ce tăios pătrunzătoare, ce modest păstrătoare, ce senin iertătoare, ce adânc înțelegătoare a vieții cum e, gălăgioasă, murdară, perfidă și vanitoasă, sunt scrisorile tale către bunul, naivul, preaplecatul, plinul de sine, recunoscător devotatul tău sclav și prieten, Plinius.

Din căutătorul de glorie războinică, ultimul Flaviu, ale cărui înfrângeri le-ai răsbunat tu, Nerva Traiane, urmașii tăi au făcut un fricos căutător de pace. Din tine, cumintele păstrător al ordinii, păcii, străvechei tradiții, neînțelepții tăi descendenți au făcut un gelos imitator al macedonicului Alexandru.

Pentru că ai biruit, pentru că ai făcut să înflorească liniștea roditoare, binecuvântata pace, te-au socotit un hrăpăreț supunător de popoare. Și hula ta Impărate e astăzi și hula noastră. Ingăduie Caesar Auguste, celor ce acum te cântă, să dea seamă sacră de viața fiilor tăi.

«Când Roma ne-a lăsat iară singuri în cetatea lui Decebal etern-veghețorul, valul năvălirii barbare ne-a acoperit cu totul. Cum se prind de pământ, proptindu-se în multele lor rădăcini, copacii înecați de apele furioase, ce vor să-i smulgă cu dânsese, așa ne-am prins noi cu toată tăria sufletului nostru de străvechia noastră țarină daco-romană, proptindu-ne în zidul munților noștri, ca să nu fim smulși și târâți de puhoiu.

«Intreaga noastră putere ne-am cheltuit-o de atunci, Impărate, ca să stăruim pe pământul, unde ne-ai pus de strajă. Alții, la adăpostul nostru, au ridicat iară orașe strălucite, palate de marmoră și temple până la cer. Alții, la adăpostul

nostru, au onorat iară pe Apollon și pe cele nouă Pièride. Și poeții lor au cântat iară, și sculptorii lor au săpat iară, și arhitecții lor au clădit iară. Și pe când noi nici satele noastre nu ni le puteam face pentru un veac de om, ci aceeaș generație trăia în locuințe de mai multe ori arse și din nou clădite de vecinicii mărtiri ai credinței întru Dacia și Roma, ei, cei cari înfloreau la adăpostul nostru, se mândreau de opera păcii, care erà darul nostru, și se uitau cu dispreț, la sărăcia și lipsa noastră.

«Am trăit, Impărate, de când ne-a lăsat Roma și până în ziua de astăzi, ca Daci, în sate, iar nu ca Romani, în orașe. Rezistând în Dacia, împotriva tuturor veneticilor, reîntinzându-ne peste tot ținutul dacic, dăinuind în simplitatea, vitejia și neînfricarea țăranilor daci, — de abià azi, după optsprezece veacuri, ne putem iară gândi că suntem și Romani. De abià astăzi, legionarii tăi s'au putut întoarce iară, biruitori, la Apulum, la Napoca, la Porolissum, la Sarmizegetusa.

«După optsprezece veacuri valul năvălirii nordice a fost biruit. Din nou stau strajă la Rin și în munții dacici soldații cu coif roman.

«Dar amarnic e, Impărate, chipul hâd al urii, care de jur împrejur ne împrèsură. De când ne-a lăsat Roma singuri, numai cu focul de ură, de jur împrejur, am trăit. Ura lor însă — a tuturoră — ne-a ridicat de-apururi peste toate cele lumești. Noi am înțeles ura lor, și nù ne-am făcut negri la suflet: pentrucă ura lor erà flacăra care ne făcea tari, pentrucă ura lor erà cultul pe care cei răi îl consacrau geniului nostru, pentrucă ura lor însemnă pentru noi moartea totdeauna gata să ne înghită, moartea care ne făcea sublimi în gândurile noastre. Mărire ție, Ură, a dușmanilor noștri: tu ne-ai împins pe înălțimi singuratice, de unde sufletul nostru a putut clar pătrunde tot ce este etern zadarnic în cele ome-nești și de unde, asemenea zeilor, noi am recunoscut viitorul nostru numai în opera prin sine creată a intangibilității noastre spirituale.

«Ci pe anticele noastre ogoare, tot așa de bogat ca în vremea voastră, divini întemeietori, crește grâul. Și munții dau lemnul clădirilor pe uscat și pe ape și fierul armelor și focul ascuns sub pământ, în stane de piatră ori în izvoare negre ca iadul. Și vinul, cel sfânt lui Dionysos și sarea căutată și de fiare, și aurul începător al răului între oameni, dar sfânt pentru preamărirea în chipuri a puterii divine, toate le avem ca atunci, când Destinul ți-a mânat pașii, Auguste, spre cetatea de munți și de râuri a etern-veghietorului Decebal.

«Și tot ce-au furat barbarii în sute și sute de jafuri n'a lăsat nici o urmă în mereu roditorul pământ, pe care din iarnă în vară părinteasca binecuvântare a firii îl îmbogățește ca pe nici-unul-altul. Iar gândul nostru, perpetuu, întru fiesc-recunoscătoare închinare, se îndreaptă către așezătorii noștri pe binecuvântatele noastre plaiuri.

«Dar ție, Caesar Auguste, închinarea noastră e și alta. Nu pentru că ai fost stăpânitorul Romei, ci pentru că ai fost slujitorul ei, — nu pentru că ai trăit distrugând glorios, ci pentru că ai trăit creând înțelept, — pentru că nici un ceas al vieții tale nu ți l-ai luat ție, ci pe toate le-ai dat Romei, — pentru că viața ta a fost numai credință, muncă, iubire, bunătate, — pentru că sufletul tău nu s'a preamărit nici odată pe dânsul, ci s'a bucurat numai să fie preamărit întru închinarea lui Romei, — pentru că în Dacia regelui Decebal, biruită de armele tale, tu n'ai lăsat jalea și pustiul, ci ai adus tot prisosul vieții romane, în largă dărnicie de bucuros sămănător, îngropând în brazdele Patriei nemuritoarea sămânță romană, — pentru că zidirea ta aici a fost veșnică construire cu blocuri de stâncă de mâna ta însăși cioplite, — pentru că ai fost nou întemeietor de țară romană, — eu, preotul cultului Romei, îți ridic azi elogiul, îți aduc închinare, Părinte».

* * *

Pe undele mării Lycie, plutește spre Roma, în corabia îmbrăcată cu întunecată purpură, urna funerară a lui Ulpus Nerva Traianus.

Bat valurile cu sunet ritmat în prora corăbiei. Alunecă ușor în cadența perfectă vâslele lungi care mângâie valul. Dinspre marea Cretică, unde se coboară să se culce, Helios trimete o ploaie de lănci însângerate. Se ridică și se pleacă marea, în largile ondulări ale «hulei», ca un sân de femeie odihnind fericită. E ritmul de vecinicie a lumilor. E gândul scos din hotare de timp și de spațiu, acordat aeonic cu pulsarea astrelor. Ca fumul tămâiei în aer, așa plutește tot mai sus, către cerul albastru, sufletul nostru desfăcut din nimicnicia vieții.

Pe puntea corăbiei e pervigilium sacrum.

Alunecă plectrul pe coardele lirei.

Cad sunetele calde, ca lacrimi de aur pe scuturi de argint.

Intre cer și mare, în nemărginirea clară, e singur glasul lirei care sfios șoptește de sufletul omului. E ploaie de note de aur în marea tăcere a serii.

Ca arborii ce-și ridică frunzele cu fața cea lucie spre soare, așa își înalță rugătorul brațele-i albe spre ceruri, cu palme deschise în eter.

Izvorând din adâncul iubirei noastre de lumină, curge cu murmur de pârâu de munte, imnul lui către Soare.

«Către tine, Părinte, se îndreaptă toate, toate trăesc prin tine, toate sunt frumoase prin tine. Copacii în pădure se întrec în înălțime, se saltă năvalnic spre tine, ca să nă rămâie în umbra celor bătrâni, voinici, fericiți, de ploaia de aur a razelor tale. Subțiri, delicate, drepte, ca lumânările înaintea iconostaselor, se ridică trupurile copacilor tineri. Ca niște copii doritori a vedeà fața ta, ca niște fecioare doritoare a primi sărutarea pe buzele lor, așa se înalță coroana lor către lumina ta.

«Și copaci și ierburi îți aprind focuri de bucurie, de închi-

nare: sunt florile lor; corolele lor ard, parfumul lor — urcă spre tine.

«Și noi oamenii, copiii tăi cei mai de pe urmă — în marea cea mare a făpturilor tale — noi cei mai plăpânzi, noi cei mai frumoși: trupul nostru-i tulpina, sufletul nostru e floarea, gândurile noastre-s parfumul, inima noastră-i oglinda, viața noastră e imnul — puterii, luminei, armoniei tale.

«Soare,

«Mărire ție!»

LAUS DAEDALI

T A C E R E

MEMORIAL CETIT LA
XX APRILIE MCMXXI

PASSA LA NAVE MIA, SOLA, TRA IL PIANTO
DE GLI ALCÏON, PER L'ACQUA PROCELLOSA

.....

(CARDUCCI)

SĂPĂTORUL în piatră se trase la o parte de chipul cioplit și-l privi: un tânăr eră închipuit în marmoră chemând pe cinevă de departe; brațul lui drept, aproape întins înainte, la înălțimea capului, făcèa, cu arcurile încheieturilor deschise în sus, de două ori semnul chemării: odată prin îndoirea din cot, iar a doua oară prin îndoirea degetului arătător. Pe linia nevăzută a depărtării s'ar fi putut întinde firul, de care, trăgând cu degetul și brațul, tânărul aducea la el pe cel chemat. Capul lui ajută la chemare, atrăgând spre dânsul, cu fața înălțată, cu ochii ațintiți, cu încordarea tuturor liniilor, țelul acela îndepărtat. Iar întregul trup, aplecat în arc pe spate, păreà a atrage la el, pe linia ochilor și a degetului arătător, necunoscuta po-vară. Gura tânărului cioplit în piatră eră însă aproape închisă. Ea nù chemà. Ea păreà a-și fi trimes mai dinainte solia pe aripile vântului și erà acum destinsă ca un arc a cărui săgeată a plecat la țintă.

Săpătorul în piatră zâmbi: «și totuș omul cioplit de mine nu trebuià să cheme pe nimeni, ci numai să vorbească cevà departe; semnele pe care le dă trupul omenesc trimițând o veste a gândului prin văzduh nu mi-au fost de ajuns: le-am îmulțit cu mișcările pe care le adaogă chemarea unui ascultător depărtat; ce zădarnică e încercarea noastră de a da întocmai ce crește la început fără formă în sufletul nostru: îndată ce vrem să împărtășim gândul în forme, acestea ne iau în stăpânirea lor, semnele lor ni se impun cu viața lor de străvechi canoane moarte și gândul nou e strivit în tipare vechi, pe cari doar rar de le poate el îndoii ori frânge după chipul lui dintru început». Și plecând cu mintea dela meseria lui aspră și mută, în care numai gesturi, puține, ale trupului nostru, trebuie să închipuească simbolic toată agitata lăuntrică a sufletului, săpătorul în piatră cugetă la poeți și cântăreți, de nu sunt èi cumvã mai fericiți în întru-chipările lor pentru oameni. Dar își aduse îndată aminte de vorba tristă, pe care i-o spusese un prieten în teatru:

«În clipa când cuvântul a sburat de pe buzele noastre, sufletul nostru se strânge amărît ca de o înșelare».

Pe stanele de marmoră așchiile despicate de dălți la lovitura ciocanelor cădeau dând un sunet clar ca argintul. Meșterii lucrau tăcuți. Când începea unul să spuie ori să cânte, toți steteau din lucru. Dar curând încetă și vorba și cântecul, ucise de tăcerea pietrelor care se cereau lucrute, și de munca meșterilor, cari se afundau tot mai tare în căutarea formelor.

Și Alegenor, săpătorul în piatră, gândi: «De ce oare vor fi făcând oamenii atâta sgomot în jurul lor, cu atâtea vorbe și cântece și împodobiri colorate ori săpate și clădiri ridicate pentru pomenire? Căci e așa de puțin gând viu în ceea ce fac, încât nu găsești în operele lor nici noutate, nici putere, nici ființa aievea a celui ce creează. Ți se pare mai de grabă că ai în față niște copii neastâmpărați, cari se îmbată de propria lor larmă, se simt trăind numai prin sgomotul și mișcarea lor, de animale sănătoase care sburdă. Și doară cuvântul, spus, ori cântat, ori scris, și gestul, săpat ori zugrăvit, ori pus viu în mișcare prin jocuri de teatru, au fost să fie oracolul rar, greu de multul înțeles, pentru taina ce se sbate în sufletul nostru când ne trezim la conștiință în mijlocul oceanului vieții. Ce scump la vorbă e omul vârstei de aramă, pentru care cuvântul e: sau mărturisire, sau jurământ, sau rugăciune, sau blestem. Ce plin de viață adunată, ce bine legat e cuvântul lui. Și cum, odată spusă vorba care e o liberare, ca a vulcanului revărsat, omul naturei se închide iară în el, ca templul după sfârșitul liturghiei». Și mintea lui Alegenor se afundă din nou în lumea meșteșugului său: «Iată, viața e ca un bloc alb de marmoră strălucitoare: el ne cheamă să-l lucrăm, să-l facem ființă vie, și ni-i drag de el și-l mângâiem ca pe o femeie. Dar când dăm să lovim cu ciocanul în daltă, pare că toată dușmănia naturei pentru nelăsarea ei în perpetua pace, se ridică împotriva noastră din frumosul bloc neprihănit. Ca sfinxul cu chip de femeie,

care ne atrage cu trupul ei plecat înainte, ispititor în oferirea lui întreagă, și sfinxul grav și blocul rece ne resping prin înghețata privire, prin răceala de moarte, cu care ne țin-tuesc la distanță. Și, ca niște copii sfioși, lăsăm adesea opera neisprăvită, sfinxul neîntrebat, fugind speriați înapoi, în pasiva suportare a vieții . . . Toată căldura noastră, toată turburarea puternică a sufletului nostru, îngheață în contactul cu materia, căreia voim să-i impunem înfățișarea pasiunii noastre. Cu cât trupul materiei e mai rezistent ca al nostru, ea se opune mai aspru, scrâșnește mai dur din așchiile-i rupte, când vrem s'o modelăm după chipul gândului ori neliniștei noastre. De abiă biruind-o cu ajutorul focului, topind-o și turnând-o în forme scobite dinainte în pământ moale, o putem înșelă să ni se supună. Dar trupul nostru însuș, singurul model după care putem turnă ori ciopli materia, nù se poate topi de flacăra gândului, spre a se mlădiă la toate visurile fantastice ale geniului nostru anti-material. Și atunci, în biata sărăcie a câtorva gesturi, a câtorva flexiuni verbale, a câtorva atitudini fizice ale pastei netrebnice din care suntem alcătuiți, trebuie să găsim semne de arătare și altora a tainei din noi».

Și Alegènor lăsă să-i cadă mâinile a desnădejde: «Omul nu poate spune decât lucrurile potolite, împuținate, făcute trup, ale vieții lui lăuntrice. Nici marea bucurie, nici marea durere, nici fericirea, nici moartea, nu se pot spune, în nici un mod simțit, pipăit, altuia». Și Alegènor își aduse aminte de seara în care întrebuse întâia dată pe Mynnò dacă-l iubește și fecioara cu sufletul melancolic de Destinul pe care și-l presimția adumbrind-o cu timpuria moarte, tăcuse. Și Alegènor îi spusese atuncea trist: «Mie nù mi-s dragi femeile care tac, căci ele sunt ca avarii cari strâng mereu, fără să dea nimic, ele sunt ca un călător fără umbră, ca o pădure fără ecou». Dar Mynnò, zâmbind, răspunsese: «Mie mi-s drăgi femeile care tac, căci poți ceti în surâsul lor tot ce-ți cere inima: ele sunt ca fecioarele prea tinere, care n'au

învăţat încă limba iubirii: iubire li-i toată fiinţa, dar ele nù ştiu limpede, cè-i în sufletul lor».

Soarele coborà spre Apus. El bătea pieziş tăind lungi pete negre pe zăpada marmorei ce acoperià toată piaţa dinaintea templelor. Erà linişte ca pe câmp. Ciocanele băteau surd în dălţi, iar marmora ruptă răsună ca argintul. Aleghènor gândi: «Eu sunt cel ce săp reliefele funebre cerute de oameni. Eu sunt cel ce săp în marmora tare, ori torn în bronzul alunecos, frumuseţea cărnii pieritoare. Dar din sufletul meu ce pun eu în cele lucrute? Cine poate ceti din ele ceva despre durerile ori speranţele mele? Nu sunt eu ca fecioarele tăcute, ale iubitei mele, Mynnò? Din seninătatea armonioasă a operelor mele nu poate ceti fiecare ce-l îndeamnă inima lui? Pot eu să fac un zeu trist pentrucă viaţa mi se pare zădarnică? Ori pot să torn un atlet biruit, pentrucă mie mi se pare că nimeni nu-i biruitor în lume? Şi Demophànes, cel totdeauna vesel în ceata noastră a cioplitorilor de piatră, poate el să facă chipurile lui cioplite altfel decât 'şi le doreşte lumea? Lui îi sunt toate statuile prea triste şi seara aleargă să-şi petreacă gălăgios cu prietenii. Mie îmi sunt prea goale de înţeles şi seara mă afund în Tragici ori rătăcesc la Callirrhoë, să văd acolo unde am văzut întâi pe Mynnò, trupuri frumoase de fete, care se poartă, se mişcă, se îndoae, se alungă, se joacă — aşteptând cu amforele lor — împrejurul fântânei cu apa bogată. Şi sufletele lor proaspete, ca florile după ploaie, mă îmbălsămează ca o mireazmă, de multa lor speranţă în viaţă. Dar când vreau să pun în piatra lucrută amintirile dela Callirrhoë, nu mai găsesc în mine nimic îmbrăcat în formă, ci toate sunt amintire înnegurată şi depărtată. Şi noi, săpătorii în piatră, tot nişte bieţi meşteri suntem, ca făurarii de arme şi ca olarii dela poarta cetăţii. Iar dacă vrem să spunem şi ce-i al nostru, nu ne putem birui pe noi înşine, ca să nu alegem tot vechile forme şi pentru gândul cel nou. Şi dacă am spus, măcar cum spun poeţii lirici ori cei tragici, şi două-trei gânduri de-ale noa-

stre — că nici ei nu spun mare lucru dela dânsii — nu silim noi oare îndată gândul să samene cu al oamenilor celorlalți, ca să-l înțeleagă și ei? Și dacă se aseamănă cu al lor, întrucât mai e al nostru, și la ce bun să ne mai chinuim să-l spunem? Iar de nu e ca gândul oamenilor celor mulți, cine să-l înțeleagă, și de ce să-l înțeleagă, și de ce ne-am mai chinuit să-l spunem?»

Și Alegènor văzù un copil andru, cum privià dus, la chipurile săpate în marmoră. Fața lui erà doritoare și dacă l-ar fi luat atunci cinevã cu binele, întrebându-l cè-și dorește așa de tare, se vedeà limpede că ar fi răspuns: «Să pot și eu săpã frumos în piatră». Și Alegènor zâmbi cu bunătate spre copil și-l cercă: «ai vrea și tu să sapi așa?» Și copilul speriat din visurile lui se încruntă: «Nu». — «De ce nu?» — «Fiindcă niciodată n-o să pot săpã așa de frumos ca tine». Și aproape fugind, copilul se depărtă, cu ochii înrouați și obrajii aprinși.

— «E viața noastră vorbă, ori e tăcere?». «Iată până și copilul acesta, care stă încă în anii bucuriei de sgomot, neastâmpăr, gălăgie de dragul gălăgiei, își are un mare dor și o mare melancolie, trăite deplin, în tăcerea sacră a visului lui. Și sgomotul vorbeii mele, din afară de el, l-a rănit ca o lovitură dată trupului lui». Și Alegènor se adânci tot mai mult în gândul despre tăcere. Amintirea iubitei lui, Mynnò, cea tăcută, îl învăluì întreg ca suavul parfum amar al migdalilor în April. Nici una din vorbele lor nu fusese așa de bogată în mângâiere ca privirile lor mute când se întâlneau după ziua de lucru, sau când se despărțiau pèntru ziua de lucru.

Și la amintirea aceasta o mare lumină se făcù în sufletul lui Alegènor: «să sape în piatră clipa întâlnirii cu Mynnò, clipa despărțirii de Mynnò». Două zâmbete, două mari înviorări ale feței ei: amândouă așa de răscolitor duioase în muțenia lor și totuș, fiecare în alt chip: la întâlnire vesel, dar sfios, gata de îmbrățișare, dar pare-că fără nici o putere, frânt dinainte de marea bucurie, prevestind împăcata ascun-

dere și odihnă subt puternica umbră proaspătă, răcoroasă, a celui ce o acopere la sânul lui, o apără și privește sigur de sine, sfidător, fericit, asupra lumii; la despărțire, și zâmbetul și înviorarea feței iubitei e blând-melancolică, dar îndrăzneată, nu mai ascunde, nu se mai rușinează: toată iubirea ei și-o pune în privirea, în fața, în boiul ei, — ea se arată în toată aprinsa strălucire a focului ei lăuntric, se dăruiește întreagă în zâmbetul de bună urare pentru drum, se întipărește dureros de luminoasă în sufletul iubitului care pleacă. — Fața lui Alegènor strălucia ca luceafărul dimineții. Dădù să desemneze repede pe luciul imaculat al unui bloc de marmoră, lucrat pentru arhitravă, divina viziune, — trase câteva linii, — se întunecă, — plecă fruntea și rămase frânt ca de o veste a morții. Săpase atâtea stane de piatră închipuind rămasul bun al soților la mormântul proaspăt, așa cum se doreau pomeniți cetățenii pe monumentele lor funerare, și niciodată Alegènor nu fusese chinuit de gândul de a arăta acolo pe piatră altă cevă decât o bună, blândă, prietenoasă, potolită despărțire a unui bărbat de o femeie, ori a unei femei de un bărbat, — așa cum se văd în fiecare zi, în viața aceasta, obicinuitele, ștersele, nesimțitoarele despărțiri ale oamenilor. Și totuș, cetățenii erau mulțumiți de pietrele lui de mormânt și alergau pe întrecutele la el, să și le tocmească din vreme. — Și Alegènor gândi: «de veacuri cioplesc săpătorii noștri în piatră vederi de lupte cumplite, ale zeilor și oamenilor, pe metopele și în frizele templelor. Tot mai stăpâni s'au făcut pe mișcările trupului nostru, și clipele care, singure, într'o mișcare mai lungă, dau înțelesul întregii mișcări, le prind cu așa dibăcie, încât par'că vezi încă tremurând brațul de pornirea din mână a lăncii, de urnirea din loc a carului de luptă. Și limba aceasta a mișcărilor trupului o vorbim acum noi, toți săpătorii în piatră, fără greș. Dar fețele oamenilor ciopliți de noi au rămas tot așa de nepătrunse de lumina lăuntrică a sufletelor, ca pe vremea când aveam numai urâții idoli de lemn. Și așa eu nu pot acum pune în

marmoră fața visată de mine și stau înaintea duioasei minuni a gândului meu tot așa de doritor și de neputincios cum stetea copilul care-a fugit adineoari speriat dela pietrele mele cioplite. Nu pot săpă ce n'am văzut săpat de nimeni înaintea mea. Lupta de veacuri care trebuie, spre a găsi prin dibuiri, înșelări și suferințe de zeci de generații înfățișarea pe piatră a mișcărilor ascunse ale sufletului, la noi încă nici n'a început. Și toate minunile lui Polygnotos și Pheidias, în cari ni se pare că vedem palpitând și sufletul, sunt tot numai mișcări, tot numai gesturi ale trupului. Fețele bărbaților și femeilor lor sunt tot de lemn ca de demult. Numai mai frumoase. Și tot așa e și în poezie. Chiar Tragicii, cari, mai mult ca toți, caută să arăte luptele sufletului, nu pun în opera lor decât mișcările de pe dinafară ale ființei omenești. Vezi și pe eroii lor numai în ciocnirea de fapte și de vorbe tari, cu oamenii și cu ziii cari le stau împotriva, îi vezi apărându-se ori lovind, în mișcări regulate, ca ale unor atleți cari se combat după legi statornice ale întrecerilor, păziți de arbitri, cari îi vor pedepsi dacă vor călca prescrierile pancratiului. Suferințele lăuntrice, speranțele ascunse, îndoelile, bucuriile eroilor, toate acele agitații ale pătimirii lor celei adevărate, nu sunt spuse de tragici. Eroii tragediei în lupta lor de vorbe au, ca și figurile noastre cioplite în piatră, fețe de lemn; nici nu râd, nici nu plâng, nici nu sunt mânioși, nici nu au fețe luminoase de gânduri sublime, ci, strigă, în loc să lovească, în taturile consfințite, momentele fatalului duel, în care toate fazele luptei sunt dinainte fixate. De n'ar avea actorii mască pe față, tragediile nici nu s'ar putea înțelege. Căci tragediile sunt gândite tot ca și frizele și metopele și frontoanele noastre figurate; ele sunt viziuni plastice în armonioasă compoziție hieratică; ele sunt fresce polygnotice în gesturi vii, continuu altele, dar toate, stilizate după gesturile consacrate ca simbole săpate ori zugrăvite, ale atitudinilor străvechi, ale etern acelorăș pasiuni omenești.

Și Alegènor cercă să înțeleagă de ce atâtea suflete de modelatori ai pietrei ori cuvântului, bogate și calde în adâncurile lor, n'au spus nimic, ori aproape nimic, despre dânsese, despre fața lăuntrică a omului care se luptă cu viața, în opera lor așa de desăvârșit omenească. De pe stâncă înaltă, cu multele temple, privirea lui alunecă departe asupra Atenei, asupra grădinilor de măslini, asupra țărmlui alb tăiat de linia mării albastre. Și un răspuns îi veni îndată din ce vedeă subt dânsul: aceea ce eră clădit frumos și măreț în cetatea lui Cecrops eră al gândului de viață în comun; tot ce ar fi fost dragoste pentru viața insului singuratec, eră închis în biete căsuțe urâte și scunde. Elenii nu trăesc decât în lume. Când rămân cu ei înșii viața le e fără preț. Tot ce e gând singuratec, chin tainic, pătimire a omului desfăcut de semenii lui, nu poate interesă pe nimeni. Cum nu e în dramă descriere de sine însuși a sufletului, tot așa nu poate fi mărturisire pătimașă în chipul cioplit pe piatră. Ar fi tot așa de necuviincios să arăți sufletul gol, precum e să-ți desgolești trupul în public.

Și totuși, zâmbi Alegènor, ce străvezii sunt sufletele oamenilor, când îi privești trecând pe drum. Cum se desgolesc ei singuri, fără să-și dea seamă, ca în ascunsul iatacului lor, nebănuind că sunt cercetați și descuși de fiecare călător întâlnit în cale. În clipa în care le dai semn de viață cu cuvântul tău, ei se acopăr, se drapează numaidect, în vorba lor, și-și pun masca de lemn a feței lor de lume, masca pe care și-au stilizat-o, săpând-o adânc în toate cutele chipului lor: de prea plecată, zâmbitoare ori spăsită, umilintă, — de voioșie ușuratecă, — de liniște disprețuitoare, — de maiestate binevoitoare, — și câte alte măști, mai știm și noi să săpăm în piatră după fețele de lemn ale muritorilor. Dar nu în totdeauna masca zâmbitoare poate ascunde deplin ura, gelozia, înfristarea, oboseala, dindărătul ei, — ori masca maiestoașă poate împiedecă să se strevadă teama lașă, neliniștea meschină, dușmănia clocotitoare, asupra căroră s'a așezat.

Și totuș nu e în puterea noastră de judecare și stăpânire decât văzutul. Nevăzutul poate să fie cum ni-l ghicim, dar poate să fie și altfel. Înfrățirea văzută a lumii, aceea singură e realitatea ce se poate prelucra de viață și de artă. Și preferăm să ne înșelăm noi pe noi, lăsându-ne de pildă ispitiți de masca iubirii, ca să uităm ura, care se strâmbă sub ea, decât să cercetăm aspru, dureros, ce-i subț înfrățirea văzută a lumii. În gestul și masca trupului omenesc vom căuta a găsi loc pentru tot ce e luptă interioară, tainică, a sufletului nostru. Nu sunt atâtea gesturi și atâtea măști, câte gânduri și câte patimi se sbat în noi. Va trebui deci să dăm acelaș gest și aceeaș mască la mișcări și atitudini diferite ale sufletului. Și întocmai cum cu cele câteva note fundamentale, grupate și regrupate mereu, ritmate și accentuate divers, caută muzicantul a spune tot vălmășagul cel fără forme al patimelor, pornirilor și dorurilor noastre obscure, așa noi săpătorii în piatră, încercăm cu cele câteva gesturi și măști ale trupului, să dăm vedenii vecinice ale nesfârșitelor mișcări ale sufletului. Și astfel noi prescurtăm, simplificăm, limpezim, compunem din nou viața, după alte legi decât cele ale mișcării ei continuu variabile. Nouă ne trebuiesc gesturi și măști, cari să cuprindă o întreagă lume a mișcării într'un singur gest și într'o singură mască, săpate de noi, pentru totdeauna aceleași, în marmora nemișcată. Gândul nostru modelator trebuie să transpună în materia inertă liniile fundamentale care constitue perpetua amintire a unei mari dureri, a unei mari bucurii, a unei speranțe. Cum îndoirea coroanei unui singur copac de furtuna care îl frânge, va fi simbolul pentru toată mulțimea mișcărilor, sgomotului, dezolării unei furii a naturii, tot așa două brațe de femeie, ridicate în toată lungimea lor, cu degetele răsfirate ca spre a tăia mai mult din aerul pe care-l străbat, ca spre a chema mai mult din cerul pe care-l arată, în violenta lor desfacere de trup vor strigă, cât va dura marmora în care le-am modelat, jalea, disperarea, cumplitul chin al ființei, la care,

în viața de toate zilele, acel gest n'a fost decât o clipă, și s'a pierdut apoi în altele ori în nimic.

Noi săpătorii în piatră învățăm pe oameni a vedea viața; noi îi silim să-și adâncească înțelegerea ei, contemplând îndelungat liniile reprezentative ale furtunilor interioare din sufletul omenesc perpetuu agitat; noi le dăm gândirea monumentală, care alege ce e statornic de ce e trecător în om; noi îi deprindem să caute scurtimea, de piatră, claritatea, de linie pipăită, și în poezia ca și în muzica lor, și tot astfel și în vorba spusă solemn pentru a da viață ori moarte aproapelui lor. Noi învățăm pe muritori să mediteze asupra vieții lor, arătându-le că se poate închide într'o vedenie de piatră întreaga bogăție a vieții lor agitate, creându-le gesturile simbolice perpetuu expresive, silindu-i să-și aleagă și ei din infinita mișcare tainică a lăuntrului lor inform, stăpânita, puternica încordare a unor linii, întruchipate în însăși oasele și carnea lor și care dau aproapelui cât mai mult din vedenia lăuntrică a suferinței ce le-a crispat.

Și seninătatea noastră tăcută, așa de dureros câștigată în continua renunțare la tot ce nu se poate spune din noi, îi învață pe oameni și stilul însuș al vieții. Nu întâmplările neașteptate, ci faptele cele mai obicinuite ale vieții alcătuiesc temelia cea vecinică a ființei noastre; chipul în care simțim aceste lucruri monumental simple și clare (deșteptarea dimineța, culcarea seara, prânzul, mersul pe drum, liniștita stare de vorbă) lămurește viața noastră: ea va fi potolită ori sbuciumată, după seninătatea ori turburarea ce vom pune în împlinirea actelor vieții; și dacă vom fi senini, gândirea de deasupra acestor lucruri ale vieții se va putea coborî ca rândunica, după multa rătăcire pe apele turburate, însfârșit pe pământ statornic. Și gândul va prinde, ca sacra pasere, o ramură verde, simbol al creșterii, și sufletul nostru se va face puternic, roditor și luminos, întru potolita pace a celor statornice.

Și Alegător simți cum la adierea gândului acestuia cald

melancolia lui se topea și dorul de modelare neobosită a marmorei imaculate îl prindea iară. Dar vederea atentă a operei lui tăcute și totuși strigătoare, ca mișcările dezordonate ale oamenilor în bălciul zădărniciilor, îl turbură din nou. «Tânărul meu, cioplit în piatră, cu atâta voință de chemare în el, încât spune ce n'am vrut eu să spun, ar trebui nimic. Dar văd că nu voiu avea puterea să încep din nou. Și el va rămâne, va trăi altfel decât cum aș fi vrut eu să trăiască, va fi încă o înșelare a speranțelor mele de plăsmuire sinceră a gândurilor de vis în marmoră tare. E poate o mare greșală dintru început a crede că gestul poate spune ceva, așa cum e gândul dăinuitor în noi. Gestul e instinct, însoțit de agitație violentă. Gândul potolit nu dă gest, ci atitudine. Dar ceea ce e mai statornic în noi, vrerea și simțirea noastră, e ceva totdeauna prea adânc, prea dureros, ca să poată fi închis în linii și forme. Numai rațiunea noastră rece, înțelepciunea cea de toate zilele, care ne orânduiește viața văzută, numai cumințenia aceasta, care înlănțue continuu valurile de doruri din noi, în canoanele moarte ale vorbei, ale cântecului, ale liniei cioplite ori înnegrite, spre a împărtăși și celorlalți oameni ce e în noi, numai judecata se lasă pusă în gesturi. Precum în lumea armoniilor pythagoreice sunt sunete prea înalte ori prea joase pentru auzul nostru, așa în sufletele chinuite ale oamenilor sunt dorințe și gânduri, a căror vibrație și al căror ritm nu poate fi prins de simțurile noastre greoaie. Dimpotrivă judecata, în gospodărească ei așezare a tuturor celor cunoscute și necunoscute după o logică fixă, și-a făcut semne înțelese de toți a ceea ce se poate împărtăși din noi și altora. Dar ce e comunicabil e, prin însăși esența lui, comun, obicinuit. Marea iluminare interioară e necomunicabilă. Doar slabe reflexe ale ei se pot prinde în clipe binecuvântate în formele de stil liric. Vorba, sunetul, linia, sunt însă atunci un oracol. Extern el nu dă decât ceva simbolic, său prea simplu, său prea obscur, având nevoie de tălmăcirea caldă, entuziastă, a aproapelui. In tim-

brul particular al sunetului, în tonalitatea particulară a compoziției, în unduirea particulară a liniilor, în plinătatea de răsunet a simbolului, e conținută revelația cea nouă, pe care sufletele mistice ale indivizilor înrudiți, ori sufletul liric al masselor, o descoperă fără voie și fără să-și dea seama cum, și o proclamă răsunător. Dar înțelepții cei mulți, cari analizează rațional și lucrează cu formele și înțelesurile precis consacrate ale cuvintelor, sunetelor, liniilor, se opresc la expresia concretă, înțeleg atât cât spune ea, comun rațional, și fac proces mulțimilor naive și solitarilor visători, cari pretind că au simțit ceva necunoscut ori cu înțeles mai adânc.

Și Alegător gândește că viața cea adevărată e tăcere, iar nu exprimare. Și deosebirea între marea mișcare continuă a spiritului în tăcere și greoaia mișcare a materiei în sgomotul uriaș produs de elementele ei deplasate, i se asemănă lui Alegător cu imensa călătorie neobosită a undelor Lumii, cari poartă tăcute lumina de stele din cerul cel fără de hotar la noi, alături de biata călătorie așa de înceată, gălăgioasă și curând sfârșită, a valurilor de sunet ori a undelor apei de pe pământ. Și în sufletul săpătorului în piatră, care poate tocmai de aceea eră așa de plin de doruri și vise, pentru că asupra lui apăsă fatalitatea tăcerii artei sale, și care poate de aceea simți așa de trist adâncimea vecinicei neputințe de a spune a gesturilor trupului omenesc, pentru că trăiește așa de puternic tăcerea, în care se făurește durerosul strigăt plastic, cel așa de zugrumat de materie, — se întruchipă recunoscător gândul de închinare Tăcerii:

«Eram obosit și trist. Și din tăcerea întinselor câmpuri mi-am tras liniștea gândului senin și stăpânitor. Eram des-nădăjduit de a mai găsi forma. Și din tăcerea celor ce mă așteptau a crescut în mine puterea liniei modelatoare de gânduri, turnate ca arama în tiparele statuei. Tăcerea e centrul lumii. Spre tăcere se adună toate, ca apa spre prăpastia neagră. Se îndeasă toți împrejurul liniștei, spre a-i găsi înțelesul și toți se liniștesc împrejurul ei și asupra tuturor

se aşterne stăpânitoare tăcerea. Tăcerea e Zeul Necunoscut. Puterea ei se vede în durerea şi în bucuria muritorilor stăpâniţi de dânsa: căci tăcerea e mormântul în care închidem toată plângerea sufletului nostru doritor: şi pe feţele noastre Tăcerea sapă divina expresie, adâncă şi bogată, a Zeului celui Necunoscut. Cine va putea vreodată spune suferinţa de a nu fi primit să lucrezi pentru câştigarea pâinii tale de o zi? Cine va putea găsi vorba pentru suferinţa de a vede pe aproapele tău trecând nepăsător pe lângă nenorocirea ta? Cine va putea însemna în forme văzute suferinţa de a cere ajutor şi de a fi alungat, de a cere mângâiere şi de a fi muştrat, de a cere adăpost şi de a fi trimis tot mereu mai departe, spre casa altuia, tot mereu altuia, până la casa cea largă a Zeului celui prea Puternic, subt coperişul de frunze şi pământ umed al căruia abia de vom găsi însfârşit adăpost? Tăcerea e viaţa cea perpetuu chinuită de oameni. Toate gândurile, toate speranţele, toate durerile aproapelui nostru stau atârdate asupra abisului morţii în care se va prăbuşi viaţa lui, fără a fi avut răsunet niciodată în alt suflet de om. Tăcerea e moartea vieţii şi viaţa morţii. Tăcerea e Zeul Necunoscut. Numele lui nimeni încă nu l-a spus. Căci cei cari o clipă ar fi avut gândul să-i dea un nume, s'au oprit înspăimântaţi de sărăcia cuvântului cu care ar fi trebuit să însemne nesfârşitul puterilor lui. — Priviţi-l pe cel atins de Zeul Necunoscut. El e învăluit ca de blestem. Bărbaţii se feresc de el, femeile îl privesc a mirare, copiii deschid ochi mari speriaţi spre dânsul. Marea încercare a vieţii a sfărâmat în el idolul nimiciilor zilnice; frângerea speranţei supreme, întru care era clădită toată larma veselă a trăirii sale, l-a împietrit în linişte. Şi, totuşi, ce mari sunt puterile tale, o Zeu Necunoscut. Cel ce nu mai aşteaptă dela nimeni nimic, e, în aceeaşi vreme, căutat de toţi. Fiecare vrea să aibă la el, cât mai des pe acest călător, simbol al poruncii de a gusta lacom fericirea clipei, care aşă de neaşteptat sboară. Văzând pe prietenul acesta, care nu-şi mai doreşte nimic, nu-şi mai cere nimic, că vine,

totdeauna senin și potolit, aducând chiar ceva mai larg, mai pur, mai înalt în viața ta, prin prezența simbolică a perpetuei morți în viață, simți că mâncarea ta e mai hrănitore, că somnul tău e mai reparator, că femeia ta e mai ispititoare, tocmai atunci când aproape pierduși gustul tuturor acestor fructe pământești ale ostanelilor tale în viață. Și-ți aduci aminte cu recunoștință, că zilele vieții tale trebuiesc bine umplute, căci ele nu sunt fără număr. Și le umpli atunci cu vârf de sgomotul bucuros al vieții tale. Și prietenul atins de Zeul Necunoscut trece zâmbind mai departe și sufletul lui tăcut se umple de puterea gândului celui nелеgat de carne și somn, și inima lui e fierbinte de focul patimei pentru iubirea cea care e dincolo și mai presus de posedare și ochii lui își adâncesc infinit privirile, mâinile lui fac gestul mângâierii frumuseții vecinice, fața lui e ca cerul de clară, în lumina ca și în întunecul ei. Și el, știind, nu mai puțin, că zilele vieții noastre nu sunt fără număr, că fiecare zi pierdută în zădărnicia mizeriei trupești poate fi ultima, se întreabă ce are de spus vrednic de a fi ascultat de cei mulți și slabi în zilele cele puține ale vieții noastre. Și tăcerea crește în el ca natură stăpânită, umplută de suflet, adusă din nou la ritmul Lumilor: cum arborii nu înfloresc decât odată, ori de două ori, pe an, pregătind atâta vreme în ascuns acest cântec, acest zâmbet, acest imn al vieții de răsărire, așa sufletul omului atins de Zeul Necunoscut pregătește îndelung Cuvântul — τὸν λόγον. Și la ceilalți, [vorba e ploaie de toamnă, e năvală de lăcuste, e vânt de stepă, e putere mecanică oarbă, conglomerat de ecouri ale sgomotelor vieții. Ci la omul atins de Zeul Necunoscut, vorba e confesiune, e mângâiere, e revelare, e strigăt tragic, e grațioasă alintare a copiilor-oameni, e gest cu multe înțelesuri al tainei care se sbate în ființa noastră muritoare. Și la ceilalți, vorba e o armă: ei se apără cu ea, ascunzându-se îndărătul ei, ca după un scut, sau înțepând cu ea, drept lance; atacă cu ea, deschis ori perfid, făcând pe dușmanul asemănător lor să se desco-

pere cu vorba lui neînțeleaptă. Și — de frică — vorba e rară și scumpă, la cei necăjiți dintre ei, de amenințarea fiarei umane și de asprimea vieții, — e, dimpotrivă — din ușurătaie — bogată și ieftină la cei apărați dintre ei prin cetățile minci-noase ale societății tiranic organizate. Ci la omul atins de Zeul Necunoscut speranța e tăcere, voința e tăcere, durerea e tăcere, iubirea e tăcere, moartea e tăcere. Și viața însăș, în întregul ei, e tot o luptă pentru tăcere — după zadarnicele rătăcirii ale copilăriei și tinereței pentru a putea vorbi. E, odată cu revelarea adâncimei celor ascunse în noi, lupta pentru a cuceri tăcerea: pentru suprema armonie a sunetelor care nu rănesc, a colorilor care nu strigă, a gândurilor care nu turbură, a iubirei care nu cheamă, ci merge. Și tot avântul liric e o inițiere întru tăcere. E pregătirea caldă a sufletului pentru trăirea concentrată a viziunii revelate de pasiune. E cântecul nupțial al îmbrățișării tăcute, e cântecul funebru al morții tăcute, e cântecul de jubilarie al transfigurării creatoare ce se apropie și care se va săvârși în tăcere».

Și Alegător privi departe pământul cenușiu, și gândul lui se unii cu frunzele prăfuite care zăceau în băătătura arsă. Imensa tăcere elenică, în a nu vreă să dea sufletul, ci numai trupul, tocmai atunci când sufletul creă mai măreț, păreă a se fi întrupat divin în chipul săpătorului în piatră, cu ochii lui pierduți în zare și buzele adunate a zâmbet de gând.

Soarele coboră repede spre sacrii munți dela Delphi. In lumina fumurie de seară liniile chipurilor cioplite pe marmoră se ștergeau și fantomele albe păreau că încep a se mișcă. Săpătorii în piatră se găteau să plece în cetatea de jos, unde luminile lămpilor prindeau a răsări ca stelele sus. Alegător se ridică și el, și, după vechiul, scumpul, obiceiul ce-și făcuse, de a povesti seara iubitei lui cè lucruse, măsură din ochi opera nouă a zilei lui: eră puțină și-l nemulțumiă. Dar așa se și conveniă acum să fie, când Mynnò odihniă afară la Kerameikòs subt stela albă cu chipul ei de torcătoare întru vecinicia timpului. Coborî și el, încet, ca spre a se abate

la Callirrhoë, dar gândurile lui grele îl închideau acum prea mult în sine, pentru a-i mai fi drag de lume. Ii veni în minte că tot trebuia în curând să meargă pentru a alege marmoră nouă pe Pentelicôn: decât în drum gălăgios cu alții, mai bine singur, în noaptea aceasta..... Curând fu afară din oraș și începù a urcà printre grădinile de măslini dela răsăritul Lycabettului. Luarea unei hotărîri care aveà să-l ție toată noaptea și ziua următoare departe de cunoscuți, îi dăduse o liniște aproape bucuroasă și gândul lui porni iar să țese planuri senine: «cùm ar puteà el da formă în marmoră întristării și fericirei, îndrăznelii, biruinței, vieții cuceritoare, morții împăcate»; «noi vedem lumea, și cè vedem, e plastic, și numai vederea plàstică a lucrurilor e eternă, pentrucă e întipărită pe totdeauna clară și neșovăitoare în sufletul muritorilor. Dar cè e, plastic, rugăciunea, cè e bucuria, cè e odihna? Căci în lupta ce o dăm pentru a fixà cele continuu dispărute, pentru a creà înfățișarea văzută a celor nevăzute, noi săpătorii în piatră punem doară mereu cele apărute cu forme mai mult în visurile, decât în trezvia noastră. Vedeniile noastre hrănite cu sângele vieții, dar nicăiri întâlnite în această viață cum e, încântă pe oameni, pentrucă ar fi întocmai ca viața. Și totuș, ca omul care din pământ se naște și în pământ se întoarce murind, fiind însă, cât a trăit, altăceva decât simplul pământ, așa și arta se naște din viață și se întoarce în ea când moare, fiind însă, atât cât înflorește, mai presus de dânsa. Artă e ca sborul vulturului, viața e ca sborul liliacului. Și liliacul și vulturul sboară. Și liliacul sboară chiar mai sprinten ca vulturul. Vulturul greoiu nu se poate întrece cu liliacul în regiunile acestuia. Deabià în spațiu, durată și înălțime, vulturul își găsește plina întindere a aripelor și sborului său. Liliacul nu poate sburà sus, vulturul nu, jos. De sborul liliacului li-i silă oamenilor, de-al vulturului li-e dor. Și fiecare viață omenească în parte e ca sborul unui liliac, care ar dori să sboare ca vulturul; fiecare viață omenească e o mare iubire înzadar. Căci noi iubim frumosul

fiind noi înși-ne urîți. Cum am putea vre-odată nădăjdui că ceea ce e numai milă a cerului pentru pământ să devie iubire, de răspuns la iubirea noastră? Și cum ar putea vreodată făptura noastră de lut să se ridice spre ceruri, când în loc de aripi ale gândului, ea își leagă de umeri plumburile grele și moarte ale formelor străvechi și în față își pune capul de Gorgo al fricei de libertate? Intocmai ca noi, săpătorii în piatră, se zbat zadarnic, în regiunile inferioare ale aerului, și poeții de drame: au vrut creatorii să dea în forme simțite, de poezie și cântec, lupta vieții, — să arate cum eroii oameni subț perpetua amenințare a morții cearcă totuș a-și făuri, chiar împotriva zeilor, soarta lor proprie pe pământ: de biruitoare putere, de cuceritoare iubire, de răsbunătoare ură, de râvnită glorie, de apărare a morților, de judecată cu zeii nedrepti. Dar ca o stâncă apăsând asupra bietului vlăstar ce vrea să crească spre soare, așa străvechile forme mitice, superstiții barbare, locuri comune ale vieții de lașitate a oamenilor, au strivit opera nouă înainte de a se fi făcut puternică. Ne mai putând fi tragedie, pentru că oamenii nu mai vroiau să recunoască Destinul orb, drama n'a putut să devie artă, ci a rămas viață, pentru că oamenii nu aveau îndrăzneala de a se ridică în cuget liber, în meditare singuratecă și tăcută pe deasupra vieții și a zeilor. Poeții de drame au luat, ca și noi săpătorii în piatră, viața în formele ei văzute și mai înainte cântate, nù viața în cuprinsul ei nevăzut și încă neturnat în forme. Dar formele cele vechi, ale tragediei noastre, erau numai cântecul de întristare al morții, pe când formele cele nouă, ale dramei care trebuiă să crească, trebuiau să fie imaginea vieții trăite. Iar drama vieții, ea însăș, din ce se naște? Nu oare, din ce se naște și tăcerea? Dar tăcerea e destinul pe care-l purtăm în noi înși-ne. Când rămânem singuri devenim gravi. Sau, mai de grabă, ni-i teamă să rămânem singuri, pentru că ne temem de demonul interior, perpetuu iscoditor, de pasiunile interioare, cele fără nume, de golul interior, de destinul interior. Drama vieții

e alcătuită din această teamă de propriul destin, ce-l purtăm în noi înși-ne; în luptă, în iubire, în glorie, în părăsirea vieții, ne regăsim mereu față în față cu Destinul acesta, care ne întreabă cu zâmbetul lui înghețat: «Ce vei face acum, muritorule, care să fie altăceva decât mine însu-mi, Fatalitatea ta?» — Numai prietenia desăvârșită cu ideea morții, recea nepăsare față de ispitele vieții, pot da desăvârșita liniște, calma stăpânire de sine în fața destinului interior. Atunci, te poți sfătui cu el, cum te sfătuești cu un bun prieten, asupra tuturor celor ale vieții și ale morții, pentru că tu însu-ți ești dincolo și mai presus de viață și de moarte».

Și din nou Alegènor avu limpede în mîntea sa ideea zădărniciiei oricărei împărtășiri în forme văzute a tainei interioare, a Destinului-vieții-noastre. «De l-am putea revela, oamenii nu l-ar înțelege, ori s'ar speria de el; iar de nu-l putem revela, pentru că așa e legea neschimbată a existenței noastre omenești, de ce ne mai străduim zadarnic cu ce nu se poate spune? Să copiem ce vedem, să împodobim marmora și bronzul cu chipuri grațioase și amabile, cum împodobesc olarii dela Kerameikòs vasele lor de lut, și, încolo, să petrecem cu vin și femei și cântece, ca Demophànes săpătorul în piatră, cel totdeauna vesel. Poate aceasta e singura înțelepciune a vieții. Iar toate celelalte gânduri nu sunt decât umbre triste ale unor nopți chinuite».

Dar ca luna, care tocmai se ridică de după Hymett, inundând toate cu lumina ei blîndă, așa o veche poveste, auzită de demult dela meșterul Euphrànor, inundă cu lumina ei caldă sufletul îndoit al lui Alegènor. «Nù pentru oameni, pentru noi, pentru viața noastră, de creare a celor visate, trebuie să găsim formele cele nouă ale gândurilor noastre tainice». Ca încărcat cu o scumpă povară Alegènor se lăsă încet pe iarbă și depănă din nou fermecat firul anticeii minuni:

«Pe ăripa de Miazăzi a palatului regelui Minos lucrează de zor Daidalos la încheiatul clădirei. Zilele vieții meșterului au fost numărate de rege. Și aspri lănceri trufași păzesc jos,

ca ele să nu fie mai multe decât zilele creșterii palatului falnic. Când cea de pe urmă bătae a ciocanului va fi răsunat în văzduh ca încheiere a operei, inima mărețului meșter va fi strânsă de pumnul tiranului, să înceteze și ea de a bate. Și se va coborî Dàidalos la bună, dulce odihnă: dar nù pe pământ, ci sùbt el, la umbre. Căci în sufletul regelui s'a împietrit pentru totdeauna gândul: un àlt palat, àltui rege, să facă àlt meșter. Ci Dàidalos, unicul, după unica, neasemănata lui faptă, să moară! În strălucire divină cântă întreaga clădire bucuria vieții. Și roșul strigă, portocaliul jubilează, galbenul se miră, verdele mângâe, albastrul visează, violetul moare — pe lungile, vastele săli, pe înaltele, lucitoarele ziduri. Și coloane și scări și podoabe de piatră și chipuri de oameni pe ziduri uimesc pe curtenii, apleacă spre închinare streinii hălăduind în palatul lui Minos. Și regele-i mândru ca de propria-i faptă și se bucură inima lui de tot ce cunoaște din mirarea tăcută ori din darnica vorbă a oaspeților. Ci în fundul palatului, în strălucire cu totul și cu totul de aur, în întunecată adâncime, e altarul Zânei celei crude cu Șarpele. Acolo, a lucrat totdeauna singur, nezărit și necercetat de nimeni, în sacra oroare a muritorilor blestemați de meșter de ar păși fără voia-i în templu, ani fără șir Creatorul. Se cutremură de mânie regele, la gândul că chiar el, cel nici de Zei înfruntatul, n'ă fost scos din blestem de meșter, și nù știe icoana făcută zânei. Ci chipul de femeie al zeiței celei ce dă viața și moartea, celei ce aduce furtunile pe mări, și mântuește pe corăbieri din pierzare, celei ce înverzește câmpul și dă înmulțirea turmelor, celei ce coboară ploaia din cer și usucă cu secetă țarinele, celei ce binecuvintează iubirea și e mai presus de zei și de oameni, chipul Zeiței, așa cum îl știu de demult și regele și curtea, cu grele, strânse vestimente, cu podoabe barbare pe cap, cu șarpele încolăcit pe trupu-i, nù-i în templul cel tainic, pe soclul de pietre rare. Căci lui Dàidalos zâna i s'a arătat într'o dimineață la Mare, când pașii rătăcitori, de gândurile nopții, îl duseseră fără voia-i

acolo, în chip de femeie răsărind biruitoare din valuri, și urcând pe o rază spre soare. Cu trupu-i de fildeș, cu păru-i de aur, zâna erà stâncă, de tare, și floare, de fragedă, și ochii ei erau vis uitător al lumii, și totuș foc dogoritor de iubire, și mâinile ei erau leneșe și totuși lacome de a sfărâmă cu strângerea lor, și sânul ei erà arcuit ca valul ridicat de îmbrățișarea vântului și boiul ei erà înfiorat ca lira atinsă de degetele aoedului, și luminile ochilor ei sclipeau ca luceafărul răsărit după ploae, și părul ei se învolbură ca flacările care se sbat în coamele aprinse de cedri, și ea părea a pluti în văzduh și totuș a sgudui pământul, — așa strigătul de aramă al frumuseții izvoră năvalnic din chipu-i — ca glasul de tunet al trâmbiței vestind biruirea dușmanului. — Și Dàidalos închisese deapururi în fundul privirilor sale vedenia neasemănată a zânei: Afrodite, născuta din Mare. Dar grozava profanare a templului, cu chipul unei alte zeițe, înfiorarea de zi și de noapte a meșterului, care ucideà în fiecare clipă din nou pe zâna cea veche cu șarpele, făurind din fildeș și aur pe zâna cea nouă, învăluită în singura podoabă a luminei trupului ei de femeie, creștea tot mai largă genunea între Făuritor și Lume. Și viața întreagă a lui Dàidalos nu-mai erà decât visul întruchipării zânei, și toată înspăimântarea morții i se părea o glumă ciudată a oamenilor.

«Ci într'o zi în templul întunecat și tainic zeița cu trupul de fildeș și părul de aur fu întreagă pe soclu-i de pietre rare. Și meșterul Dàidalos se bucură și plânse.

«Pe aripa de Miazăzi a palatului lucrează de zor Dàidalos la încheierea clădirei. Și asprii lănceri îl așteaptă să se coboare la moarte. Jelesc ucenicii pe meșter; ci să-i spună adevărul, nù cutează. Dar din visele-i scumpe, deschizând iar ochii la lume, Dàidalos vede pe oameni. El înțelege Destinu-i și ruga-i se înnalță spre zână:

«Intinde, Stăpână, pe cerul spălat de furtuni, divinul tău pod arcuit peste mări spre zare; cu aripi făcute de mâna-mi cumpăni-mi-voiu călătorirea în ceruri și 'n brațele mele purta-

voiu icoana vedeniei tale. Și coborînd în țara cu cedri și purpură dela Soare-Răsare, clădi-voiu, o, Zână, un templu imaginii tale de fildeș și aur».

«Și iată, pe cerul albastru se adună din zare nouri. Și întunerecul negru acopere palatul și lumea, ca noaptea. Și Daidalos înțelege semnul și coboară în templul tainic și, cu grabă de moarte, făurește aripi pentru plutirea prin ceruri. Și le prinde de umeri ca Eros, învăluie zeița în purpură și cu sacra povară el urcă înapoi pe-nnaltele turnuri.

«Ci Stăpâna vieții și-a morții, cea mai presus de zei și de oameni, Afrodite, născuta din Mare, întinde pe ceruri podul. Și vântul întinde aripele și Daidalos plutește pe raze. Și privesc lăncerii minunea și aleargă poporul și Minos — regele crud și hrăpăreț — și se pleacă becisnici în fața puterii fără de nume.

«Dar în cerul cel nalt, o Daidalos, plutind chinuit peste ape, trupul tău frânge-se astăzi de povara cea mai tare ca mâna-ți. Și-ți slăbesc tot mai grabnic puterile și cobori tot mai jos către valuri, o meșter muritor și jalnic al visului dumnezeesc la oameni.

«Și-ți cade din brațe icoana vedeniei tale la Mare, și ți se întunecă mintea de zădarnica-ți jertfă a vieții... Ci, ușor de povară, la ceruri, vântul de aripi te saltă și ca fulgul zăpezii, singur, spre țara cu cedri te mână. Dar în urmă-ți icoana răsare din nou pe valuri ca vie, și purtată de ape alunecă pe drumul cel fără urme...

«Mântuit de zei dela moarte Daidalos intră din nou în vâltoarea muncii de meșter. Dela rege la rege, dela oameni la oameni, merge neobosit demiurgul să ridice palate și temple și chipuri cioplite. Dar pretutindeni găsește svonul, că în marea cea largă pe valuri plutește-o imagine divină, frumoasă și vie cum nici Daidalos, nici nimeni în veci n'o să facă. Și corăbierii poposind în porturi, povestesc minunați arătarea și poporul ascultă cu teamă, cugetând de n'o fi vreun semn de mânie ori ceartă a Zeilor.

«Și în sufletul bătrânului meșter crește tot mai năvalnic porunca, să pornească din nou pe ape, să caute neasemnă-nata minune. S'o ducă în țara cu cedri, să-i clădească templu la țărmuri, să 'mplinească făgăduința dată la ceasul cel greu, de pierzare . . .

«Se umflă pânza de purpură, aleargă corabia nebună; înălțat pe puntea comenzii, cercetează Dàidalos zarea. Și pe crestele albe ale valurilor frânte, departe, meșterul crede zadarnic că vede mereu arătarea. Și vântul geme'n odgoane și valurile bat aprig în scânduri și visuri plâng în sufletul făcătorului de minuni trecute: se răstoarnă șagalnic undele și prind a-i cântă în dreapta: Dàidalos, tu cauți iubirea, cea care-ți da vedenii odată; se răstoarnă șagalnic undele și prind a-i cântă în stânga: Dàidalos, ai iubit pe fata regelui Minos din Creta . . .

«Povestesc marinarii prin porturi, că pe marea cea largă se vede alergând, chiar când vântul a stat peste tot ca de moarte, corabia cu pânze de purpură, c'un bătrân înălțat cu privirile'n zare, — iar departe'nainte plutește, părând a-l târi după dânsa, minunea Zeiței cu trupul de fildeș, cu părul de aur . . .».

.
Din livezile de măsline dela poalele Penteliconului pleacă în răcoarea dimineții proaspete, ca niște săgeți spre cer, cântecele privighetorilor. E încă somnoroasă toată firea, e încă întunec.

Alegător urcă ușor și grabnic să prindă de pe culme răsaritul Soarelui din marea Euboică.

Sus au început să se audă ciocanele tăietorilor de piatră. Jos se trezesc chemările oamenilor pornind la muncă. Ziua se deschide ca o floare de lumină cât bolta cerului de învoaltă, asupra pământului pierdut în haosul întunecimilor. Și fiecare iarbă și piatră și vietate se desface limpede în formele ei, ca atunci creată întâi din nimic de Părintele Zeilor. A început o zi nouă. Ea e tot așa de uriașă ca aceea de ieri,

ci, tot așa de plină ori goală de viață, precum e sufletul celui ce o primește. Și fapta fiecărei zile e, după măsura ei în noi: se vor prăbuși împèrii, se vor întruchipă gânduri vecinice, ori se vor mișcă numai, în țărână, furnicile dela un mușuroiu la altul, între un singur răsărit și un singur apus de soare, după cum imensitatea florii deschise de cer asupra pământului se va oglindi în gèniu, ori în netrèbnic rob al cărnii. Ca lumina zilei, care, inundând lumea, o face văzută și-i leagă între ele părțile toropite în întunec și izolare, așa geniul creator illuminează viața și o face simțită, legând între ele clipele răslețe ale ei. Ca și lumina zilei, geniul e claritate și armonie, care planează asupra a ce există dinainte, pătrunzându-l până în adâncuri, nù meșteșugită strâmbare a vieții, ca să fie altfel de cum este ea în deobște. Și în tăcută contemplare geniul modelează tot mai adevărat și deplin chipul ce se vede al lumii.

Alegènor trecù pe lângă imensele blocuri rupte din coasta de marmoră a muntelui. Unele erau ușurate de o parte din masa lor greoaie, fiind cioplite după liniile mari ale viitoarei lor forme. Ele erau mai asemănătoare visului decât statuile sfârșite. Ele erau încă pline de taină și de tăcere: ca zorii, ca amurgul. Și cât lumina zilei erà încă slabă, ele păreau adevăratele opere ale geniului, pe când celelalte, gata, păreau a strigà tare, ca oamenii de rând, cè sunt și cè vor. Dar când lumina căzù cu toată puterea pe ele, Alegènor văzù că tot niște monștri de materie informă erau și ele, ca și stanele răsturnate de curând din munte, în vreme ce statuile lucrute în toată mulțimea amănuntelor vieții puteau îndurà necruțătoarea desvăluire prin lumina zilei a ceea ce ar fi mai rămas neînviat în trupul lor de piatră. Și el înțelese, că tainele sufletului nostru nu-și pot găsi forma deplină, adesea numai pentru că nu le trăim deplin, ci doar ca pe niște umbre de forme, — ca blocurile potrivite numai din ciocan și având o înfățișare vie doar în întunecimea zoriilor, în întunecimea amurgului.

Zarea se înroșiă tot mai tare pe linia munților Euboeii. Alegenor grăbi spre culme. Sufletul său se deschideă și se lumineă tot mai tare de lumina ce se coboră din ceruri. Când în albastrul proaspăt și umed al dimineții înflăcărata față a lui Helios apărū aprinzând lumea, Alegenor desfăcū larg brațele, își lărgi, bând raze, pieptul, scuturâ înfiorat capul, aplecându-l pe spate ca sărutat de Zeu, și în inima lui răsună imnul de adorare Luminei de Zi:

«Se ridică apele supte de soare, se scaldă în lumină, se joacă în vânturi și raze, se încheagă, și cad. Se ridică frunzele, se arată bucuroase luminei, se umplu de focul verii, se usucă, și cad. Se ridică florile, se deschid ca potir de lumină, se întrec cu lucirea zilei, se frâng de văpaia luminei, și cad. Se ridică oamenii, se pornesc după visul luminei, iubesc, biruesc, și cad. Căci lumina e vecinică, noi suntem cei ce murim. Noi suntem vorba, lumina e înțelesul ei. Noi suntem viața, lumina e pricina ei. Noi suntem părțile, lumina e întregul lor. Lumina e cântecul, noi suntem răsunetul lui. Lumina e lupta, noi suntem sgomotul ei. Lumina e holda, noi suntem miriștea ei. Lumină de zi, cerească, pătrunde în întunerecul nostru. Lumină de zi, născătoare, dă rodire vrerilor noastre. In umbra vieții netrebnice pătrund armoniile tale, viața ne pare vecinică din luminarea prin tine. Răsfângem ca roua raza, și lucim ca un soare în ierburi, uciși ca și roua de focul ce-a luminat în noi o clipă... Căci tu, Lumină de Zi, ești deapurarea, noi suntem cei ce murim».

La picioarele rugătorului, răsună ciocanele lovind în marmora muntelui. Tactul lor e însuș tactul tăcerii. Marea schimbare la față a lumii, dintru noapte întru zi, s'a împlinit în larga domnie a tăcerii țăriilor.

Din spre Munți și Mare se rostogolesc acum în adâncuri uriași balauri de neguri pe văi. Departe dispar înghițite orașe și târguri. Ca pământul pe cel îngropat, ca valurile peste corabia răsturnată de vânturi în Mare, așa se lasă tot

mai groasă ceața asupra Atenei. Tăietorii de marmoră privesc de pe Pentelicòn întunecarea cetății în neguri. Doar vârful de aur al suliței Parthènei Pròmachos mai lucește o clipă în soare, deasupra umbrelor. Apoi, se scufundă și el, ca vârful unui catart în abis. Și ciocanele tăietorilor înce-tează de a bate. Se simt singuri și munca lor zadarnică. Tăcerea așteptării luminei, așteptării vieții, se așterne și în largile bolte ale carierelor.

CUPRINSUL :

	Pag.
I LAUS VITAE	
GÂNDURI DESPRE LUMEA ȘI VIAȚĂ LA GRECO- ROMANII DIN PONTUL STÂNG. (RETIPĂ- RIRE).	7
II DIES VIOLARIS	
IN MEMORIAM CONSTANTINI ERBICEANU. DIS- CURS DE RECEPȚIE LA ACADEMIE. (RE- TIPĂRIRE).	51
III IN MEMORIAM	
LA MORMÂNTUL LUI DIMITRE ONCIUL. (RETI- PĂRIRE).	81
IV ROSALIA	
AU CĂZUT PENTRU LIBERTATE : UN CÂNTEC DE JALE ȘI UN CÂNTEC DE BIRUINȚĂ. (RE- TIPĂRIRE).	91
A. ZIUA INTĂIA: <i>IN MORTEM COMMILITONUM.</i>	95
B. ZIUA A DOUA: <i>ΠΑΝΤΑ ΝΕΝΙΚΗΚΑΜΕΝ.</i>	135
V PARENTALIA	
INCHINARE ÎMPĂRATULUI TRAIAN LA XVIII VEACURI DELA MOARTE. (RETIPĂRIRE).	159
VI LAUS DAEDALI	
TĂCERE : MEMORIAL. (INEDIT).	195

